

**ŽURNALISTŲ ETIKOS INSPEKTORIAUS ROMO GUDAIČIO
2003-2004 METŲ ANALITINĖ APŽVALGA**

DEMOKRATINĖS VISUOMENĖS INFORMAVIMO KULTŪROS PLĖTROS GAIRĖS

TURINYS

Įvadas	3
1. Visuomenės informavimo sritį reglamentuojančių teisės aktų raida 2003-2004 metais.	4
1.1. Lietuvos žurnalistų ir leidėjų etikos kodekso problemos	7
2. Žmogaus garbės ir orumo, teisės į privataus gyvenimo apsaugą pažeidimų apžvalga visuomenės informavimo priemonėse	11
3. Žiniasklaidos tendencijos:	
3.1. Takoskyra tarp analitinės ir bulvarinės žiniasklaidos	19
3.2. Kriminogeniškumo tema ir jos etiniai aspektai	22
3.3. Laisvo žodžio ribos	24
3.4. Visuomenės informavimo „mediapolitinis“ pjūvis.	
Politinė reklama ir viešųjų ryšių įtaka visuomenės informavimo priemonėse	27
4. Kultūros dimensija	33
4.1. Kultūra audiovizualinėje srityje	34
4.2. Reklamos kultūra ir etika	36
5. Visuomenės informavimo priemonių skaidrumas ir koncentracija	39
6. Nepilnamečių apsauga nuo neigiamo viešosios informacijos poveikio:	
6.1. Nepilnamečių apsaugos nuo neigiamo viešosios informacijos poveikio įgyvendinimo problemos	42
6.2. Visuomenės informavimo reiškinių, darančių neigiamą įtaką nepilnamečiams, analizė ir prevencinės priemonės	46
6.3. Naujų technologijų įtaka ir problemos	52
7. Išvados ir pasiūlymai	54
8. Priedai	57

Visuomenės informavimo įstatymo 51 straipsnio 1 dalies 5 punktas įpareigoja žurnalistų etikos inspektorių kas dveji metai skelbti analitinę apžvalgą, skirtą visuomenės informavimo demokratinės kultūros plėtros gairėms nustatyti. Ši apžvalga – antroji – apimanti ir žurnalistų etikos inspektoriaus 2004-ųjų metų ataskaitą Lietuvos Respublikos Seimui. Ji skirta ne tik Seimui, bet ir visuomenei, besidominčiai visuomenės informavimo procesais, viešosios informacijos rengėjams, žurnalistams.

Nors esama paralelių tarp šių dienų visuomenės informavimo srityje dominuojančių tendencijų ir tų, kurios egzistavo prieš kelerius metus, šioje analitinėje apžvalgoje nebus kartojamos tos 2001-2002 metų problemos ir įžvalgos, kurios nėra aktualios šiandien.

Šioje apžvalgoje analizuojami pastarųjų dviejų metų visuomenės informavimo sferos reiškiniai, aptariama žurnalistų etikos inspektoriaus veikla tiriant suinteresuotų asmenų skundus dėl jų garbės, orumo, privatumo pažeidimų, dėl nepilnamečių apsaugos nuo neigiamo viešosios informacijos poveikio, akcentuojamos spręstinios problemos, teikiamos rekomendacijos ir pasiūlymai.

IVADAS

Šalies pasiekimai demokratijos kelyje glaudžiai susiję su informacijos laisve – spaudoje, radijuje, televizijoje, internetinėje žiniasklaidoje, kūrybingai dirbančių žurnalistų principingumu, drąsa, operatyvumu skelbiant žinias apie šalies politikos, ūkio, kultūros, švietimo, mokslo, sveikatos apsaugos ir kitų sričių įvykius ir procesus, nušviečiant aktualijas, skleidžiant komentarus, nuomones, prognozes. Šis platus informacinis spektras tapo mūsų gyvensenos norma. Šia informacine gausa ir įvairove mes matuojame mūsų valstybės demokratijos lygį, o žinių sklaidą suvokiame kaip būtiną sąlygą ateities pokyčiams. Kaleidoskopiška įvykių tėkmė, sensacijos, skandalai dažnai iškyla į pirmą planą, bet svarbu, kad visa tai neužgožtų apmąstytų naujienų, drąsių įžvalgų informacijoje, žmogaus portreto.

Svarbiausias demokratinės visuomenės informavimo kultūros plėtros gaires ženklina svarbiausias rimtos analitinės žiniasklaidos objektas ir tikslas – veikti visuomenės ir atskiros piliečio sąmonę pozityvia linkme, įtraukti skaitytojus, klausytojus, žiūrovus, gausius interneto vartotojus ir kūrėjus į perspektyvų demokratijos kūrimo, atviros pilietinės visuomenės formavimo darbą. Tokia žiniasklaida yra didelė jėga.

Žiniasklaida ir žurnalistai informuoja, analizuoja ir apibendrina, o kartais ir provokuoja įvykius. Lietuvos visuomenė šiandien pasidalijusi į sluoksnius, grupes pagal poreikius, politines pažiūras bei interesus ne vien dėl objektyvių priežasčių: mes skiriamės ir tuo, kokius laikraščius skaitome, kokias televizijos laidas žiūrime, kokių radijo programų klausomės, kaip naršome po internetą, kaip panaudojame naujusias visuomenės informavimo technologijas saviraiškai. Skirtingi esame savo pasirinkimu – kaip sugebame atrinkti informaciją, skiriamės savo brandumu – sugebėjimu kritiškai vertinti bei apmąstyti informaciją.

Dėl suprantamų priežasčių aukštai vertinti dera kultūringą, profesionalią, ištikimą tiesai, neįtakojamą komercinių išskaičiavimų žiniasklaidą, o tuo pačiu ir žurnalistiką, kuri gerbia demokratijos vertybes ir žmogaus teises, laikosi etinių standartų bei normų, yra objektyvi, teisinga, nešališka, nepasiduoda tendencingumui, nešvarių pinigų pagundoms ir pinklėms, žurnalistiką, kurios pozicija niekuo nesiskiria nuo deklaruojamų principų. Čia saviraiškos laisvė tarnauja tiesai ir teisingumui.

Mūsų šalies demokratinė visuomenė tikrai verta tokios rimtos, analitiškos žiniasklaidos, veiksmingai talkinančios atviros pilietinės visuomenės branginamoms demokratinėms vertybėms.

Etiška žurnalistika su pagarba žvelgia į lietuviškojo žodžio tradiciją – paminėjome lietuviškos spaudos atgavimo šimtmetį, pagerbėme iškilią asmenybę, išleidome vertingų leidinių, šimtmečio proga susimąstėme dėl gimtosios kalbos vaidmens, suvokėme pagarbą gimtajam žodžiui, mūsų kalbos kultūrai, valstybinės kalbos įstatymui kaip būtinas profesinės veiklos sąlygas.

1. VISUOMENĖS INFORMAVIMO SRITĮ REGLAMENTUOJANČIŲ TEISĖS AKTŲ RAIDA 2003-2004 METAIS.

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 44 straipsnio nuostata – draudžianti cenzūrą – sukuria realias, teisiškai pagrįstas prielaidas neleisti valstybės institucijoms, politinėms partijoms, valstybės politikams ir pareigūnams kištis į visuomenės informavimo priemonių ar žurnalistų veiklą. Galima drąsiai teigti, kad ši konstitucinė nuostata Lietuvoje realiai užtikrinta.

Gyvename laisvoje šalyje, o jos demokratinės vertybės suponuoja aiškų žiniasklaidos nepriklausomumo principą. Todėl žurnalistų etikos inspektorius, būdamas valstybės pareigūnas, negali imtis veiksmų, kurie būtų suvokiami kaip bandymas tiesiogiai kištis į visuomenės informavimo priemonių veiklą, šią veiklą riboti ar nusižengti tokios veiklos nepriklausomumo principui.

Tvirtinti, kad atskiros valstybės institucijos kėsinaisi į visuomenės informavimo sritį bei procesus, taip pat negalėtume, nors ne kartą buvo bandoma skubotai ir neapgalvotai keisti atskiras Visuomenės informavimo įstatymo – pagrindinio visuomenės informavimo sritį reguliuojančio teisės akto – nuostatas, dažnai reaguojant į tam tikras aplinkybes ar įvykius. Taip atsitiko paskutinę praėjusios kadencijos Seimo posėdžių dieną svarstant dėl Visuomenės informavimo įstatymo 2 ir 52 straipsnių pakeitimo įstatymo priėmimo. Nors darbotvarkėje buvo numatytas šių pataisų priėmimas, Seimo nariai vis dėl to apsiribojo tik svarstymu, tolesnius veiksmus palikdami naujojo Seimo kompetencijai¹. Toks Visuomenės informavimo įstatymo nuostatų keitimas nėra pageidaujamas ir neretai gali iškelti priešingą visuomenės informavimo priemonių, visuomenės reakciją.

Dar 2004 m. sausio 26 d. Lietuvos Respublikos Seimo valdyba sprendimu Nr. 1936 patvirtino darbo grupę, kuriai pavedė iki 2004 m. kovo 15 d. parengti visuomenės informavimo koncepciją ir Visuomenės informavimo įstatymo bei su juo susijusių kitų teisės aktų pakeitimo įstatymų projektus.

Todėl kai kurie Visuomenės informavimo įstatymo pakeitimai buvo patvirtinti Seime priimant Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymo 1, 2, 18, 23, 24, 29, 31, 32, 33, 35, 38, 39, 47, 48, 49, 51, 53 straipsnių pakeitimo ir papildymo, 25, 41 straipsnių pripažinimo netekusiais galios ir įstatymo papildymo priedu įstatymą. Priimtu įstatymu buvo įgyvendinti Europos Sąjungos teisės aktai, susiję su televizijos programų transliavimu.

Vis dėlto liko neįteisintos Visuomenės informavimo įstatymo pataisos, kuriomis siekta apibrėžti naujas sąvokas, reglamentuoti atsakomybę už elektroninėse visuomenės informavimo priemonėse pateikiamos informacijos turinį, apibrėžti žurnalistų teisinį statusą, detaliau reglamentuoti informacijos šaltinio apsaugą, sugriežtinti nuosavybės santykių visuomenės informavimo priemonėse deklaravimo visuomenei ir skaidrumo sąlygas, įteisinti visuomenės informavimo priemonių registrą, suderinti atsakomybę apibrėžiančias įstatymo nuostatas su Lietuvos Respublikos civiliniu kodeksu ir kt. Šios itin aktualios visuomenės informavimo sferą liečiančios pataisos buvo atidėtos vėlesniam darbo grupės svarstymui bei platesnėms diskusijoms.

Dėl objektyvių priežasčių, t.y. 2004 m. spalio mėnesį vykusių Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų, minėtos darbo grupės veikla nutrūko. Tačiau diskusijos dėl Visuomenės informavimo įstatymo, kaip pagrindinio teisės akto, reguliuojančio visuomenės informavimo sritį, žurnalistų teises, pareigas bei atsakomybę, koncepcijos, atskirų teisės normų pakeitimo tęsėsi.

Visuomenės informavimo įstatymo projektui parengti buvo sudaryta ir speciali darbo grupė Teisingumo ministerijoje. Darbo grupė parengė Visuomenės informavimo įstatymo projektą. Pastarasis dokumentas buvo viešai paskelbtas 2004 m. gruodžio 10 d. vykusioje tarptautinėje konferencijoje „Visuomenės informavimo įstatyme įtvirtintų laisvių, teisių ir pareigų derinimas naujų technologijų amžiuje“.

Šiais metais Seimo valdybos atnaujinta darbo grupė kelia tas pačias aktualias visuomenės informavimo problemas.

¹ Seimas ketino suvaržyti interneto žiniasklaidos laisvę // Žurnalistų žinios. 2004, Nr. 11/141.

Taigi Visuomenės informavimo įstatymo keitimas yra be galo problemiškas ir ilgalaikis darbas, kuriam nepalankus skubotų išvadų priėmimas ir spontaniškumas.

2004 m. besibaigiant vasarai ir 2000 metais išrinkto Seimo kadencijai, buvo priimtas Politinių partijų ir politinių kampanijų finansavimo bei finansavimo kontrolės įstatymas, kurio tikslas – užtikrinti politinių kampanijų demokratiškumą, politinių partijų ir politinių kampanijų finansavimo teisėtumą bei viešumą, nustatyti, kaip finansuojamos politinės partijos bei politinės kampanijos, ir sukurti veiksmingą bei skaidrią politinių partijų ir politinių kampanijų finansavimo kontrolę.

Šio įstatymo priėmimą sąlygojo daugybė išorinių veiksnių – 2004 metais Lietuvoje vykę Lietuvos Respublikos Prezidento, Europos Parlamento rinkimai parodė, kad būtini griežtesni reikalavimai rinkimų kampanijos metu nušviečiant politinę-agitacinę informaciją visuomenės informavimo priemonėse, didesnis politinių partijų ir politinių kampanijų finansavimo skaidrumas bei viešumas.

Nepaisant priimto įstatymo, jo taikymas, ypačingai visuomenės informavimo priemonėse skelbiant politinę reklamą bei agitaciją, atskleidė daugybę trūkumų (apie juos bus kalbama kituose apžvalgos skyriuose).

2004 m. birželio 6 d. įsigalioja Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas Nr. 681 „Dėl Neigiamą poveikį nepilnamečių vystymuisi darančios informacijos, priskirtos viešosios informacijos, kuri ribojama skelbti ir platinti, kategorijai, skelbimo ir platinimo tvarkos aprašo ir Neigiamą poveikį nepilnamečių vystymuisi darančios viešosios informacijos žymėjimo, garso ir vaizdo priemonių sistemos aprašo patvirtinimo“. Šį nutarimą, kaip papildantį Nepilnamečių apsaugos nuo neigiamo viešosios informacijos poveikio įstatymo taikymą, Vyriausybei buvo pavesta parengti iki 2002 m. lapkričio 10 d.

2003 m. liepos 1 d. įsigaliojus Asmens duomenų teisinės apsaugos įstatymo pakeitimo įstatymui, žurnalistų etikos inspektoriumi buvo pavesta prižiūrėti asmens duomenų tvarkymą visuomenės informavimo priemonėse žurnalistikos, meninės ir literatūrinės raiškos bei kitais tikslais.

Be to, 2003 m. spalio 31 d. įsigaliojo Administracinių teisės pažeidimų kodekso 172⁸, 172¹⁶, 172²², 173¹¹, 214⁷, 224, 247³, 259¹ straipsnių pakeitimo bei papildymo ir kodekso papildymo 173¹⁹, 214¹⁹, 214²⁰, 214²¹, 214²², 247⁸, 247⁹ straipsniais įstatymas, suteikęs žurnalistų etikos inspektoriumi ir Lietuvos radijo ir televizijos komisijai, įgaliojimus nagrinėti administracinių teisės pažeidimų bylas dėl Nepilnamečių apsaugos nuo neigiamo viešosios informacijos poveikio įstatymo pažeidimų.

Žurnalistų etikos inspektorius nuosekliai laikosi pozicijos, kad įvairios administracinės poveikio priemonės (ypatingai baudos) visuomenės informavimo srityje būtų skiriamos ne valstybės pareigūno, kuriam suteikti tokie įgaliojimai, o teismo. Pažymėtina, kad ir teisininkų požiūriai yra skirtingi: vieni pasisako už didesnę teismų vaidmenį teisinėje valstybėje, kiti – už pareigūnų, įgaliotų nagrinėti administracinių teisės pažeidimų bylas, vaidmenį ir jiems priskirtų įgaliojimų didinimą. Kol kas sunku lyginti šių dviejų modelių – teismo ir teismo-administracinio – privalumus ir trūkumus, tačiau aišku, kad naudojimosi saviraiškos laisve ribojimo atvejais visuomenės informavimo srityje sutinkami labai nepalankiai, todėl turi būti itin kruopščiai ir objektyviai tiriami.

Nediskutuotina, jog teisinėje valstybėje teisingumą užtikrina ir vykdo tik teismas. Nepaisant žyminio mokesčio, laiko sąnaudų ir kitų ieškovo patiriamų kaštų, teismų vaidmuo ginant pažeistas žmogaus teises yra efektyviausias.

Tokiai nuostatai, kai nuolat siekiama didinti žurnalistų etikos inspektoriaus įgaliojimus, inspektorius nepritarė ir 2004 m. Seimo rudens sesijos pabaigoje svarstant Administracinių teisės pažeidimų kodekso 259¹ straipsnio pakeitimo įstatymo projektą. Projektu buvo siūloma nustatyti papildomas administracines galias žurnalistų etikos inspektoriumi, t.y. teisę surašyti administracinio teisės pažeidimo, numatyto ATPK 214¹² straipsnyje, protokolą dėl informacijos, propaguojančios nacionalinę, rasinę ar religinę nesantaiką, gaminimo, laikymo, platinimo visuomenės informavimo priemonėse. Tokiam siūlymui žurnalistų etikos inspektorius nepritarė pirmiausia dėl to, kad pagal šiuo metu galiojančio Visuomenės informavimo įstatymo 47 straipsnio 4 dalies 5 punktą Žurnalistų ir

leidėjų etikos komisija prižiūri, kaip platinamoje viešojoje informacijoje laikomasi įstatymų nuostatų, draudžiančių tautinės, rasinės, religinės, socialinės ar lyčių neapykantos kurstymą, šmeižtą ir dezinformaciją. Suteikus administracinius įgaliojimus inspektoriui, būtų dar labiau supainiota ir taip visuomenės ir valstybinių institucijų painiojamų – žurnalistų etikos inspektoriaus bei Žurnalistų ir leidėjų etikos komisijos – kompetencija bei nusistovėjusi praktika.²

Antra, bandymas žurnalistų etikos inspektoriui perduoti teisę surašyti protokolus už pažeidimą, numatytą ATPK 214¹² straipsnyje, nesiderina su inspektoriaus kompetencija.³ Žurnalistų etikos inspektorius taip pat yra įgaliotas surašyti administracinių teisės pažeidimų, numatytų ATPK 214⁶, 214⁷, 214¹⁴ straipsniuose, protokolus.⁴

Trečia, akivaizdu, kad naujų administracinių galių vykdymas būtų neefektyvus, kadangi žurnalistų etikos inspektoriaus galimybės nustatyti administracinį pažeidimą padariusį asmenį, gauti paaiškinimus yra itin ribotos. Praktikoje surašant administracinių teisės pažeidimų protokolus susiduriama su pažeidėjų vengimu atvykti ir dalyvauti surašant administracinio teisės pažeidimo protokolą. Vykdamas naujas administracines funkcijas, rimtų problemų kels pažeidėjo nustatymas, kai pažeidimas, numatytas ATPK 214¹² straipsnyje, bus padarytas elektroninėse visuomenės informavimo priemonėse arba naudojantis bendrais kompiuteriniais tinklais. Dėl minėtų priežasčių efektyviai naudotis teise surašyti protokolus už minėtą pažeidimą gali tik Valstybės saugumo departamento bei policijos pareigūnai, kuriems ši funkcija priklausė iki įstatymo pakeitimo priėmimo.

Svarstant minėto įstatymo pakeitimo projektą, į žurnalistų etikos inspektoriaus pastabas nebuvo atsižvelgta.

Kažin ar tokį žurnalistų etikos inspektoriaus veiklos modelį galime laikyti pažangiu. Žurnalistų etikos inspektorius remia savitvarka pagrįstą šalies visuomenės informavimo modelį – atvirą, demokratišką. Ši savitvarkos institucijų sistema tobulintina tik platesnio ir geresnio atstovavimo prasme, tačiau jai nėra rimtos alternatyvos. Todėl toks dėmesys skirtas naujam Žurnalistų ir leidėjų etikos kodeksui – jame ne vien naujos, konkretnės normos, atitinkančios įstatymus ir realijas.

² Dažnai Žurnalistų etikos inspektoriaus tarnyba yra painiojama su Žurnalistų ir leidėjų etikos komisija. Esminis šių institucijų kompetencijos skirtumas – atliekamų funkcijų pobūdis. Žurnalistų ir leidėjų etikos komisija nagrinėja suinteresuotų asmenų skundus dėl profesinės etikos standartų, įtvirtintų Lietuvos žurnalistų ir leidėjų etikos kodekse, pažeidimų, kuriuos padarė žurnalistai, viešosios informacijos rengėjai informuodami visuomenę. Tuo tarpu žurnalistų etikos inspektorius tiria specializuotus skundus – dėl garbės ir orumo bei privataus gyvenimo pažeidimų. Šios dvi institucijos kartu su Lietuvos radijo ir televizijos komisija sudaro visuomenės informavimo priemonių savitvarkos institucijų sistemą. Šių institucijų bendradarbiavimas esamomis sąlygomis itin svarbus.

³ Atlikdamas bendrąją Visuomenės informavimo įstatymo nuostatų priežiūrą, žurnalistų etikos inspektorius: 1) nagrinėja suinteresuotų asmenų skundus dėl visuomenės informavimo priemonėse pažeistos jų garbės ir orumo bei teisės į privataus gyvenimo apsaugą pažeidimų; 2) vertina, kaip informuojant visuomenę laikomasi įstatymuose nustatytų visuomenės informavimo principų, teikia valstybės institucijoms siūlymus jų įgyvendinimui tobulinti; 3) bendradarbiauja su Europos Sąjungos ir kitų šalių analogiškoms institucijoms, atstovauja Lietuvos Respublikai tarptautinėse organizacijose; 4) kas dveji metai rengia ir skelbia analitinę apžvalgą, skirtą visuomenės informavimo demokratinės kultūros plėtros gairėms nustatyti. Žurnalistų etikos inspektoriaus veiklos pobūdis – skundų nagrinėjimas. Jeigu skundas yra pagrįstas, priimamas vienas iš šių sprendimų: 1) įspėti viešosios informacijos rengėjus ir platintojus apie pastebėtus visuomenės informavimo reglamentuojančių teisės aktų pažeidimus ir reikalauti juos pašalinti; 2) reikalauti, kad viešosios informacijos rengėjas ar platintojas nustatyta tvarka paneigtų paskelbtą tikrovės neatitinkančią informaciją, žeminančią asmens garbę ir orumą ar kenkiančią jo teisėtiems interesams, arba sudarytų asmeniui galimybę pačiam atsakyti ir paneigti tokią informaciją; 3) kreiptis į kompetentingas valstybės institucijas bei Žurnalistų ir leidėjų etikos komisiją dėl visuomenės informavimo reglamentuojančių teisės aktų pažeidimų.

⁴ Veikdamas Administracinių teisės pažeidimų kodekso priskirtos kompetencijos ribose, žurnalistų etikos inspektorius turi teisę surašyti administracinių teisės pažeidimų protokolus ne tik dėl Nepilnamečių apsaugos nuo neigiamo viešosios informacijos poveikio įstatymo pažeidimų, bet ir dėl: 1) Respublikos Prezidento įžeidimo arba šmeižimo visuomenės informavimo priemonėse; 2) visuomenės informavimo priemonių, išskyrus transliuotojus, paskelbtos informacijos saugojimo tvarkos pažeidimo; 3) informacijos, propaguojančios nacionalinę, rasinę ar religinę nesantaiką, gaminimo, laikymo, platinimo per visuomenės informavimo priemones; 4) asmens duomenų tvarkymo visuomenės informavimo priemonėse, pažeidžiant Lietuvos Respublikos asmens duomenų teisinės apsaugos įstatymą.

Akivaizdu, kad šias normas taikyti savo profesinėje veikloje ir jomis vadovautis gali tik ori žiniasklaida, tik profesionalūs žurnalistai, suvokiantys savo statusą kaip būtiną sąlygą laisvai raiškai, neįsivaizduojantys savo darbo be atsakomybės. Žurnalistų etikos inspektorius atkreipia dėmesį į tai, kad senų demokratijos tradicijų šalyse probleminiai reiškiniai žiniasklaidoje svarstomi viešai, ombudsmenų ar kolegialių žiniasklaidos institucijų (spaudos tarybų ar pan.) rekomendacijos yra besąlygiškai privalomos. Matyt, ateityje gyvenimas privers labiau orientuotis į demokratinių valstybių patirtį, kadangi čia vyrauja savireguliacija, griežtesnis etikos kodeksų (standartų) laikymasis, pagarba ne tik šioms normoms, bet ir žmogaus teisėms. Šio darbo sėkmė priklauso nuo to, kaip visuomenė, įvairūs jos sluoksniai suvokia žmogaus teises ir galimus pažeistų teisių gynimo būdus.

Žurnalistų etikos inspektorius pasisako už tai, kad, be pagrindinio, šiuo metu Lietuvoje galiojančio Žurnalistų ir leidėjų etikos kodekso, egzistuočių ir specialūs atskiroms specifinėms sritims (transliavimo, interneto) bei visuomenės informavimo priemonių vidaus kodeksai, kurie atvirai skelbtų, kokias etines nuostatas pripažįsta viešosios informacijos rengėjas. Visa tai sukurtų veiksmingesnę sistemą, kurios tikslas – vieši įsipareigojimai visuomenei.

Žiniasklaidos, žurnalistų profesinė misija – laisvas žodis, nepriklausomumas, originali raiška. Šią misiją galima vykdyti tik tada, jei žodžiai nesiskiria nuo darbų, jei iš tikrųjų, o ne žodžiais ar gražiomis deklaracijomis egzistuoja vieši įsipareigojimai visuomenei. 2004 metų kovo 24 d. įvykęs susirinkimas, kurį sušaukė žurnalistų etikos inspektorius kartu su Žurnalistų ir leidėjų etikos komisija, svarstė viešus įsipareigojimus kaip būtiną viešosios informacijos rengėjų bendradarbiavimo su savitvarkos institucijomis sąlygą. Viešosios informacijos rengėjų susitikime buvo priimta Deklaracija „Dėl aktualiausių Lietuvos žiniasklaidos klausimų“.⁵

1.1. LIETUVOS ŽURNALISTŲ IR LEIDĖJŲ ETIKOS KODEKSO PROBLEMOS

Žurnalistų etikos inspektorius, vykdydamas Visuomenės informavimo įstatymo jam pavestas funkcijas pastebi, kad Lietuvos žurnalistų ir leidėjų etikos kodekse (toliau – kodekse) išdėstytos profesinės etikos normos nebeatitinka Lietuvos Respublikos įstatymuose įtvirtintų teisės normų bei reikalavimų. Kodeksas buvo kuriamas vadovaujantis tuo metu galiojusiais Lietuvos Respublikos įstatymais ir teisės aktais. Tačiau laikui bėgant kai kurios teisės normos keitėsi. Pastebėjimai dėl kodekso ir įstatymų neatitikimų buvo ne kartą pabrėžti pateikiant ir svarstant Žurnalistų etikos inspektoriaus veiklos ataskaitas Lietuvos Respublikos Seime.⁶

Manydamas, jog pasiūlymų dėl kodekso pateikimas yra taip pat ir žurnalistų etikos inspektoriaus prerogatyva, inspektorius atkreipia dėmesį į kai kuriuos pasiūlymus bei pastabas Lietuvos žurnalistų ir leidėjų etikos kodekso pakeitimo projekto (toliau – kodekso projekto) koncepcijai.

⁵ Deklaracijoje viešosios informacijos rengėjai buvo kviečiami: laikytis nuostatos, kad svarbiausias žiniasklaidos indėlis puoselėjant visuomenės solidarumą ir demokratiją – tai nešališkumas ir tikslumas bet kokiomis aplinkybėmis; Visa savo veikla puoselėti visuomenę vienijančias vertybes, ugdyti visuomenės teisinę sąmonę; Vadovautis nekaltumo prezumpcija, gerbti asmens teisę į privatumą ir kitas žmogaus teises, ypač saugoti nepilnamečių teises bei teisėtus interesus; Pripažinti ypatingą savo atsakomybę visuomenei ir valstybei dėl vadinamųjų „rizikos temų“ – smurto, agresijos, seksualinės prievartos, įvairios diskriminacijos – pateikimo; Siekti mūsų veiklos skaidrumo ir sąžiningos konkurencijos, aiškiai atskiriant žiniasklaidos privačius interesus nuo visuomenės interesų, skelbti tikslus duomenis apie viešosios informacijos rengėjų nuosavybės santykius ir audituojamą leidinių tiražą; Nenaudoti savo žiniasklaidos priemonių kenkiant konkurentams, užtikrinti dirbančių visuomenės informavimo priemonėje žurnalistų saviraiškos laisvę.

⁶ Lietuvos Respublikos Seimo 2002 m. balandžio 18 d. nutarimas Nr. IX-849 „Dėl Žurnalistų etikos inspektoriaus 2001 metų veiklos ataskaitos“ // Valstybės žinios, 2002, Nr. 42-1561. Nutarime pasiūlyta žurnalistų etikos inspektoriui pateikti pasiūlymus dėl Lietuvos žurnalistų ir leidėjų etikos kodekso, viešosios informacijos rengėjų ir platintojų etikos kodeksų bei įsipareigojimų laikytis etikos normų.

Lietuvos Respublikos Seimo 2003 m. lapkričio 11 d. nutarimas Nr. IX-1822 „Dėl Žurnalistų etikos inspektoriaus 2002 metų veiklos ataskaitos ir analitinio pranešimo“ // Valstybės žinios, 2003, Nr. 108-4823. Nutarime pasiūlyta žurnalistų etikos inspektoriui peržiūrėti galiojančią teisinę bazę visuomenės informavimo srityje.

Pagrindiniai šiuo metu galiojančio kodekso akcentai skiriami žurnalistų nepriklausomumui ir jų tarpusavio santykiams, bet ne visuomenės informavimo, žurnalistų profesinės etikos, žmogaus teisių apsaugos principams. Tačiau kodekse nėra akcentuojamas pats svarbiausias aspektas, jog žurnalisto ar leidėjo elgesys, neatitinkantis kodekse įtvirtintų reikalavimų, ne tik žurnalistą ar leidėją daro nemoraliu, besielgiančiu neetiškai, bet ir pažeidžia kitų žmonių teises ir laisves. Sąsaja tarp žurnalistų profesinės etikos normų nesilaikymo, kaip priežasties, ir žmogaus teisių pažeidimų, kaip pasekmės, yra itin nežymi ir nesureikšminta. Tokia kodekso filosofija akcentuoja ne etiško elgesio reikalingumą, kuris gali garantuoti žmogaus teisių ir laisvių apsaugą, o tam tikrą pageidavimą abstrakčiam elgesiui.

Inspektorius mano, kad šiuo metu galiojančioje kodekso redakcijoje nėra aptariami kodekse vartojami terminai. Be to, kai kurie kodekse esantys terminai yra daugiau bendrinio pobūdžio sąvokos (pvz., visuomenės interesas, sąžiningumas, etiškumas, padarumas, orumas, žurnalistų profesinis solidarumas, mažamečiai, vaikai, recidyvas, plagiatas, medicininė informacija, profesijos prestižas ir pan.). Dėl šios priežasties kodekso projekte reikėtų vartoti tik tokias sąvokas, kurios yra apibrėžtos Lietuvos Respublikos įstatymais. Vartojant netikslius terminus, žurnalistas ir leidėjas yra tiesiogiai atleidžiami nuo pareigos jas vykdyti.

Kodekso normų vykdymą apsunkina ir pačių normų deklaratyvus pobūdis. Daugelis kodekso normų yra ne imperatyvaus, bet deklaratyvaus pobūdžio. Dėl to kodekso turinys, etinės nuostatos atskirais atvejais gali būti traktuojamos dviprasmiškai. Pavyzdžiui, kodekso 47 straipsnyje esanti nuostata, numatanti, jog *žurnalistas turėtų pasvarstyti, ar verta skelbti žinias apie šeimyninius skandalus*; taip pat 36 straipsnio nuostata, jog *žurnalistas turėtų pagalvoti, ar dera reklamai naudoti savo atvaizdą ir balsą, išskyrus tuos atvejus, kai tokia reklama siekia ne komercinių, o humanitarinių tikslų*; 13 straipsnio nuostata – *žurnalistas ir leidėjas privalo itin atsargiai vertinti informaciją, kurią jam suteikė streso, sukrėtimo, bejėgiškos būsenos paveiktas žmogus ar pirmą kartą bendraujantis su visuomenės informavimo priemonių atstovu* ir pan. formuoja ne tam tikrą žurnalistų profesinio elgesio taisyklę, o tik galimas (neapibrėžtas) šio elgesio ribas. Praktikoje tokia etikos norma dažnai iškraipoma, nors formaliai ir gali būti įvertinta kaip nepažeista.

Kaip tam tikrą kodekso trūkumą tenka nurodyti aplinkybę, jog dauguma nuostatų, apsprendžiančių žurnalistų ir leidėjų veiklos principus tėra dispozityvaus pobūdžio. Tokios nuostatos kaip *žurnalistas dera nurodyti, kas jam suteikė informaciją* (kodekso 15 straipsnis), *žurnalistas ir leidėjas neturėtų skelbti kritinių kūrinių <...>* (23 straipsnis), *žurnalistas neturėtų priminti apie seniai padarytą nusikaltimą, už kurį žmogaus jau atliko bausmę* (46 straipsnis), *žurnalistas neturėtų skelbti nepatikrintos medicininės informacijos* (51 straipsnis) ir t.t. suponuoja dvilypumą minėtų etikos normų atžvilgiu, kadangi tėra išsakomas tik pageidavimas dėl elgesio, bet ne šio elgesio taisyklė. Dėl aukščiau išvardintų kodekso trūkumų būtina dispozityvias ir deklaratyvias normas keisti imperatyvaus pobūdžio elgesio taisyklėmis, žinoma, nustatant jų išimtis, jei tokios yra galimos.

Kai kurios kodekso nuostatos yra abstrakčios, pavyzdžiui 20 straipsnyje teigiama tik tai, kad *žurnalistas ir leidėjas negali pažeisti žmogaus teisių ir orumo*. Tokia formuluočių tam tikra prasme supriešina pačias žmogaus teises, nes žmogaus teisė gauti informaciją (taip pat saviraiškos laisvė) visuomet konkuruoja su kitomis žmogaus teisėmis (teise į garbę ir orumą, privataus gyvenimo apsaugą). Atsižvelgiant į tai, kad tarp šių teisių būtina nustatyti tam tikrą pusiausvyrą, minėta kodekso nuostata, aiškų prioritetą teikia žmogaus garbės ir orumo apsaugai. Dėl to nepagrįstai ginant asmens garbę ir orumą, galimas kitų žmogaus teisių bei laisvių suvaržymas. Dėl šių priežasčių kodekse reikėtų akcentuoti: „*Galimybė gauti ir skleisti informaciją, būdama viena iš žmogaus teisių, turi būti gerbiama, tačiau ją įgyvendinant privalu garantuoti visas kitas žmogaus teises ir laisves. Negalima realizuojant teisę gauti ir skleisti informaciją pažeisti kitas žmogaus teises ir laisves.*“

Kodekse reikėtų ypatingai akcentuoti viešo ir privataus asmens kritikos ribų skirtumus. Tas pat pasakytina ir apie šių asmenų privataus gyvenimo apsaugą. Akivaizdu, kad privatus asmuo gali naudotis didesne privatumo apsauga ir platesnėmis privataus gyvenimo ribomis, tuo tarpu viešas asmuo

dėl savo veiklos, asmeninių savybių ir sprendimų reikšmės visuomenėje, neturi galimybių savo privatumo ginti taip, kaip privatus asmuo.

Kai kurie kodekso straipsniai akivaizdžiai prieštarauja ir Lietuvos Respublikos įstatymuose įtvirtintoms teisės normoms. Kodekso 51 straipsnyje kalbama apie tai, kad žurnalistas neturėtų skelbti nepatikrintos medicininės informacijos. Pažymėtina, kad nei žurnalistas nei kuris kitas asmuo negali skelbti sveikatos informacijos apie asmenį, be to asmens sutikimo. Sveikatos informacija yra ypatingai ginama asmens privataus gyvenimo dalis, todėl minėtos formuluotės buvimas kodekse teisiniu požiūriu yra netoleruotinas.

Įsigaliojus Nepilnamečių apsaugos nuo neigiamo viešosios informacijos poveikio įstatymui būtina taisyti kodekso 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 52 straipsniuose esančias etikos normas, kadangi nepilnamečių asmenų duomenų pateikimas minėtuose straipsniuose išvardintais atvejais visuomet minėto įstatymo požiūriu bus traktuojamas kaip prieštaraujantis įstatymams.

Taisytina ir kodekso 41 straipsnyje esanti formuluotė: *jeigu visuomenės interesais būtina paskelbti įtariamojo padarius nusikaltimą pavarde, o vėliau šis nusikaltimo faktas nebuvo įrodytas, žurnalistas nedelsdamas turi apie tai pranešti*. Joje kalbama tik apie įtariamojo (padarius nusikaltimą) asmens pavardės paskelbimą. Tuo tarpu būtina apie nepasitvirtinusį nusikaltimo faktą pranešti visuomenei, ir tada, kai paskelbi kaltinamojo, teisiamojo (bet dar nenuiteisto) asmens, kurio kaltė vėliau nebūna įrodyta, duomenys.

Kodekso 32 straipsnyje nustatyta, kad *žmonės turi teisę žinoti, kas yra visuomenės informavimo priemonių savininkas ir kokie jo ekonominiai interesai*. Be to, kad ši etikos norma yra deklaratyvi ir nesukuria jokių pareigų viešosios informacijos rengėjams, ji nepasako nieko daugiau, nei tai, kad žmonės turi teisę žinoti tokią informaciją. Praktikoje ši nuostata turi ypatingai svarbią reikšmę. Ne žmonės, o visa visuomenė turi žinoti minėtą informaciją. Šios normos atveju žmogui (visuomenei) neturi būti primetamas prašytojo vaidmuo. Tai viena iš esminių viešosios informacijos rengėjo ar jo dalyvio pareigų, kurios praktinėje veikloje yra beveik nepaisoma. Todėl kodekso 32 straipsnyje būtina nurodyti, kad duomenų apie viešosios informacijos rengėjus, platintojus ir jų dalyvius nenurodymas yra grubus profesinės etikos normų pažeidimas, o pareiga šiuos duomenis teikti įstatymų nustatyta tvarka – yra esminė viešosios informacijos rengėjo pareiga visuomenei.

Taisytina kodekso 24 straipsnio nuostata, verčianti žurnalistą, perteikiantį kito asmens kalbą, stengtis išlaikyti ne tik kalbos esmę, bet ir kalbėjimo manierą. Akivaizdu, kad tokia formuluotė leidžia žurnalistui perteikti ir neetišką kalbą bei jos manierą. Dėl to ši nuostata gali būti traktuojama kaip prieštaraujanti Visuomenės informavimo įstatymo teisės normai, numatančiai, kad nuomonė turi būti reiškiamą sąžiningai ir etiškai.

Kodekso 34 straipsnyje teigiama, kad visuomenės informavimo priemonės turi aiškiai atskirti reklamą, skelbimus, užsakytus straipsnius nuo žurnalistų kūrinių. Šioje nuostatoje nekalbama apie politinę reklamą bei būtiną šios reklamos žymėjimą. Taip pat reikėtų nurodyti, kad užsakomieji straipsniai turi būti pažymėti, nurodant užsakymo šaltinį.

Kodekso 35 straipsnyje minima, jog *žurnalistas negali imti atlyginimo už paslėptą reklamą*. Tokia formuluotė yra ydinga, nes paslėpta reklama yra draudžiama įstatymu.

Atkreiptinas dėmesys ir į kai kuriuos aspektus, kurių šiuo metu galiojanti kodekso redakcija nereglamentuoja apskritai. Nereglamentuota viešosios informacijos rengėju pareiga viešai neskelbti duomenų apie privačius skolininkus (skolų turėtojus). Žurnalistų etikos inspektorius pastebi, kad praktikoje šios nuostatos nebuvimas dažnai kelia grėsmę žmogaus teisėms. Nusikaltimo aukos (ne tik nepilnamečio asmens) ypatingas statusas, taip pat neturėtų leisti viešosios informacijos rengėjams nepaisyti asmens ypatingo jautrumo ir privatumo nusikaltimų ar kitų teisių pažeidimų atvejais. Kodekse turi būti nustatyta pareiga žurnalistams ir leidėjams skelbti duomenis apie auką tik jos arba jos artimųjų sutikimu. Nesant sutikimo, detalai skelbti minėtą informaciją, iš kurios būtų galima atpažinti auką, turėtų būti draudžiama.

Žurnalistų etikos inspektorius atkreipia dėmesį į kodekso 38 straipsnio, kuriame teigiama, kad žurnalistas turi būti gero profesinio pasirengimo, lakoniškumą ir neapibrėžtumą. Vis dėlto manytina, kad žurnalistų teisinio statuso apibrėžimas yra daugiau įstatymo normų, o ne kodekso etinių nuostatų turinys.

Apibendrinamas aukščiau minėtas pastabas, žurnalistų etikos inspektorius 2004 m. lapkritį pasiūlymus dėl Lietuvos žurnalistų ir leidėjų etikos kodekso pateikė svarstyti Žurnalistų ir leidėjų etikos komisijai bei Lietuvos žurnalistų sąjungai.

Viešam svarstymui kodekso projektas paskelbtas 2004 m. lapkričio 20 d.

Atsižvelgiant į gautas pastabas šiuo metu parengtas naujas kodekso projektas, kurį ketinama teikti viešosios informacijos rengėjų susirinkimui šių metų pavasarį.

Pagal Visuomenės informavimo įstatymo 44 straipsnio 2 dalį Lietuvos žurnalistų ir leidėjų etikos kodeksą tvirtina, keičia ar pildo žurnalistų ir leidėjų organizacijų atstovų susirinkimas, kurį šaukia Lietuvos periodinės spaudos leidėjų asociacija, Lietuvos radijo ir televizijos asociacija, Lietuvos kabelinės televizijos asociacija, Regioninių televizijų asociacija, Lietuvos žurnalistų sąjunga, Lietuvos žurnalistų draugija, Lietuvos žurnalistikos centras, Lietuvos nacionalinis radijas ir televizija, Tarptautinės reklamos asociacijos Lietuvos skyrius.

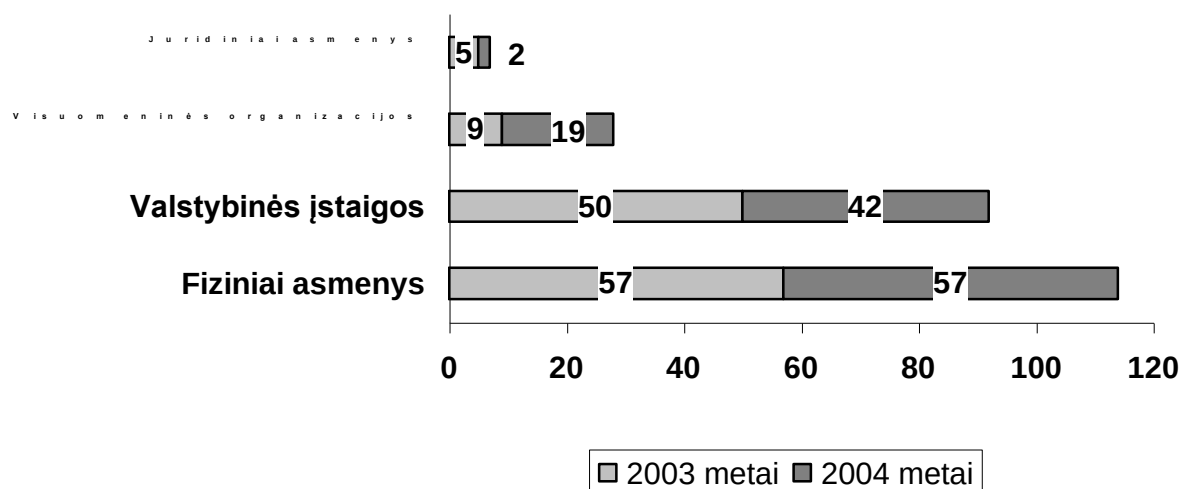
2. ŽMOGAUS GARBĖS IR ORUMO, TEISĖS Į PRIVATAUS GYVENIMO APSAUGĄ PAŽEIDIMŲ APŽVALGA VISUOMENĖS INFORMAVIMO PRIEMONĖSE

Vykdydamas bendrąją Visuomenės informavimo įstatymo nuostatų priežiūrą, žurnalistų etikos inspektorius nagrinėja suinteresuotų asmenų skundus dėl jų garbės ir orumo, teisės į privataus gyvenimo apsaugą pažeidimo visuomenės informavimo priemonėse. Tai – viena pagrindinių žurnalistų etikos inspektoriaus veiklos sričių. Skundą žurnalistų etikos inspektorius turi išnagrinėti ne vėliau kaip per trisdešimt dienų. Atskirais atvejais, esant būtinybei atlikti išsamesnį tyrimą, skundo nagrinėjimas gali būti pratęstas dar trisdešimt dienų.⁷

Į žurnalistų etikos inspektorių kreipiasi ne vien fiziniai ir juridiniai asmenys, bet ir visuomeninės organizacijos, valstybės ar savivaldybių įstaigos (žr. diagramą Nr. 1)

diagrama Nr. 1

2003-2004 metais gautų skundų statistika

Daugiausia skundų pateikiama dėl spaudoje viešai paskelbtos informacijos. Skundai dėl televizijos laidos paskelbto informacijos sudaro apie penktadalį visų gaunamų skundų. Šios tendencijos 2001-2004 metais beveik nekito (žr. lentelę Nr. 1, diagramas Nr. 2, Nr. 3).

Teisė į asmens garbę bei orumą nėra lengvai ginama, kadangi jos pažeidimai kyla dėl naudojimosi kita konstitucine teise į saviraiškos laisvę. Iš esmės asmens garbės ir orumo, teisės į privataus gyvenimo apsaugą gynimas – yra teismo kompetencija. Kaip rodo praktinė žurnalistų etikos inspektoriaus veikla, asmenys kreipiasi į žurnalistų etikos inspektorių ne tik siekdami, kad jų teisės visuomenės informavimo priemonėse būtų užtikrintos (pavyzdžiui, užtikrinta atsakymo teisė), bet ir norėdami gauti žurnalistų etikos inspektoriaus įvertinimą, kuris paprastai padeda pareiškėjui apsispręsti – kreiptis į teismą dėl pažeistų teisių gynimo, ar ne.

⁷ Kai skundas yra pagrįstas, priimamas vienas iš šių sprendimų: 1) įspėti viešosios informacijos rengėjus ir platintojus apie pastebėtus visuomenės informavimą reglamentuojančių teisės aktų pažeidimus ir reikalauti juos pašalinti; 2) reikalauti, kad viešosios informacijos rengėjas ar platintojas nustatytą tvarka paneigtų paskelbtą tikrovės neatitinkančią informaciją, žeminančią asmens garbę ir orumą ar kenkiančią jo teisėtiems interesams, arba sudarytų asmeniui galimybę pačiam atsakyti ir paneigti tokią informaciją; 3) kreiptis į kompetentingas valstybės institucijas bei Žurnalistų ir leidėjų etikos komisiją dėl visuomenės informavimą reglamentuojančių teisės aktų pažeidimų.

Dažnai atsakymuose pareiškėjams nurodoma, kad žurnalistų etikos inspektorius negali vertinti klausimų, susijusių su fakto nustatymu. Reikėtų pabrėžti, kad fakto klausimus gali nustatyti tik teismas. Dėl to, žurnalistų etikos inspektorius kiekvienu atveju, darydamas išvadą dėl viešosios informacijos neatitikimo tikrovei, remiasi prezumpcija, kad informacija neatitinka tikrovės, kol ją paskleidęs asmuo neįrodo priešingai.

Siekdamas objektyviai išnagrinėti pareiškėjų skundus dėl garbės ir orumo pažeminimo, žurnalistų etikos inspektorius viešosios informacijos rengėjams siunčia užklausimus, kuriuose prašoma pateikti atitinkamus paaiškinimus. Itin dažnai visuomenės informavimo priemonių vadovai ignoruoja šiuos žurnalistų etikos inspektoriaus prašymus, nors pareiga įrodyti, ar paskelbta informacija atitinka tikrovę, tenka informaciją paskleidusiam asmeniui.

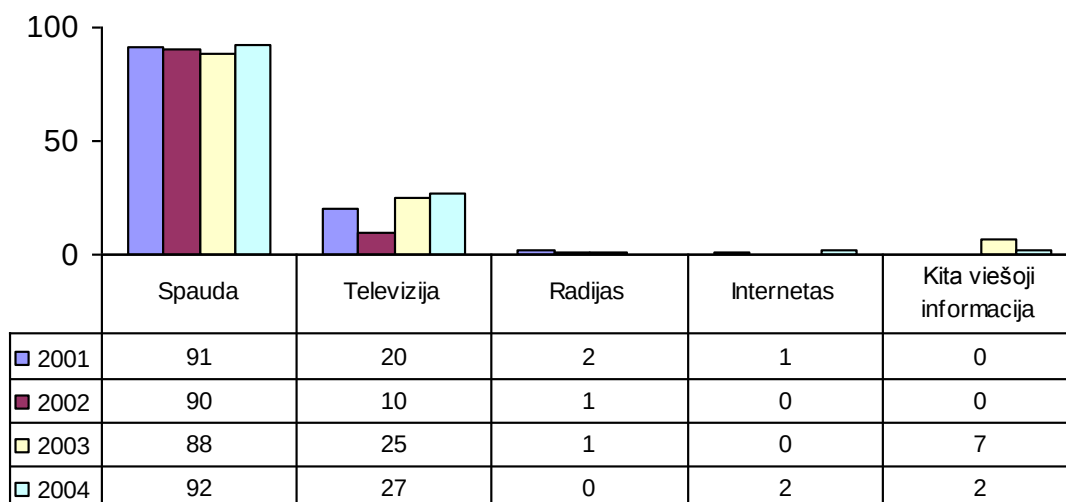
Toks žiniasklaidos atstovų pasyvumas ir atsisakymas bendradarbiauti siekiant išspręsti kilusį konfliktą labai apsunkina žurnalistų etikos inspektoriaus darbą ir mažina neteisminio asmens teisių gynimo efektyvumą. Susiduriame su dviprasmiška situacija, kai žurnalistų etikos inspektorius privalo laikytis skundo išnagrinėjimo terminų, o viešosios informacijos rengėjui terminas, per kurį privalo pateikti prašomą informaciją teisės aktuose nenumatytas. Ateityje žurnalistų etikos inspektorius siūlys taisyti Visuomenės informavimo įstatymo 43 straipsnį, kuriame būtų nustatyta ne tik valstybės ir savivaldybių institucijų pareigą teikti informaciją viešosios informacijos rengėjams, bet ir jų pareigą atsakyti per nustatytą terminą.

lentelė Nr. 1

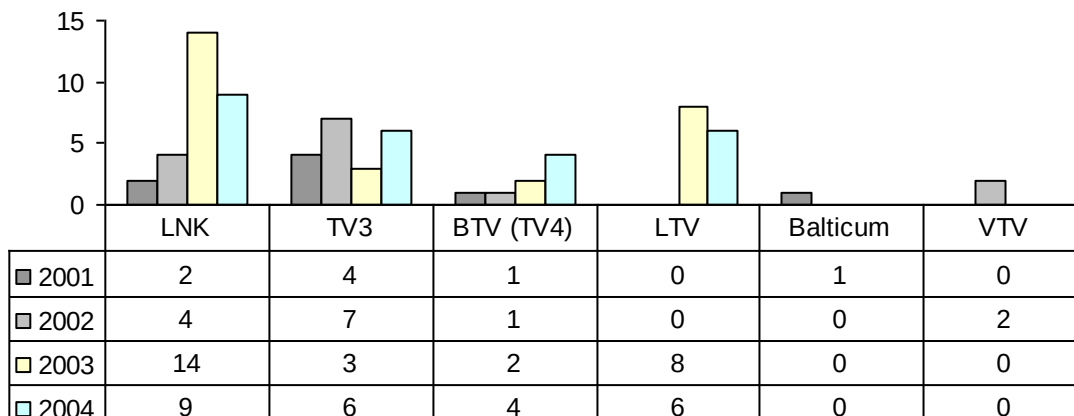
2003-2004 m. gauti skundai dėl periodinių leidinių

Leidinys	2003 m.	2004 m.
Alio Jonava	-	2
Anykšta	-	5
Būdas žemaičių	2	-
Dialogas	4	-
Ekstra žinios	-	4
Joniškis	-	2
Klaipėda	9	2
Lazdijų žvaigždė	2	3
Lietuvos aidas	4	-
Lietuvos rytas	8	13
Panevėžio rytas	-	3
Respublika	3	7
Sekundė	2	-
Šiaulių kraštas	1	2
Šiaulių naujienos	3	6
Šilelis	-	2
Trakų žemė	-	3
Vakaro žinios	4	2
Vakarų ekspresas	2	-
Valio Raseiniai	2	-
Valstiečių laikraštis	3	2
Veidas	1	2
Kiti leidiniai	19	25

**2001- 2004 metų skundų statistika pagal visuomenės
informavimo rūšį**

2001 - 2004 metų skundų dėl televizijos laidų statistika

Žurnalistų etikos inspektoriaus 2001-2004 metais priimtų sprendimų statistika

	2001 m. (vasaris- gruodis)	2002 m.	2003 m.	2004 m.
Gauti skundai	126*	114	121	123
Priimti sprendimai	13	6	7	10

Darytina išvada, kad žurnalistų etikos inspektoriaus taikomų poveikio priemonių veiksmingumas tiesiogiai priklauso nuo viešosios informacijos rengėjo geros valios vykdyti žurnalistų etikos inspektoriaus nurodymus. Kadangi visuomenės informavimo sritį reguliuojančiuose įstatymuose sankcijų už šių nurodymų nevykdymą nenumatyta, todėl žiniasklaidos priemonių vadovai juos dažnai ignoruoja.

Žurnalistų etikos inspektorius kaip neteisminė žmogaus teisių žiniasklaidos srityje gynimo institucija neturi įgaliojimų pažeidėjams taikyti sankcijų ar įpareigoti atlyginti žalą. Vis dėlto žurnalistų etikos inspektoriaus sprendimai ir išvados yra svarbūs įrodymai, nagrinėjant ieškinius teisme, todėl dažnai asmenys, norėdami apginti savo pažeistas teises, iš pradžių kreipiasi į žurnalistų etikos inspektorių ir gavę teigiamą atsakymą, bei nesulaukę atitinkamos viešosios informacijos rengėjo reakcijos, kreipiasi į teismą civiline tvarka.⁸

Pakankamai dažnai žurnalistų etikos inspektorius gauna viešųjų asmenų skundus. Dažniausiai kreipiasi *ex officio* viešieji asmenys, t.y. asmenys, laikomi viešaisiais dėl jų užimamų pareigų. Svarbu pažymėti, jog viešųjų ir privačių asmenų garbės, orumo gynimo bei privataus gyvenimo apsaugos apimtis traktuojama skirtingai. Viešieji asmenys gali tikėtis nuolatinio padidinto visuomenės dėmesio. Dėl savo žinomumo jie gali būti labiau kritikuojami, o su jais susiję duomenys – labiau interpretuojami. Viešieji asmenys nesinaudoja tokiu pat garbės ir orumo bei privataus gyvenimo apsaugos gynimu kaip privatūs asmenys. Net griežčiausia viešojo asmens, ypač politiko, kritika yra leistina. Spaudos laisvė suteikia visuomenei vieną geriausių būdų susidaryti nuomonę apie politinių lyderių idėjas ir požiūrius, todėl politikų kritikos ribos yra gerokai platesnės nei privačių asmenų. Žurnalistų ir visuomenės dėmesys politikų atžvilgiu yra neišvengiamas, jų žodžiai ir poelgiai detalčiai vertinami, analizuojami, todėl jie turi demonstruoti žymiai didesnę toleranciją. Viešasis asmuo turi pakęsti ir toleruoti jo atžvilgiu skelbiamą (nors ir nevisiškai tikslią) informaciją ar nuomonę, kuri privataus asmens atžvilgiu galėtų būti vertinama kaip garbės ir orumo pažeidimas. Viešieji asmenys įvairioms nuomonėms apie su jais susijusius duomenis turi būti atlaidesni ir nuosaikiau jas vertinti. Tokia yra Europos šalių patirtis.

Taisyklę dėl viešojo asmens kritikos platesnių ribų praktikoje taiko ir Lietuvos Respublikos teismai. Lietuvos Aukščiausiasis teismas yra konstatavęs, kad viešasis asmuo turi būti pakantesnis kritikai ir nereikalauti panašių standartų kaip privatus asmuo. Turint galvoje, kad viešasis asmuo, dalyvaudamas visuomeniniame gyvenime, turi žymiai didesnę galimybę išdėstyti savo mintis, pažiūras, neretai atsikirsti, privatus asmuo tokių galimybių ir priemonių aiškiai stokoja. Tačiau viešieji asmenys žymiai aktyviau gina savo garbę ir orumą nei privatūs asmenys, todėl tokios asmeninių neturtinių teisių gynimo proporcijos atviroje demokratinėje visuomenėje turėtų būti atvirkštinės – reikia skatinti nesuvokiančius savo teisių asmenis ginti jas, tuo tarpu viešieji asmenys turėtų ne taip stipriai reaguoti į kritiką.

Taigi viešojo asmens garbė ir orumas ginamas mažesne apimtimi. Tačiau svarbu teisingai suvokti, koks asmuo gali būti laikomas viešu. Kyla abejonių, ar teismų praktikoje ir visuomenėje teisingai suvokiamas viešo asmens statusas. Visuomenės informavimo įstatymo 14 straipsnio 3 dalyje neaiškiai nurodoma, kokie asmenys laikytini viešaisiais. Įstatymas viešaisiais asmenimis įvardina valstybės politikus, valstybės tarnautojus, politinių partijų ir visuomeninių organizacijų vadovus bei kitus visuomenėje ir politinėje veikloje dalyvaujančius asmenis. Tokį viešojo asmens apibrėžimą, koks pateiktas įstatyme, praktikoje būtų sunku taikyti. Dėl minėtos sąvokos (įstatymo) neapibrėžtumo gali būti nepagrįstai pažeidžiama konstitucinė teisė į privatų gyvenimą tų asmenų, kurie nors ir dalyvauja visuomeniniame gyvenime, bet jame neturi realios įtakos arba viešų sprendimų galios.

Analizuojant garbės ir orumo skundų praktiką, susirūpinimą kelia netinkamas feljtono žanro panaudojimas visuomenės informavimo priemonėse. Feljtonas, kaip žurnalistikos žanras – tai

⁸ Lietuvos Respublikos Aukščiausiasis teismas, nagrinėdamas civilinę bylą Nr. 3K-3-600/2004, savo 2004 m. lapkričio 29 d. nutartyje pripažino, kad žurnalistų etikos inspektoriaus sprendimas pagrįstai teismų vertinamas kaip rašytinis įrodymas, nors bylą nagrinėjančiam teismui neturi prejudicinės galios.

trumpas, pašiepiamojo pobūdžio, neretai komiškas pasakojimas, kuriam būdingi satyriniai portretai bei realistinis, tačiau lankstus stilius. Šio žanro kūrinuose paprastai atvaizduojami konkretūs asmenys, įvykiai, faktai, tačiau tuo pačiu ši meninė publicistika leidžia feljetonistui (feljetono autoriui), pasiremiant išmone, hiperbolizuoti ir pateikti turinio humoristinę išraišką, neišvengiant asmeninės nuomonės įterpimo. Tačiau žurnalistų etikos inspektorius pastebi, kad feljetonu dažnai prisidengiamą: feljetonai panaudojami visuomenės informavimo priemonių konkurencinėje kovoje, kritikuojant pareigūnų darbą ar be reikalo pasišaipant iš paprasto žmogaus.

Žurnalistų etikos inspektorius pabrėžia, kad feljetonu taip pat galima įžeisti, pažeminti žmogų, todėl nereikėtų manyti: jeigu viešoji informacija pavadinama feljetonu, jame rašyti galima viską.

Visuomenės informavimo įstatymo 15 straipsnis kiekvienam fiziniam asmeniui, kurio garbę ir orumą žemina visuomenės informavimo priemonėje paskelbta tikrovės neatitinkanti, netiksli ar šališka informacija apie jį, taip pat kiekvienam juridiniam asmeniui, kurio teisėtiems interesams, ypač reputacijai, pakenkė tikrovės neatitinkanti, netiksli ar šališka informacija, garantuoja teisę atsakyti – paneigti tikrovės neatitinkančią informaciją ar patikslinti paskelbtą informaciją, arba pareikalauti, kad viešosios informacijos rengėjas ir (ar) platintojas paneigtų tikrovės neatitinkančią informaciją įstatymo nustatyta tvarka.

Šia teise praktikoje linkę pasinaudoti daugelis. Tačiau žurnalistų etikos inspektorius pabrėžia, kad šiandien dar itin reti atvejai, kai visuomenės informavimo priemonėje užtikrinama atsakymo teisė – asmeniui sudaroma galimybė patikslinti ar paneigti paskelbtą apie jį netikslią ar klaidingą informaciją.

Tuo tarpu Europos Tarybos Ministrų Komitetas, pabrėždamas atsakymo teisės reikšmę ir taikymą žiniasklaidoje, 2004 m. gruodžio 15 d. priėmė rekomendaciją „Dėl atsakymo teisės taikymo naujausių visuomenės informavimo priemonių aplinkoje“.⁹

Rekomendacijoje pripažįstama, kad atsakymo teisė yra atitinkamas pažeistų teisių gynimo būdas, todėl tais atvejais, kai tikrovės neatitinkanti, netiksli ar šališka informacija apie asmenį paskelbiama naujausiose visuomenės informavimo priemonėse, atsakomoji nuomonė turi būti paskelbiama nemokamai ir kaip galima greičiau. Be to, atsižvelgiant į atsakomosios nuomonės reikšmę, ji turi būti paskleista tai pačiai auditorijai, kurią pasiekė netiksli informacija, ir siekiant tokio paties poveikio. Jeigu informacija, dėl kurios buvo suteikta atsakymo teisė, yra saugoma viešai prieinamuose elektroniniuose archyvuose, turi būti įdedamos specialios nuorodos į atitinkamos atsakomosios nuomonės turinį.

Analizuodami atsakymo teisės įgyvendinimo problemas Lietuvoje, galime daryti išvadą, kad atsakymo teisės užtikrinimas kaip alternatyvus asmens pažeistų teisių gynimo būdas būtų kur kas efektyvesnis, jeigu jį pripažintų visuomenės informavimo priemonės. Tam reikėtų, kad viešosios informacijos rengėjai ne tik teigtų turį teisę skelbti informaciją visuomenei, bet ir jaustų atsakomybę už skelbiamos informacijos turinį. Situacijos iš esmės negelbsti ir žurnalistų etikos inspektoriaus reikalavimai atskirais atvejais užtikrinti atsakymo teisę asmenims, kurie kreipiasi į inspektorius dėl visuomenės informavimo priemonėse pažeistos jų garbės ir orumo. Pažymėtina, kad žurnalistų etikos inspektoriaus sprendimai skelbiami „Valstybės žinių“ priede „Informaciniai pranešimai“ ir paprastai išplatunami viešai visoms visuomenės informavimo priemonėms. Svarstyтина, ar žurnalistų etikos inspektoriaus priimtų sprendimų rezoliucinės dalys neturėtų būti skelbiamos tose visuomenės informavimo priemonėse, kuriose nustatomas Visuomenės informavimo įstatymo ar žurnalistų profesinės etikos pažeidimas?

Nors teisinės sąmonės ir žinių apie asmens teises lygis visuomenėje (ypatingai kai kuriuose socialiniuose sluoksniuose) nėra aukštas, tačiau kuo toliau, tuo labiau asmenys linkę ginti savo pažeistas teises teismuose. Kadangi atsakymo teisė užtikrinama itin retai, kreipimasis į teismą būna vienintelė efektyvi pažeistų teisių gynimo priemonė.

⁹ [http://www.coe.int/T/E/Com/press/News/2004/rec\(2004\)16.asp](http://www.coe.int/T/E/Com/press/News/2004/rec(2004)16.asp)

Iki šiol paskelbti tikrovės neatitinkančios informacijos paneigimai, klaidų atitaisymai, užtikrinta atsakymo teisė jos negavusiems tėra pavieniai laimėjimai. Jų skaičius nedžiugina, kadangi suklydimas, atitaisyta klaida, jei tai atsitinka dėl užsakymo ar bloga valia, vis dar viešosios informacijos rengėjo laikomi nepriimtinais. Žurnalistų etikos inspektorius pastebi, kad toks klaidų atitaisymas ne tik nekenkia visuomenės informavimo priemonės prestižui, o atvirkščiai – skatina, brandina visuomenės pasitikėjimą.

Privataus gyvenimo apsauga pakankamai įtvirtinta Lietuvos Respublikos įstatymuose – informacija apie privatų gyvenimą galima skelbti tik asmens sutikimu. Sprendžiant, ar visuomenės informavimo priemonėje pateikta informacija nepažeidžia asmens teisės į privataus gyvenimo apsaugą, Visuomenės informavimo įstatymo 14 straipsnio 2 dalis nustato taisyklę, kad informaciją apie žmogaus privatų gyvenimą galima skelbti tik to žmogaus sutikimu ir jeigu informacijos paskelbimas nedaro jam žalos. Įstatymas numato tris atvejus, kai informaciją apie žmogaus privatų gyvenimą galima skelbti be jo sutikimo. Pirma, kai informacijos paskelbimas nedaro žalos asmeniui, antra, kai informacija padeda atskleisti įstatymų pažeidimus ar nusikaltimus, trečia, kai informacija yra pateikiama nagrinėjant bylą atviraime teismo procese. Tačiau nėra aišku, kas turi nuspręsti, ar informacijos paskelbimas nedaro žalos asmeniui.

Tačiau žurnalistų etikos inspektorius, nagrinėdamas asmenų skundus dėl visuomenės informavimo priemonėse pažeistos jų teisės į privataus gyvenimo apsaugą, pastebi, kad itin dažnai visuomenės informavimo priemonėse pažeidžiama asmens teisė į privatumą. Tokius pažeidimus išprovokuoja ne tik abejingumas savo teisėms ar jų nežinojimas, bet ir pernelyg didelis pasitikėjimas žiniasklaida. Dėl nepakankamo visuomenės teisinio švietimo šios teisės turinys nepakankamai suvokiamas. Privatumo pažeidimai audiovizualinėje viešosios informacijos srityje akivaizdūs „Komandos“, „TV pagalbos“, „Teismo“ laidose. Žmogus, dalyvaudamas televizijos laidoje, dar nesuvokia savo gyvenimo paviešinimo pasekmių – jam tai atrodo, kaip galimybę išgarsėti, „pasirodyti visai Lietuvai“, pagarsinti ne tik savo mintis, bet ir privatumą. Žmogaus teisės ir jų suvokimas yra svarbus demokratijos bei pilietiškumo ugdymo instrumentas.

Neretai privatumą pažeidimus išprovokuoja patys laidų herojai, pasikviesdami visuomenės informavimo priemonės atstovus ar sutikdami dalyvauti laidoje ir viešai teikdami privataus turinio informaciją. Kadangi privatumo ribas nusistato pats asmuo – daugelis aptartų atvejų gali būti ginčijami.

Aptartiems atvejams galima rasti paaiškinimų: kartais žmogui reikalingas viešumas kaip tam tikra užuojautos forma, kaip būdas pasiguosti ištikus nelaimei. Žmonės dažnai kreipiasi į žurnalistus nusivylę įvairiomis institucijomis, tikėdamiesi, kad jų problemas išspręs visuomenės informavimo priemonė. Kaip rodo patirtis, šių žmonių pasitikėjimu neretai piktnaudžiaujama. Vėliau tas pats žmogus kreipiasi į žurnalistų savitvarkos institucijas, argumentuodamas, kad žurnalistai buvo pažadėję jį išklausti ir apginti, tačiau laidoje ar publikacijoje paskelbta informacija atskleidė visai kitas nelauktas aplinkybes. Pasitaiko, jog žmogus pašiepiamas ar net pažeminamas. Visi šie atvejai reikalauja ypatingo viešosios informacijos rengėjų profesionalumo, kuris padėtų suvokti šią ypatingą žmogaus būseną. Viešosios informacijos rengėjas neturėtų piktnaudžiauti ir džiūgauti, jog kai kurie asmenys menkai suvokia savo teises. Vis dėlto sunku suvokti, kad tam tikra dalis žmonių mieliau dalyvauja „Teisme“ – laidoje, klajojančioje iš vienos televizijos į kitą (šiuo metu rodoma BTV kanalu) – užuot kreipęsi į Lietuvos Respublikos teismus.

Dar 2001 m. Visuomenės nuomonės ir rinkos tyrimo centro „Vilmorus“ atlikta gyventojų apklausa parodė, kad kalbant apie žmogaus teisių pažeidimus, absoliuti dauguma Lietuvos gyventojų galvoja apie socialines ekonomines problemas. Tuo tarpu teisę į privataus gyvenimo neliečiamumą, kaip vieną iš penkių opiausių ir reikalaujančių ypatingo visuomenės dėmesio, įvardino tik 1,9 proc. apklausos respondentų. Teisė į privataus gyvenimo apsaugą – viena iš nedaugelio teisių, kur daugiau respondentų (24,7 proc.) nurodė, kad ji yra apsaugoma negu neapsaugoma (21,9 proc.).

Šiandien, plečiantis visuomenės informavimo sferai, pritaikant naujas visuomenės informavimo technologijas, o svarbiausia įgyvendinant žmogaus teisę į informaciją žmogaus teisių apsaugai reikėtų

skirti ypatingą dėmesį. Tai, ar bus gerbiamos žmogaus teisės, labai priklauso nuo visuomenės ir atskiros jos dalyvio brandos, teisinės sąmonės bei žinių apie turimų žmogaus teisių turinį. Ar visuomenės informavimo priemonės sugeba informuoti apie tokius visuomenei aktualius klausimus kaip žmogaus teisės?

Pastaruoju metu žmogaus teisių suvokimo situacija visuomenėje šiek tiek pasiteikė. „Bene dažniausiai šiuo metu Lietuvoje pažeidžiama teisė į privataus gyvenimo neliečiamumą – rašoma savaitraštyje „Veide“.¹⁰ Publikacijoje skelbiama, kad Lietuvoje pakankamai dėmesio skiriama tik tautinių mažumų, migrantų, pabėgėlių, įtariamų bei įkalintų asmenų teisėms, o dėmesio beveik neskiriama teisei į darbą, privataus gyvenimo apsaugai, taip pat nusikaltimų aukų, pagyvenusių žmonių teisėms. Tai rodo, kad visuomenė ėmė labiau suvokti teisės į privataus gyvenimo apsaugą turinį.

„Viskas priklauso nuo pačių piliečių, - daro išvadą Žmogaus teisių stebėjimo instituto valdybos pirmininkas Kęstutis Čilinskas. – Tarkime, JAV žmogaus teisių šaltiniu laikomas pats žmogus, amerikiečiai jau nuo vaikystės žino savo teises ir reikalauja, kad valstybė jas užtikrintų. Na, o Lietuvoje žmonės klaidingai mano, kad teisių tėra tik tiek, kiek jų suteikia valdžia. Kai kurių teisių dauguma tautiečių net nežino, todėl nieko keista, kad nereikalauja ir jų garantuoti.“¹¹

Nors atliktų tyrimų duomenimis pastaruoju metu visuomenėje suvokimas apie turimas teises po truputį didėja, žmogaus teisių pažeidimų visuomenės informavimo priemonėse iš esmės nemažėja. Panašias išvadas pateikia ir Žmogaus teisių stebėjimo instituto atlikti tyrimai. Šio instituto direktoriaus H. Mickevičiaus teigimu, žiniasklaida ypač nuodėminga šioje srityje – visuomenės informavimo priemonės, užuot pateikusios žmonėms daugiau informacijos apie teisę į privataus gyvenimo neliečiamumą bei jos apsaugos galimybes, dažnai pačios piktnaudžiauja savo teisėmis ir nepagrįstai skverbiasi į privatų žmonių gyvenimą.

Informaciją apie asmens privatų gyvenimą saugo ir Asmens duomenų teisinės apsaugos įstatymas. Įstatymo 8 straipsnyje nustatyta, kad asmens duomenų tvarkymą visuomenės informavimo priemonėse žurnalistikos, meninės ir literatūrinės raiškos bei kitais tikslais prižiūri žurnalistų etikos inspektorius.

Žurnalistų etikos inspektorius, priėmęs sprendimus dėl didžiausio rezonanso susilaukusių spaudos publikacijų, kuriose pažeidžiamas asmens privataus gyvenimo neliečiamumo principas, daro išvadą, kad visuomenės informavimo priemonėse pernelyg dažnai skelbiami šio įstatymo saugomi asmens duomenys – asmens kodas, informacija apie šeiminių padėtį, nedarbingumą, sveikatą. Tokių duomenų skelbimas negali būti pateisinamas visuomenės interesu. Pavyzdžiui, regioniniame laikraštyje viešai skelbiama informacija apie mobiliojo ryšio bendrovėms, savivaldybių įmonėms įsiskolinusius gyventojus. Toks duomenų skelbimas visuomenės informavimo priemonėse kreditorių iniciatyva nėra teisėtas ir pažeidžia šių asmenų (skolininkų) teises. Kreditoriai neturi teisės skleisti informacijos apie skolininko mokumą visuomenės informavimo priemonėse, nepaisant to, kad šis būdas laikomas efektyviu, kovojant su skolininkų vengimu grąžinti skolas. Žurnalistų etikos inspektorius mano, kad tokios informacijos viešas skelbimas neturi tapti precedentu demokratinės visuomenės informavimo priemonėse.

Žmogus – taip pat ir žiniasklaidoje! – toks turėtų būti pilietiškumą ugdyti siekiančios visuomenės informavimo priemonės moto. Todėl džiugina tos visuomenės informavimo priemonės, kurios iš tiesų atlieka švietėjišką vaidmenį ir informuoja visuomenę apie opias žmogaus teisių problemas.¹²

Viešosios informacijos rengėjai neturėtų pamiršti, kad žmogus ir savo mirties akimirkomis išsaugo savo švenčiausią teisę į žmogiškąjį orumą. Deja, tam tikra visuomenės informavimo priemonių dalis neišvengė pagrindinių visuomenės informavimo principų, ginančių asmens privatumą, garbę bei

¹⁰ Žmogaus teisių gynėjai Lietuvoje dažniau tampa pažeidėjais // Veidas. 2004 m. birželio 10 d.

¹¹ Ten pat.

¹² R. Skatikaitė. Duomenų karalystėje – favoritų laikai // Lietuvos žinios. 2005 m. kovo 9 d.

orumą jam mirus, pažeidimo. Štai lyderiu tarp dienraščių besitituluojantis „Lietuvos rytas“ nuosekliais pavyzdžiais ne kartą įrodė, kad žmogaus mirtis – tik dar viena proga šokiruoti, sukelti nerimą visuomenėje ir mirusiojo šeimoje.

Daugiau, kaip prieš metus Lietuva buvo sukrėsta tragiškos žymaus literatūrologo, kultūros ir visuomenės veikėjo profesoriaus Vytauto Kubiliaus mirties.¹³

Šokiruojančia forma tragedija atspindėta laikraštyje „Lietuvos rytas“, paskelbus profesoriaus Vytauto Kubiliaus žūties nuotrauką pirmajame puslapyje. Panašių vaizdų būta ir komercinių televizijų informacinėse ir žinių laidose.

2004 m. gegužės 22 d. „Lietuvos ryto“ pirmo puslapio publikacijoje „Naujagimį pasitinka motinos žudikės ranka“ paskelbta naujagimio lavono nuotrauka.¹⁴

Tačiau nepaisant to, kad baisus socialinis ir psichologinis mūsų gyvenimo reiškinyz egzistuoja, jį reikia atspindėti ne smulkmeniškai detalizuotais žudymo būdų aprašymais, o gilia analize.

Dar viena akivaizdi ir grubi etinio pobūdžio klaida – publikacijoje „Krepšinio aikštėje – akistata su mirtimi“ krepšininko Tauro Stumbrio nuotraukos, padarytos mirties akimirkomis, paskelbimas.¹⁵

Visais aukščiau išvardintais atvejais žurnalistų etikos inspektorius ėmėsi priemonių, kad viešosios informacijos rengėjas ištaisytų savo klaidas, ir yra pareiškęs viešai, kad toks elgesys netoleruotinas.

Pažymėtina, kad ne tik Visuomenės informavimo įstatymas, Lietuvos žurnalistų ir leidėjų etikos kodeksas, bet paprasčiausias žmogiškumas reikalauja: neskelbti nuotraukų, kuriose fiksuojamos mirties akimirkos, afekto būsenoje esantis žmogus. Todėl viešosios informacijos rengėjai ir žurnalistai neturėtų pasiduoti cinizmui ir nežmoniškumui, neturėtų siekti, kad sensacijos detale taptų žūties kraupumas: mirties faktas neatima asmens teisės į savo privatumą, orumą ir garbę. Tokių reiškinių negalima toleruoti – jie prieštarauja demokratių valstybių visuotinai pripažintoms moralės vertybėms.

Šios tendencijos parodo dar didelį nuotolį iki demokratinės visuomenės ir šios visuomenės informavimo kultūros.

¹³ Lietuvos rytas. 2004-02-18, Nr. 39/3999.

¹⁴ Lietuvos rytas. 2004-05-22, Nr. 177/4077.

¹⁵ Lietuvos rytas. 2004-10-18, Nr. 242/4202.

3. ŽINIASKLAIDOS TENDENCIJOS

3.1. TAKOSKYRA TARP ANALITINĖS IR BULVARINĖS ŽINIASKLAIDOS

Lietuvos visuomenės idealas ir tikslas yra ori žiniasklaida: profesionali ir objektyvi, teisinga ir įžvalgi, atspindinti įvykius, procesus, reiškinius, gerbianti savo auditoriją, siekianti ją paveikti sąžiningomis ir profesionaliomis priemonėmis, žadinanti jos pilietiškumą ir gerovės siekius, ugdanči gerą skonį, pagarbą moralei, gimtajai kalbai, istorinėms tradicijoms, puoselėjanti aukštą kultūros lygį. Mes džiaugiamės ir didžiuojamės šiuos kriterijus atitinkančia žiniasklaida, jos gausa (žr. lentelę Nr. 1, diagramas Nr. 4, Nr. 5), tačiau pastebime, kad nemaža dalis viešosios informacijos priemonių absoliučiai neatitinka šių reikalavimų.

lentelė Nr. 3

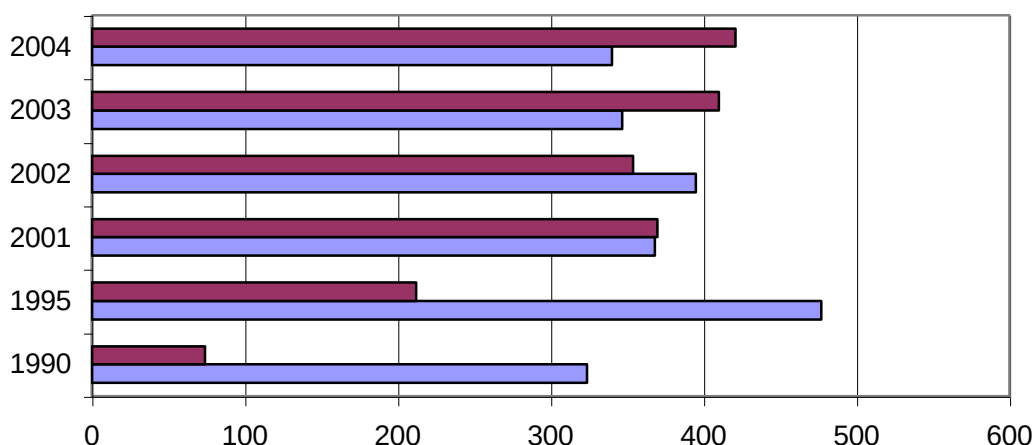
Leidinių skaičiaus kaita 2001-2004 metais¹⁶

Leidiniai	2001 m.	2002 m.	2003 m.	2004 m.*
Laikraščiai	368	395	347	340
Žurnalai	370	354	410	421

* - duomenys tikslintini

diagrama Nr. 4

1990-2004 metų laikraščių, žurnalų skaičius

Pabrėžtinai negerbianti žmogaus, žeminanti, be argumentų ir įrodymų diskriminuojanti ir diskredituojanti, platinanti pasityčiojimą, nihilizmą ir cinizmą „žiniasklaida“ bei jos apologetai yra įsitikinę, kad „turi teisę“ pažeidinėti žmogaus teises, jo garbę ir orumą, privatumą, kad ji vienintelė teisybės instancija, esanti aukščiau už visus ir todėl vienintelė „teisinga“ demokratijos, moralės vertybių gynėja, pilietinės sąmonės žadintoja ir t.t. Tokia „žiniasklaida“ negali vadintis ir „ketvirtąja valdžia“ – jos pretenzijose pernelyg atviri savininkų komerciniai interesai, ryšiai su verslo ar politinėmis grupėmis, mėginimai manipuluoti sąmone, naudoti neskaidrius metodus.

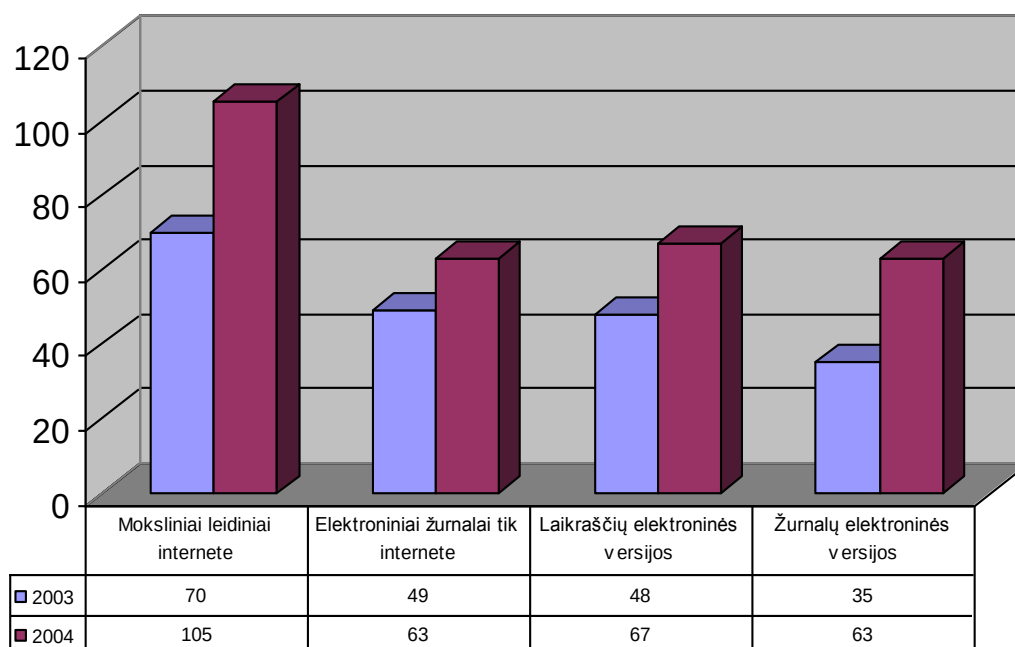
¹⁶ Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Bibliografijos ir knygotyros centro duomenys.

Nagrinėjant tendencijas visuomenės informavimo priemonėse, būtina atskirti profesionalius žurnalistus nuo žiniasklaidos pagalba platinamo šou, pramogų verslo žmonių ir jų produkcijos, balansuojančios tarp erotikos ir net aliuzijų į pornografiją, nuo pasimėgavimų gimosios kalbos darkymu, „sąmojaus viršūne” laikant rusiškus žargonizmus ir barbarizmus. Taikyti šiame pelningame su visuomenės informavimu susijusiame versle dirbantiems žmonėms etinius reikalavimus – neverta. Jų darbas visiškai priešingas žiniasklaidos prigimčiai. Aišku, jie visados skelbsis žiniasklaida ir net žurnalistais, tačiau brandi visuomenė turi skirti grūdus nuo pelų, o žiniasklaidoje menkaverčius reiškinius nuo gilaus analitiško žvilgsnio. Taip elgtis patariame todėl, kad taip elgiamasi daugelyje šalių su giliomis ir senomis laisvosios žiniasklaidos tradicijomis – rimtoji žiniasklaida atribuojama nuo tiražuojamo visuomenės informavimo priemonėse šou verslo, paparacių metodų, pigaus bulvariškumo, prasto skonio.

Antra vertus, visuomenės informavimas modernioje atviroje visuomenėje šiandien neįsivaizduojamas be pramogos. Tiražuojama pramoga vis dėlto neturi prieštarauti sveikai moralei – ji taip pat turi būti deramo profesionalumo. Tenka pripažinti, kad ypač televizijoje ji atsilieka nuo kitų šalių analogiškų reiškinių, ir tai – svarbiausia priežastis, kodėl esama sunkiai paaiškinamo suinteresuotumo nevykdyti konvencijos „Dėl televizijos be sienų”.

diagrama Nr. 5

2003 - 2004 metų Lietuvos elektroninė periodika

Tarp tikrosios – analitinės žiniasklaidos ir jos principams nusižengiančios žiniasklaidos atmainos, užurpuojančios statuso teikiamas galimybės, atvirai spekuliuojančios ir piktnaudžiaujančios jomis, egzistuoja aiški takoskyra ir net praraja. Žurnalistų etikos inspektorius pareiškia, kad negali būti „lygiai teisingas” abejoms – jis pasisako už pirmąją, nes ji yra tikroji žiniasklaida, pilnai atliepanti saviraiškos laisvę ir laisvam žurnalistui taikomus laisvo žodžio kriterijus, o jos misija atitinka Visuomenės informavimo įstatymo, kitų teisės aktų, Lietuvos ratifikuotų tarptautinių sutarčių, konvencijų, Europos Sąjungos šalių dokumentų principus ir dvasią.

Žurnalistų etikos inspektorius solidarizuojausi su autoritetingų visuomenės sluoksnių atstovų nuomonėmis, kurios skeptiškos dėl mėginimų suderinti vienoje visuomenės informavimo priemonėje abi tendencijas.

Tenka tik apgailestauti, kad antroji atmaina pakankamai išplitusi visose viešosios informacijos srityse, yra pelniusi net tam tikrą pripažinimą ir simpatijas, turi savo šalininkų. Ji niekad nepripažins, kad atitinka čia pateiktus apibūdinimus – jai buvo ir bus naudinga apsimesti „tikrąją žiniasklaidą“. Bulvariškumo stichija, pretenzijos bet kokia kaina atsidurti „žiniasklaidos dėmesio centre“, skandalai, neatsakingas ikiteisminio tyrimo, tikrovės neatitinkančios medžiagos skelbimas, tariamai žaismingas, o iš tiesų ciniškas tyčiojimas iš moralės normų sudaro tą rėksmingai agresyvią, spalvingai tuščią ir niekingą foną, kuris menkina žiniasklaidos įtaką, kenkia geram skoniui. Negelbsti ir pasiteisinimai, kad „tai modernu“, „tai originalu“, „kad mes neturime atsilikti“ ir pan.

Taip pat tenka pareikšti, kad solidarizavimasis su šiomis tendencijomis būtų nedovanotina klaida – juk ilgalaikės perspektyvos požiūriu šioji „žiniasklaida“ kasa duobę pasitikėjimui visomis visuomenės informavimo priemonėmis.

Palaikymo visados nusipelno žurnalistų politinės įžvalgos, drąsiai atskleisti faktai. Valstybės politikų privatumo ribos atviresnės viešajam interesui, todėl vyksta nuolatinė polemika dėl asmeninių savybių, o bet koks faktų nutylėjimas išprovokuoja žiniasklaidą naujiems demaskavimams. Išskyrus atvejus, kai platinami gandai ir insinuacijos, politikai turi būti pasirengę viešumo egzaminui. Vis dėlto turėtume būti kritiškai tendencijai pulti ir demaskuoti visus aukšto rango politikus – bet kuri kritika turi būti pagrįsta realiais faktais ir etiškai pareikšta. Reikia pripažinti, kad pas mus neregėtą mastą įgijo visos valdžios menkinimas ir pašiepimas naudojant neleistinas priemones, siekiant sudaryti įspūdį, kad valdžia apskritai mūsų jau nebegalinti būti kitokia – tik menka ir supuvusi.

Lietuvoje stiprėja globalizacijos skleidžiama realybė: žurnalistika vardan pelno vis banalėja, tekstuose vis dažniau ir plačiau dominuoja smurtas ir erotika, nebėra aiškos ir principingos takoskyros tarp gėrio ir blogio, amoraliai naršomas privatus asmens gyvenimas. Tiesmukiškai brukama destruktivi vartotojiška filosofija, slopinanti nacionalinę savimonę ir autentišką kultūrą. Kuriami ir platinami siužetai masiniam naudojimui. Bulvarinė žiniasklaida, anot V. V. Landsbergio, šiurkščiai, arogantiškai ugdo „antipilietišką chamų generaciją“, nes smurtas, erotika tampa vos ne reikšmingiausiu visuomenės informavimo priemonių kultūros dalimi. Pastarąją kryptį ryškiausiai atstovauja „Vakaro žinios“ ir „Ekstra žinios“. Taigi didieji dienraščiai mėgina derinti analitiškumą ir bulvariškumą – deja, dažnai rimta analizė pralaimi reiškiniams, kurių nušvietimas parodo pataikavimą prastam skoniui. Gal ir dėlto šalies didieji dienraščiai turi savo bulvarinius klonus.

Regioninės žiniasklaidos atstovų pastebėjimu, esant panašioms tendencijoms, objektyvi žiniasklaida greitai gali tapti prabanga. Analitikai beveik vienbalsiai tvirtina, kad neturime kokybiškų laikraščių – nei rimtųjų, nei bulvarinių. Prie rimtųjų artimiausiai galėtų būti priskirtinas tik „Lietuvos žinios“, kuris galėtų paneigti poeto V. P. Bložės požiūrį, kad ne itin švarūs mūsų dienraščiai. Lietuva dar laukia objektyvaus, analitinio dienraščio, kuris nebūtų susijęs su kuria nors verslo grupe, politine partija, atviras įvairiapusei faktų analizei ir komentarams, dėmesingas intelektinėms vertybėms.

Visos žiniasklaidos priemonės daugiau ar mažiau ima pataikauti žemai vartotojiškai kultūrai, propaguoja destruktivią pasaulėjautą. Aštrėjant konkurencinėms sąlygoms, spaudos leidiniai savo publikacijomis vis dažniau bando suvedinėti tarpusavio sąskaitas. Konfliktiškumo apraiškų pastebima tarp „Lietuvos ryto“ ir „Respublikos“ leidinių grupių, „Šiaulių krašto“ ir „Šiaulių naujienų“, „Anykštos“ ir „Šilelio“. Nekūrybiškos „Joniškio“ feljetonų detalės įžiebė „Joniškio“ ir „Sidabrės“ vyriausiųjų redaktorių nesantaiką. Konkurencija perauga į atvirą konfrontaciją didžiulės skaitytojų auditorijos akivaizdoje. Tenka pripažinti, kad šioje situacijoje savireguliacijos priemonės jau nebėra veiksmingos. Šio neigiamo reiškinio plitimui galėtų užkirsti kelią ryžtingesni teismų sprendimai.

Didieji dienraščiai aršėjančioje konkurencinėje kovoje pasitelkia įvairių viešosios nuomonės tyrimo kompanijų duomenis. Ir „Lietuvos rytas“, ir „Respublika“ savo puslapiuose, tarsi susitarę, vienu metu pasivadina lyderiais.

Iki šios dienos aukštas pasitikėjimas žiniasklaida remiasi pačios žiniasklaidos užsakytomis apklausomis, tačiau stinga išsamesnių tyrinėjimų. Net ir sutinkant su tuo, kad reitingai atspindi pakankamai aukštą pasitikėjimą, mes neturėtume ignoruoti ir kritinių nuomonių žiniasklaidos atžvilgiu, skepticizmo. Esama didelių kontrastų – sakysime, dėl skelbiamos didžiausių šalies dienraščių įtakos, juk regioninės ir savivaldybių teritorijose leidžiamos spaudos vaidmuo turi didelę įtaką.

Situacijos neverta dramatizuoti – žiniasklaida turi atlikti savo svarbiausią priedermę, žurnalistų statusas turi realiai egzistuoti, o visuomenė turi išmokti kritiškai ir blaiviai vertinti.

Dėl šių aukščiau išvardintų priežasčių aktualią prasmę įgyja dialogas visuomenėje, jos švietimas. Nė kiek ne mažiau svarbus visuomenės mokymas apie žiniasklaidą ir visuomenės informavimo procesus. Polemika ir ginčai, kas yra tikroji žiniasklaida ir kas jos imitacija, kokia yra tikrosios žiniasklaidos priedermė, visados įgyja aštrų pobūdį – besidangstantys žiniasklaidos laisve paprastai šią kritiką panaudoja tam, kad vėl prabiltų apie „cenzūrą“, apie tariamus pavojus „žiniasklaidos laisvei“.

Šiandien mes nesame išimtis – panašios polemikos ir ginčų esama ir Vakarų šalyse, skirtumas tik toks, kad čia žiniasklaidos esmę perteikia senos demokratijos tradicijos ir nusistovėjusi savitvarkos institucijų bei etikos normų taikymo praktika.

3.2. KRIMINOGENIŠKUMO TEMA IR JOS ETINIAI ASPEKTAI

Vykdamas ikiteisminį tyrimą, visuomenės informavimo priemonėse plačiai ir detaliam aprašinėjami nusikaltėliai ir aukos, inkriminuojami nusikaltimai – tuo apsunkinamas teismų veiklos nešališkumas.

Tačiau spaudoje akivaizdžios pigaus bulvariškumo tendencijos: kaip sensacija skleidžiama kriminogeninio pobūdžio informacija, dažnai esanti pirminio tyrimo stadijoje, atpasakojami įvairiausi nusikaltimai, gilinamasi į detales (kaip, koku būdu žudyta, kaip prievartauta, savizudybių aplinkybės), todėl ištisi kai kurių dienraščių puslapiai lenktyniauja tarpusavy „šurpiom“ antraštėm. Čia dažnai nepaisoma nekaltumo prezumpcijos, nesigailima aukų ir jų artimųjų, naudojamos žmonių bejėgiškumu ar tuo, kad žmonės nesulaukia savalaikės pagalbos iš teisėsaugos institucijų. Įsigaliojus Nepilnamečių apsaugos nuo neigiamo viešosios informacijos poveikio įstatymui, formaliai paisoma įstatymo reikalavimų (tarkime, neskelbiami nepilnamečio duomenys), tačiau iš esmės nesusimąstoma apie įtaką vaikui, kai jis atsiduria dėmesio centre, kai iš jo imamas interviu ir pan.

Problemų kelia tai, kad iki šiol nėra pakankamai aiškiai nustatytas teisėsaugos institucijų bendradarbiavimo su žiniasklaida turinys, forma ir atsakomybė už viešosios informacijos rengėjui suteiktą informaciją. Pagal Baudžiamojo proceso kodekso 177 straipsnio 1 dalį ikiteisminio tyrimo duomenys gali būti skelbiami tik prokuroro leidimu. Draudžiama viešinti nepilnamečių įtariamųjų ir nukentėjusiųjų asmens duomenis.

Lietuvos policijos generalinio komisaro 2001-03-21 įsakymu Nr. 120 patvirtintame Informacijos teikimo viešosios informacijos rengėjams reglamente įtvirtinta ir tebegalioja tokia nuostata, pagal kurią viešosios informacijos rengėjams neteikiama ši informacija: 1) nukentėjusių asmenų anketiniai duomenys; 2) nusikaltimų liudytojų anketiniai duomenys ir kita informacija apie juos; 3) policijos pareigūnų tarnybinės veiklos metu gauta informacija, kuri pakenktų žmogaus garbei, orumui ar saugumui, fizinių ir juridinių asmenų teisėtiems interesams, sutrukdytų nusikalstamų veikų prevenciją, išaiškinimą arba lemtų jų padarymą; 4) kita informacija, kurią teikti draudžia įstatymai ar kiti teisės aktai.

Minėtame reglamente taip pat egzistuoja nuostata, pagal kurią informacija viešosios informacijos atstovams teikiama laikantis asmens nekaltumo prezumpcijos principo. Tačiau tam, kad asmuo visuomenėje būtų laikomas kaltu, trūksta visai nedaug – užtenka viešai paskelbti, kad jis įtariamas nusikalstamos veikos padarymu ir toki įspūdį sustiprinti. Todėl nekaltumo prezumpcijos

principo laikymasis – ne tik žinių apie konkretų asmenį, bet ir įvairių nuomonių, požiūrių dėl galimo jo kaltumo skleidimas.

Tarptautinėje konferencijoje „Žiniasklaida ir asmenybės raida: nepilnamečių apsauga ir žmogaus orumas“ buvo paminėta, kad ikiteisminio tyrimo duomenų atskleidimas – tai visų pirma teisėsaugininkų, o ne žurnalistų etikos problema. Ši informacija dažnai atskleidžiama dėl to, kad teisėsaugininkai jaučia žurnalistų spaudimą. Tokių informacijos „nutekinimą“ viešosios informacijos rengėjams reikia vertinti vienareikšmiškai: ir teisėsaugininkai, ir žurnalistai nesuvokia savo atsakomybės už kitų likimus. Nemaža mūsų teisėsaugos dalis hipnotizuota žiniasklaidos ir nevaržomai teikia informaciją apie asmenis, jų veikas tyrimo stadijoje, pažeidinėja jų teises

Pavyzdžiui, iki šiolei neaiškios slaptos pažymos paviešinimo „Respublikoje“ aplinkybės. Nors ir praėjo pusantrų metų po jos paskelbimo, tačiau teisinių išvadų apie jos „nutekinimą“ ir tokio pobūdžio informacijos paviešinimą visuomenės informavimo priemonėse dar nesulaukta.

Esama nuomonių, jog nusikalstamumo tema padeda išlaikyti visuomenės informavimo priemonių reitingus. Kaip ir pastarojo meto politiniai skandalai, kurie užgožė kuriančią Lietuvą: vieni buvo ryžtingai išspręsti, kiti subliuško, treči dar „vegetuoja“, bet dauguma jų vis dar „madingi“.

Prezidento Rolando Pakso apkaltos, vadinamųjų korupcija įtartų Seimo narių, „KGB rezervistų“ ir kitų didelį rezonansą sukėlusių politinių skandalų metu žiniasklaida aktyviai veikė visuomenės nuomonę. Šiandien jau neverta kalbėti apie pasekmes, tačiau mes neturėtume pamiršti, kad skandalų metu buvo paskelbta įvairių telefono įrašų, jų fragmentų, asmens duomenų, buvo plačiai operuojama tyrimo stadijoje esančiais faktais bei teiginiais. Egzistavo milžiniškas suinteresuotumas šia nepatikrintos medžiagos gausybe veikti sąmonę, todėl žurnalistai negalėjo ignoruoti šaltinių, kurie buvo brukte brukami į jų rankas. Net ir pripažįstant į viešojo intereso sąlygotą išskirtinį politikų vaidmenį, vis dėlto neturėtume pamiršti žmogaus teisių.

Isteriškos atmosferos kurstymas – išskirtinai lietuviškas įvairių skandalų bruožas. Paprastai po šių skandalų paaiškėja, kad nemaža dalis skubotai skelbtų kaltinimų nepasitvirtino, tačiau lieka neatskleistos tikrosios priežastys, kodėl taip atsitiko. Visų šių skandalų atspindėjimo visuomenės informavimo priemonėse pamoka, kad pristingama nešališkumo, skvarbaus įsižiūrėjimo į faktus, jų atrankos, skrupulingo tyrimo net ir labiausiai įaudrintoje atmosferoje.

Pilietinės visuomenės institutas, Žmogaus teisių stebėjimo institutas ir „Transparency International“ Lietuvos skyrius atkreipė dėmesį, kad „tiek dabartinis politikų, tiek teisėsaugos elgesys veda į aklavietę“, pigiai manipuliuojama piliečių sąmone, didina įvairaus pobūdžio priešpriešą, demonstruoja teisinį nihilizmą, užkerta kelius nepriklausomam politinės korupcijos tyrimui.

Iki šiol dar nėra visiškai įsisąmoninta, kad slaptos operatyvinės informacijos paviešinimas – šiurkštus įstatymų pažeidimas.

Ne vien dėl aukščiau minėtų probleminių aspektų žurnalistų etikos inspektorius kiekvienais metais reguliariai rengiamuose forumuose „Kriminogeniškumas – viešojo informacija – teisinė valstybė“ (kartu su M. Romerio universitetu) nagrinėja šios tematikos informacijos pateikimo teises bei etines puses.¹⁷

Forumų diskusijos parodė, kad paprastai nesigailima aukos (plačiąja prasme) – atvirkščiai visuomenės informavimo priemonėse eksponuojamos jos kančios, nesusimąstant apie poveikį aukai ir jos artimiesiems. Itin dažnai skelbiant kriminalinio pobūdžio informaciją nepaisoma informacijos diskretiškumo. Priešingai, dominuoja keistas ir visuomenės interesu nepateisinamas ypatumas – gilinimasis į nusikaltimų, žiaurybių detales: jei jau prievartavo – tai kaip ir kokiais būdais, jei žudė – tai kaip, jei savižudybė ar bandymas nusižudyti – tai būkime tikri, jog tai bus atspindėta plačiai. Žmogaus kūno dalis, kraujo klanas, šūvis – visa pateikiama tarsi neegzistuantų tiriamojo žurnalistika, kuri

¹⁷ 2003-03-07 diskutuota tema: „Nusikaltimo auka visuomenės informavimo priemonėse: moraliniai ir teisiniai aspektai“.

2004-03-18 vyko diskusija tema: „Smurtas ir nusikaltimas žiniasklaidos akiratyje: visuomenės interesas ir poveikis nepilnamečiams“. 2005-03-25 vyks forumas tema: „Visuomenės interesas ir ikiteisminio tyrimo duomenys: skelbti ar ne?“.

privalėtų tyrinėti gilumines priežastis, jas analizuoti taktiškai, su atjauta. Iš didžiųjų šalies dienraščių šiuo metu išsiskiria „Lietuvos žinios“ – čia, berods, tikrai suvokiama, kaip dera solidžiai pateikti tokio turinio informaciją, gerų pavyzdžių esama regioninėje ir savivaldybių teritorijose leidžiamoje spaudoje.

Padidintas dėmesys kriminogeniškumo temai tikrai žalingas. Tie, kurie galvoja apie šios tematikos pelningumą, iš tiesų pasisako už tai, kad mes amžinai suktumėmės užburtame rate. Kai kurie dienraščių puslapiai, jų antraštės, kriminalinio pobūdžio laidos akivaizdžiai piktnaudžiauja viešu interesu, iškreipia nekaltumo prezumpcijos esmę. Ikitėsminį tyrimą atliekančių, policijos pareigūnų įvaizdžio iš esmės nepagerina laidos, kuriose teisėsaugos institucijos ar jų pareigūnai tiesiogiai įtraukiami į tos informacijos rinkimo-paskelbimo darbą. Žurnalistų etikos inspektorius pripažįsta, kad skundai dėl panašaus formato laidose pateikiamos informacijos dažniausiai pagrįsti.

3.3. LAISVO ŽODŽIO RIBOS

JAV prezidentas Dž. Karteris yra pasakęs: „Nuostoliai, kuriuos patiria visuomenė dėl laisvos, tegul ir nelabai atsakingos spaudos, visada ir visur bus mažesni už tą žalą, kurią patirs visuomenė ribojant žodžio laisvę“. Visuomenės informavimo įstatymas suteikia daug laisvės viešosios informacijos rengėjui. Kai liberaliomis teisės akto normomis imama piktnaudžiauti, prasideda laisvo žodžio anarchija.

Ties šia riba atsidūrė „Laisvas laikraštis“. Tinklapyje „Lietuvos elektroninė periodika“ jis pristatomas kaip „skandalų laikraštis“, kurio formuojama tariamo principingumo pozicija itin dažnai pažeidžia objektyvios žurnalistikos principus. Tai labai pavojingas reiškinys šalies žiniasklaidoje.

Visuomenės informavimo įstatymas nurodo, kad informacija turi būti pateikiama nešališkai. Šiame leidinyje vyrauja anoniminės nuomonės, kurių subjektyvumas leidžia sąmoningai iškraipyti faktus ir pritempti prie teksto turinio bet kokią pačiam žurnalistui palankią išvadą. Kai institucijos pradeda tirti šmeižto ar garbės ir orumo pažeidimo faktus, „Laisvas laikraštis“ išplatina informaciją, jog tai susidorojimas su laisva spauda („Laisvą laikraštį – į kalėjimą“).

Visuomenės informavimo įstatymo 9 straipsnis suteikia visuomenės informavimo priemonei teisę viešai kritikuoti valstybės institucijas, pareigūnus. Būtent šia linkme ir nukreipta visa „Laisvo laikraščio“ kritika – į Respublikos Prezidentą V. Adamkų, ministrą pirmininką A. Brazauską, Seimo pirmininką A. Paulauską, V. Landsbergį, kitus aukšto rango politikus ir pareigūnus, kuriems inkriminuojami įvairūs nusikaltimai – nuo milžiniškų korupcinių sandorių ir kyšių iki Respublikos Prezidento beprecedentinio įžeidimo.

Dėl nepalaujamų laikraščio kaltinimų Lietuvos Respublikos Prezidentui tuo, kad jis esą „mafijos prezidentas“, žurnalistų etikos inspektorius pirmą kartą pasinaudojo Administracinių teisės pažeidimų kodekso 214⁶ straipsniu ir 2004 m. spalio pabaigoje surašė administracinių teisės pažeidimų protokolą už Lietuvos Respublikos Prezidento įžeidimą visuomenės informavimo priemoneje. Vilniaus miesto 2-os apylinkės teismas šių metų pradžioje pripažino paskleistus teiginius įžeidžiančiais ir šmeižiančiais Lietuvos Respublikos Prezidentą ir įspėjo „Laisvo laikraščio“ redaktorių. Griežtesnė nuobauda pritaikyta nebuvo.

Nerimą kelia stebėtinai nekritiškumas „Laisvo laikraščio“ atžvilgiu. Tuo tarpu pastarasis kiekviename numeryje mėgaujasi tarsi atskleidęs neįprastai milžiniško masto korupciją aukščiausiuose valstybės sluoksniuose. Tokie tariami, neįrodyti faktai, viešai kritikuojantys valdžios institucijas, nepaneigti platinami internetu, per televizijos ir radijo laidas, prisideda prie brukte brukamos išvados, jog Lietuvos aukščiausioji valdžia – visi iki vieno – iš tikrųjų yra įklimpusi į didžiulį korupcijos liūną.

Nereikėtų pervertinti šio laikraščio, nesilaikančio etikos normų, vaidmens. Nėra gerai, kai spaudos apžvalgoje ar kolegų jis traktuojamas kaip lygiavertis tikrajai žiniasklaidai.

Beje, valdžios institucijos arba labai vangiai reaguoja į žiniasklaidoje iškeltas opias problemas, arba tiesiog nutyli nepateikdamos savo pozicijos, nepatikslindamos ar nepaneigdamos paskelbtos

informacijos turinio. Visuomenė, nesulaukusi atitinkamų valdžios institucijų pozicijos pareiškimo, šmeižto ar dezinformacijos medžiagą priima kaip patikimą informaciją ir ją aktyviai platina didindama valstybės vystymosi perspektyvos požiūrių priešpriešą. Šiuo atveju teisingai informuoti visuomenę, paneigiant klaidingai pateiktus ar interpretuojamus faktus, yra tiesioginė visose valdžios institucijose esančių ryšių su visuomene tarnybų pareiga.

Susirūpinimą kelia ir tam tikros tendencijos, susijusios su pernelyg dažnais naudojimosi saviraiškos laisve suvaržymais remiantis baudžiamaisiais įstatymais.

Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 154 straipsnyje numatyta baudžiamoji atsakomybė už šmeižimą, 155 straipsnyje – už įžeidimą. Atsižvelgiant į tokias teises galimybes, 2004 m. rudenį Vilniaus 1-ajam apylinkės teismui buvo perduota baudžiamoji byla, kurioje žurnalistė R. Grinevičiūtė ir dienraščio „Klaipėda“ žurnalistas V. Zaleckis įtariamai žiniasklaidoje apšmeižę Klaipėdos miesto apylinkės prokuratūros vyriausiąjį prokurorą S. Stulpiną.¹⁸

Tų pačių metų pabaigoje Lietuvos Respublikos premjeras A. M. Brazauskas kreipėsi į prokuratūrą dėl kanale TV 3 transliuotoje diskusijų šou laidoje vedėjos R. Grinevičiūtės pateiktų užuominų apie neva jam duotą kyšį.

Rašytojo „V. Petkevičiaus „Durnių laivas“ – taip pat ant Temidės svarstyklių“ – apie Generalinės prokuratūros iškeltą baudžiamąją bylą už mirusio visuomenės veikėjo, nusipelnusio architekto V. Žemkalnio šmeižimą ir besitęsiantį teisminį baudžiamosios bylos nagrinėjimą rašoma praėjusių metų lapkričio 15 d. dienraštyje „Lietuvos žinios“.¹⁹

Aptarti atvejai nėra lygiareikšmiai, tačiau jie atskleidžia tam tikrą Lietuvoje egzistuojančią, beje, neigiamą, tendenciją. Šiuo atveju verta paanalizuoti Strasbūre įsikūrusio Europos žmogaus teisių teismo bylų dėl šmeižto praktiką.

Paanalizavę šias bylas matysime, kad ne viename savo priimtame sprendime Europos žmogaus teisių teismas yra pažymėjęs, kad Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija gina ne tik tas idėjas ar žinias, kurios palankiai sutinkamos visuomenėje, bet ir tas, kurios žeidžia, šokiruoja ar kelia nerimą visai visuomenei ar jos atstovams. Be tokios visuomenės (viešų) interesų atspindinčios informacijos neįsivaizduojama tolerancija, nuomonių, požiūrių įvairovė ir, be abejo, demokratija.

Teismas taip pat pažymi, kad prieš politikus, ypač tuos, kurie užima aukščiausius valstybės postus, nukreiptos kritikos ribos yra žymiai platesnės nei kritikos, kuri nukreipta prieš viešų sprendimų galių neturinčius piliečius. Būdamas politiku ar eidamas į ją, asmuo sąmoningai pasirenka būti viešumoje ir tai žinodamas turi parodyti daugiau tolerancijos ne tik savo oponentams, bet ir pačiai visuomenei.

Teismas ne kartą konstatavo, kad ypatingai saugomos politinėse diskusijose pateikiamos idėjos ir informacija. Viešieji valstybės reikalai – tai ta sritis, kurioje politikai beveik neturi galimybių gintis baudžiamaisiais įstatymais nuo jų atžvilgiu pareikšto šmeižto.

Tiek Žmogaus teisių konvencija, tiek Europos žmogaus teisių teismas gina ne tik nuomonės, žinios turinį, bet ir jų išraiškos formą, priemones bei būdus, kuriomis pasinaudojant informacija ar idėjos buvo paskelbtos.

Tokios ir panašios bylos, ypatingai baudžiamosios, valstybės politikų ar pareigūnų iniciatyva iškeltos žurnalistams, primena, jog gyvename netvirtos ir dar labai jaunos demokratijos šalyje. Europos žmogaus teisių teismo sprendimų, priimtų taip vadinamose „politikai prieš žurnalistus“ bylose, gausa ir baigtys iliustruoja, kad dažniausiai tokios bylos baigiasi žurnalistų triumfu.

Aukščiau aptarti naudojimosi saviraiškos laisve suvaržymo atvejai atskleidžia vieną mūsų visuomenėje dar neįsisąmonintą dalyką – visuomenė negali būti demokratinė, kai įvairiomis priemonėmis, kad ir teisinėmis-baudžiamosiomis, siekiama pažaboti saviraiškos laisvę. „Stebėdamas baudžiamųjų bylų dėl šmeižto griūtį, jei jos bus laimėtos, regiu pavojų viešumui ir demokratijai. Tai

¹⁸ Naujienų agentūros BNS pranešimas. 2004 m. spalio 4 d.

¹⁹ „Durnių laivas“ siūbuoja teisme // Lietuvos žinios. 2004 m. lapkričio 15 d.

darytų labai šaldantį poveikį žodžio laisvei“, - sakė žinomas Lietuvos radijo ir televizijos diskusinių bei politinių debatų laidų vedėjas Rytis Juozapavičius.²⁰

Stebint asmeninių neturtinių teisių, pažeistų visuomenės informavimo priemonėse, gynybą teismuose peršasi išvada, kad civilinį pažeistų teisių gynimo būdą kur kas mieliau renkasi paprasti piliečiai, tuo tarpu baudžiamąjį persekiojimą pastaruoju dažniausiai inicijuoti linkę viešieji asmenys. Vargu, ar tokį pažeistų teisių gynimo būdą galėtų pateisinti mintis, kad baudžiamojo proceso metu (nagrinėjant bylą dėl šmeižimo, įžeidimo) nesugaištama tiek laiko, kiek jo prireikia garbės ir orumo gynimui bylą nagrinėjant civiline tvarka. „Šmeižto mechanizmas, ko gero, pasirenkamas todėl, kad taip paprasčiau. Tereikia įjungti prokurorus, kurie tampo žurnalistus, o civiline tvarka reikia daugiau dalyvauti pačiam“, - įsitikinęs R. Juozapavičius.²¹

Esama nuomonių, ginančių tokį Baudžiamojo kodekso taikymą, laikančių šį teisių gynimo būdą tam tikru žodžio laisvės saugikliu. Šios nuomonės skleidėjai įsitikinę, jog Baudžiamasis kodeksas padeda pažaboti įvairiausius burnotojus ir šmeižikus, kurie pernelyg nekvaršindami sau galvos gali tyčiotis ir kalbėti bet ką.

Žurnalistų etikos inspektorius įsitikinimu, persekiojimas už naudojimąsi saviraiškos laisve pasiremiant baudžiamuoju įstatymu – turi būti kraštutinė priemonė. Tuo tarpu šios priemonės nepagrįstas naudojimas, išryškėjęs pastaraisiais metais, ypač prieš žurnalistus, verčia susimąstyti ir pasverti, ar tokiu bauginimu nėra daroma žala visuomenei, jos atvirumui. Nereikėtų leisti, jog ši kraštutinė priemonė virstu tam tikru standartu.

2004 m. vasario 12 d., Europos Tarybos Ministrų Komitetas priėmė deklaraciją „Dėl politinių debatų visuomenės informavimo priemonėse“²². Šioje deklaracijoje apibrėždamas leistinas kritikos ribas Europos Tarybos Ministrų Komitetas pažymi, kad valstybė, vyriausybė, bet kokia šalies valdžia – vykdomoji, įstatymų leidžiamoji ar teisminė – gali būti kritikos objektu visuomenės informavimo priemonėse.

Deklaracijoje itin didelis dėmesys skiriamas asmens teisės į saviraiškos laisvę aptarimui. Dokumente pažymima, jog dėl dominuojančių pozicijų baudžiamieji įstatymai neturėtų ginti valstybės institucijų nuo įžeidžiančių ar šmeižikiškų pareiškimų, o tose šalyse, kur tokia valstybinės valdžios apsauga galima, šios poveikio priemonės turėtų būti apribotos siekiant išvengti bet kokio laisvės kritikuoti suvaržymo. Deklaracijoje patikslinama, kad asmenys, atstovaujantys išvardintas institucijas, bet koku atveju nepraranda teisės būti apsaugoti kaip ir kiekvienas kitas asmuo.

Kaip saviraiškos laisvės sudėtinė dalis nagrinėjamame dokumente išskirta „satyros“ laisvė (angl. „freedom of satire“). Žmogaus teisių konvencijos 10 straipsnis saugo ne tik saviraiškos laisvę, bet ir būdus bei priemones, kurias naudojant ji yra įgyvendinama²³, todėl įvairios literatūrinės išraiškos priemonės (humoreska, satyra, groteskas, feljetonas) – kaip naudojimosi saviraiškos laisve elementai – taip pat yra ginamos Konvencijos.

Deklaracijoje pabrėžiama, kad šių priemonių panaudojimas leidžia kritikuoti asmenis hiperbolizuojant, perdedant ar net provokuojant iki tam tikros ribos, kuomet visuomenė nėra pradedama klaidinti tikrovės neatitinkančiais faktais.

Apibrėžiant teises gynimo priemones dėl pažeidimų visuomenės informavimo srityje, dokumente įtvirtinama nuostata, kad valstybių-Konvencijos dalyvių vidaus teisėje neturėtų būti numatyta laisvės atėmimo bausmių už difamaciją ar įžeidimą, išskyrus sunkiausius atvejus, pavyzdžiui neapykantos kurstymą.

²⁰ Kryžiaus žygio tikslas – baimė // Respublika. 2004 m. birželio 2 d.

²¹ Ten pat.

²² Declaration of the Committee of Ministers on freedom of political debate in the media // http://www.coe.int/T/E/Com/press/News/2004/20040212_declaration.asp

Paaiškinimas: Deklaracija priimta Europos Tarybos Ministrų Komiteto 2004 m. vasario 12 872 susitikime.

²³ Case of *Oberschlick* (No. 1) v. Austria: judgement of 23 May 1991 (Application no. 00011662/85) // <http://www.echr.coe.int/>.

Tuo tarpu Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso XXII skyriaus „Nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai asmens garbei ir orumui“ 154 bei 155 straipsniuose, atitinkamai apibrėžiant sankcijas už šmeižimą bei įžeidimą, įstatymų leidėjo įtvirtinta ne tik bauda, areštas, bet ir laisvės atėmimo bausmė iki 2 metų.²⁴

Iš aptartų atvejų galime daryti išvadą, kad tam tikrais atvejais žurnalisto saviraiškos laisvė, nors ir kandžios kritikos forma, neretai yra, matyt ir bus, saugoma Žmogaus teisių konvencijos. Tačiau, kaip rodo per pastaruosius metus pagausėjusi Lietuvos teismų praktika garbės ir orumo gynimo byloje, Lietuvoje kritika dažnai sutinkama itin priešišškai.

3.4. VISUOMENĖS INFORMAVIMO „MEDIAPOLITINIS“ PJŪVIS. POLITINĖ REKLAMA IR VIEŠŲJŲ RYŠIŲ ĮTAKA VISUOMENĖS INFORMAVIMO PRIEMONĖSE

2004 m. liepos 8 d. Lietuvos Respublikos Seimas nutarimu patvirtino naują Žurnalistų etikos inspektoriaus veiklos reglamentą. Neatsitiktinai patikslintame reglamente įtvirtinta nuostata, numatanti, jog savo kadencijos laikotarpiu žurnalistų etikos inspektorius ne tik negali būti susijęs su visuomenės informavimo priemonėmis, bet ir dalyvauti politinėje veikloje. Kadangi žurnalistų etikos inspektorius nėra politikas, todėl yra laisvas, jam nebūtina pataikauti, keliaklupsčiauti prieš neigiamus reiškinius, kaip, deja, atsitinka politikams – šie dėl numanomų priežasčių vengia atvirai diskutuoti apie užslėptą dalies savininkų interesą panaudoti žiniasklaidos statusą ir jo teikiamas galimybes komerciniams interesams bei nevaržomiems pinigų srautams iš politinės reklamos ir su ja siejamos užsakytos už pinigus informacijos.

Nutylėti šių neigiamų dalykų neturime teisės – tai reikštų, kad mes toleruojame reiškinius, kurie į principingos žiniasklaidos erdvę atneša tamsius šešėlius. Išsklaidyti juos tegali atvirumas ir skaidrumas: žiniasklaidoje negali būti užslėptų ryšių ar interesų, o tokiems esant, juos privaloma deklaruoti – tokia atviros visuomenės ir orios žurnalistikos santykių logika. Iškyla klausimų ir dėl žiniasklaidos principingumo – štai negailestingai kalamas prie gėdos stulpo kai kurių politinių partijų populizmas, tačiau nutylima tai, kad kritikuojamieji į politinį Olimpą užkopia taip pat ir suteikiant jiems – vargu ar vien už gražias akis – spaudos puslapius, televizijos ir radijo laidas, jų interesus ir įvairių atstovaujančių viešųjų ryšių agentūrų parengtą informacinę ir kitokią medžiagą. Politinė reklama – ir ne vien rinkimų metu – turi įtaką būsimam piliečių pasirinkimui rinkimuose: jos kelia į padanges, reklamuoja, o vėliau, pasikeitus situacijai, jau kritikuoja tuos, kuriuos kėlė ir pan.

Rinkimų laukiama lyg dangiškos manos: žiniasklaidos sferoje politinės reklamos pavidalais ir priedanga cirkuliuoja nemaži pinigų srautai. Kadangi politinės reklamos visuomenės informavimo priemonėse mastas nekontroliuojamas, žiniasklaidai tenka nemaža atsakomybė dėl piliečių pasirinkimo. Žiniasklaida atsiduria dviprasmiškoje padėtyje – jos atstovai noriai kritikuoja politikus, valdžios atstovus tuose spaudos puslapiuose ir televizijos kanaluose, kur kritikuojamieji dar taip neseniai buvo reklamuojami dažnai net neakcentuojant finansavimo šaltinio ar tai, kad ši informacija apmokėta. Praėjusios Seimo rinkimų kampanijos metu tik konservatorių partija ryžtingai pasisakė už politinės reklamos uždraudimą televizijoje. Būtų logiška, jei politinės partijos sudarytų viešą nacionalinio masto susitarimą dėl politinės reklamos, o žiniasklaidai ir visuomenei būtų aišku, kokias formas bei užmojį šis reiškinys turi teisę įgauti visuomenės informavimo priemonėse ir kas čia netoleruotina. Demokratijai pasitarnautų aiškus politinės reklamos atskyrimas, finansavimo šaltinių nurodymas, įvairių reklaminių klipų atsisakymas, o jos formoms labiausiai tiktų atviri partijų, kandidatų debatai.

²⁴ Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas // Valstybės žinios. 2000, Nr. 89-2741; 2002, Nr. 112-4970.

Visuomenės informavimui vis didesnę įtaką daro viešieji ryšiai. Jie atsiskleidžia per įvairias politines kampanijas, kai privačios viešųjų ryšių struktūros įperša savo paslaugas politinių partijų štabams: sumodeliuojamos strategijos paveikti laisvą rinkėjų pasirinkimą, jų įgyvendinimo būdai, taktika ir t.t. Viešųjų ryšių struktūros varžosi ir konkuruoja tarpusavyje. Šiais vajų laikotarpiais jos skelbia žinias apie savo laimėjimus ir nuopelnus, esą be jų neįmanomi jokie demokratiniai rinkimai, nes rinkėjai be jų rekomendacijų ir patarimų kone klaidžiotų amžiams patamsiuose ir pan. (tokiomis deklaracijomis viešųjų ryšių agentūros švaistėsi laimėjus Lietuvos Respublikos Prezidento rinkimus R. Paksui). Viešųjų ryšių visagalytės mitą nuvainikuoja sveikas visuomenės skepticizmas, neigiamas požiūris į mėginimus manipuluoti sąmone bei paveikti laisvą rinkėjų pasirinkimą.

Propaganda ir politinė reklama siejamos vis glaudžiau nei bet kada anksčiau, ryškėja pavojingai didėjantys manipuliacijų visuomenės sąmone pavojai. Politinė reklama skatina populizmą, o populizmas tampa grėsme pilietinei visuomenei, demokratijai, nes politika vis labiau tampa komercinė.

Viešosios informacijos ir viešųjų ryšių technologų veiklos spaudoje, radijuje, televizijoje, internete analizė verčia daryti išvadą, kad mes turėtume labiau branginti laisvo žodžio galimybes, įtaką, laisvos asmenybės aukščiausią teisę pasikliauti savo protu. Tokia išvada, aišku, nieko nereikia struktūroms ir žmonėms, iš manipuliavimo sąmone sukūrusiems legalų biznį, bet ji yra principinė galvojant apie visuomenės demokratinę raidą.

Vis platesnį užmojį visuomenės informavime įgauna kita tendencija: dauguma visuomenės informavimo priemonių netenkina juridinių asmenų, valstybės, savivaldybių institucijų poreikių formuoti savo įvaizdį, veiklos problematiką, aktualijas ir t.t. Taip atsitinka dėl to, kad sensacijos, demaskavimai dažnesni nei tiriamoji žurnalistika, kuriai reikia kantrybės ir atsidėjimo bei kruopštaus gilinimosi. Kone kiekviena struktūra ar įstaiga šiandien turi savo viešųjų ryšių tarnybą, spaudos atstovus ir pan., į šią sritį pereina vis daugiau žurnalistų, kadangi jiems užtikrinamos patikimesnės socialinės garantijos. Visuomenės informavimo įstatymas draudžia valstybės ir savivaldybių institucijoms (išskyrus mokslo ir mokymo įstaigas), bankams, politinėms partijoms ir politinėms organizacijoms būti viešosios informacijos rengėjais ir leisti periodinius leidinius – šį draudimą nemažas skaičius valstybės institucijų lengvai apeina leisdamos savus periodinius leidinius ir savaip interpretuodamos jų neperiodinį pobūdį. Mat Visuomenės informavimo įstatymas neapibrėžia periodinio ar neperiodinio leidinio sąvokos.

Įvaizdžiui skiriamos didelės lėšos. Reikia pažymėti, kad valstybė skiria šioms reikmėms dideles sumas. Kai kurie visuomenės informavimo priemonių vadovai sudarinėja sutartis su valstybės, savivaldybių institucijomis – tuomet atsiranda užsakomieji, reklaminiai puslapiai, o televizijoje ir radijuje – užsakytos laidos.

Tačiau visuomenės informavimo priemonės aktyviai varžosi dėl teisės atspindėti spaudos puslapiuose, televizijoje, radijuje informaciją apie valstybės, savivaldybių institucijas, privačias verslo struktūras, kai už tai yra apmokama ar kaip nors kitaip atlyginama. Įvaizdžio formavimas už pinigus žiniasklaidoje sietinas su reklama, tačiau dažnai ribos tarp teisingos, pretenduojančios į objektyvumą informacijos ir reklaminio turinio propagandos išnyksta – skaitytojas, žiūrovas, klausytojas klaidinamas, šio pobūdžio informacija įgauna paslėptos reklamos pobūdį. Visa tai kenkia žiniasklaidos prestižui, perša nuomonę, kad žiniasklaidoje esą viską gali nupirkti dideli pinigai. Tenka pripažinti, jog užsakomosios-reklaminės informacijos mastas nekontroliuojamas. Neigiami reiškiniai, neetiška žurnalistika teisinami tuo esą kitaip ir negali būti, nes „viską lemia komercija”: „mūsų neskaitys“, „mūsų nežiūrės”.

Viešojo įstaiga „Spaudos, radijo ir televizijos rėmimo fondas“ finansuoja viešosios informacijos rengėjų kultūrinę ir šviečiamąją veiklą konkurso tvarka pagal fondui pateiktas programas. Per minėtą viešąją įstaigą teikiama ir valstybės finansinė parama viešosios informacijos rengėjams. Tam tikrą neskaidrumą galima buvo pastebėti 2004 metų pavasarį – kampanijos už stojimą į Europos Sąjungą metu – kai kampanijai skirti pinigai būdavo skirstomi be viešų konkursų. Pastebimas tam tikras nenoras analizuoti šiuos santykius, tačiau manytina, kad visuomenė turi teisę žinoti, kad dideli pinigai, skiriami

įvaizdžiui ir viešajai nuomonei, skirstomi ne itin skaidriai. Tokia informacija turėtų būti griežtai išskirta, kad skaitytojai, klausytojai, žiūrovai nebūtų klaidinami.

2004 metų rugpjūčio pabaigoje, besibaigiant Seimo kadencijai buvo priimtas Politinių partijų ir politinių kampanijų finansavimo bei finansavimo kontrolės įstatymas, kurio tikslas – užtikrinti politinių kampanijų demokratiškumą, politinių partijų ir politinių kampanijų finansavimo teisėtumą bei viešumą, nustatyti, kaip finansuojamos politinės partijos bei politinės kampanijos, ir sukurti veiksmingą bei skaidrią politinių partijų ir politinių kampanijų finansavimo kontrolę.

Ilgai lauktas „politinės reklamos“ apibrėžimas taip pat įtvirtintas įstatyme. Taigi dabar pripažįstame, kad egzistuoja ne tik komercinė, bet ir politinė reklama. Tiesa, pastarajai nėra taikomi komercinės reklamos kriterijai. Nėra paskirta ir institucija, atsakinga už politinės reklamos priežiūrą bei kontrolę, nėra Administracinių teisės pažeidimų kodekse nustatytų teisės normų, numatančių teisinę atsakomybę už nepažymėtos politinės reklamos skleidimą ir lėšų šaltinio, iš kurio apmokėta reklama, nenurodymą, ką įstatymas įpareigoja daryti.

Priimant įstatymą nebuvo ryžtasi panaikinti vadinamosios „klipinės“ politinės reklamos televizijoje. Tam yra ir paaiškinimų.

„Lietuvoje susiformavimo „mediapolitinė“ sistema“ – rašo „Veidas“.²⁵ Šio savaitraščio korespondentas A. Bačiulis savo pašnekovo politologo L. Bielinio teiraujasi: „Politikai atsidūrė tarsi užburtame rate – žiniasklaida juos „muša“ už korumpuotumą rinkimų kampanijos metu, o kai jie pabando apriboti rinkimų finansinius srautus, gauna į kailį nuo žiniasklaidos už tai, kad kėsina į jai tenkančius reklaminius pinigus. Tai ką jiems daryti?“ Į tokį keblų klausimą politologas L. Bielinis atsako: „Šis klausimas rodo, kad Lietuvoje baigia formuotis „mediapolitinė“ sistema, kai žiniasklaida ir politika susilieja, kai tarp jų atsiranda bendri interesai. Politika vis dažniau vykdoma per žiniasklaidą, o žiniasklaidos interesu tampa dalyvavimas politikoje. Kartais žiniasklaida netgi pati ima daryti politiką, sukeldama tam tikrus įvykius ir priversdama politikus į juos reaguoti. Mes tą jau ne kartą esame matę.“ Politologas L. Bielinis pateikia ir tam tikrą išeitį iš „mediapolitinės“ sistemos: „manau, kad ir politikams, ir žiniasklaidai būtų labai naudinga sureguliuoti visus įstatymus, susijusius su visuomenės informavimu, su žiniasklaidos ir politikos finansais, kad abiem pusėms būtų rami galva. Kad visuomenė pamatytų, jog ir politika, ir žiniasklaida tampa skaidresnė ir labiau kontroliuojama“.

Šiai įžvalgai galėtų pritarti ir žurnalistų etikos inspektorius, tačiau tik tokiu atveju, jei minimai išeičiai sudarytų prielaidas Politinių partijų ir politinių kampanijų finansavimo bei finansavimo kontrolės įstatymas. Deja šis įstatymas neužkirto kelio neigiamiems reiškiniams.

Anot žurnalisto R. Juozapavičiaus, žiniasklaidos palankumas politikui už pinigus nuodija demokratiją.²⁶

Stebint kai kuriuos politinės reklamos – žiniasklaidos ir politikos suaugimo – pavyzdžius būtų galima drąsiai teigti, kad politinės reklamos priežiūrą vykdančiai institucijai būtų buvę daug galvos skausmo ne tik dėl „stambiu planu“ pavaizduotų politikų su skambiomis antraštėmis, bet ir kiek subtiliau parengtų, gera intonacija iliustruotų interviu „apie puikiai savo gyvenimui pasirengusius politiko vaikus“ ar apie kitą tautos ir visuomenės labai politiko nudirbtą naudingą darbą ar drąsų poelgį.

Valstybė remia partijų rinkimines kampanijas, ir tai, ką matome, yra neatsakingas valstybės biudžeto lėšų švaistymas, arba dosnus spaudos, televizijos ir radijo „pamaitinimas“, bet ne informacijos platinimas rinkėjams. Vyriausioji rinkimų komisija turėtų atlikti profesionalią politinės kampanijos reklamos turinio, formos, poveikio rinkėjams analizę ir priimti atitinkamas išvadas. Pasigedome išsamesnės stebėsenos ir jos rezultatų paskelbimo rinkimų kampanijos metu.

Žiniasklaidos nepriklausomumas leidžia jai išlaikyti kritiškumą valdžiai, analizuoti ir atskleisti, kaip visų lygių valdžia vykdo savo įsipareigojimus piliečiams. Vadindami žiniasklaidą „ketvirtąja

²⁵ Lietuvoje susiformavo „mediapolitinė“ sistema // Veidas. 2004 m. rugpjūčio 26 d.

²⁶ R. Juozapavičius. // „Lietuvos žinių“ savaitinis žurnalas Televizija. 2004 m. gegužės 15 d.

valdžia” mes pabrėžiame jos reiklumą ir kritiškumą. Suvokiantys save „valdžia” savininkai, vadovai, žurnalistai kenkia demokratiniam žiniasklaidos prestižui. Anksčiau ar vėliau tokia „valdžia” brangiai sumoka už savo pretenzijas savo auditorijos pasitikėjimu.

Pritardamas profesorės Vandos Zaborskaitės nuomonei dėl įsigalėjusios žiniasklaidoje tendencijos sumenkinti apskritai visos valdžios darbą, paversti jį karikatūra, negaliu nutylėti tam tikros arogancijos ir šališkumo. Šališkumas buvo akivaizdus žurnalistės R. Miliūtės laikysenoje baigiamąjį Respublikos Prezidento rinkimų vakarą. Ne taip jau retai žurnalistai piktnaudžiauja neteisingai suvoktomis teisėmis, nors profesinis meistriškumas reikalauja iš anksto pateikti klausimus, atspindėti kuo daugiau viena nuo kito nepriklausančių nuomonių bei šaltinių, užtikrinti atsakymo teisę, neiškraipyti pasisakiusiųjų minčių.

Prieš keletą metų politinė reklama audiovizualiniame sektoriuje darė įspūdingą poveikį visuomenei, tačiau pastaraisiais metais, kurie buvo itin dosnūs visuomenės informavimo priemonėms už „nekritiškumą“ politikų atžvilgiu, visuomenė ne taip naiviai žiūrėjo į kandidato išpuoselėtą įvaizdį žiniasklaidoje – ji tapo kiek atsargesnė ir po truputį ėmė suprasti, kad didelė dalis žiniasklaidos jai pateikiamo informacinio-reklaminio produkto ne visuomet atspindi tikrovę. Normalu, kad po tokių reiškinų smukteli pasitikėjimas visuomenės informavimo priemonėmis. Vis dėlto būtų geriau, jei žiniasklaida rūpintųsi visuomenės pasitikėjimu ne laukdama rinkimų kampanijų meto, bet ir jam atėjus.

Politinių partijų ir politinių kampanijų finansavimo bei finansavimo kontrolės įstatymo 18 straipsnio 2 dalis įpareigoja viešosios informacijos rengėjus ir platintojus, kurie neatitinka šio įstatymo 18 straipsnio 1 dalies reikalavimų, pateikti politinės reklamos įkainius bei sąlygas žurnalistų etikos inspektoriui, kuris įstatymo įpareigotas juos skelbti Žurnalistų etikos inspektoriaus tarnybos tinklapyje.

2004 metų Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų kampanija akivaizdžiai atskleidė tiek pačio įstatymo, tiek minėto jo straipsnio netobulumą bei taikymo spragas. Rinkiminės kampanijos metu žurnalistų etikos inspektorius atkreipė Vyriausiosios rinkimų komisijos dėmesį į tai, kad daug viešosios informacijos rengėjų ir platintojų nepaiso minėto įstatymo 18 straipsnio 2 dalies imperatyvaus reikalavimo pateikti politinės reklamos įkainius bei sąlygas. Tie viešosios informacijos rengėjai, kurie pateikė šią informaciją, buvo nelygioje padėtyje su tais, kurie šios įstatymo nuostatos nevykdė ir neketina vykdyti.

Praėjusių metų lapkritį pasibaigusi Seimo rinkimų kampanija ir Vyriausiajai rinkimų komisijai pateiktos deklaracijos leidžia daryti išvadas, jog būtina keisti minėto įstatymo 18 straipsnio 2 dalį. Čia numatytos funkcijos žurnalistų etikos inspektoriui niekaip nesisieja nei su žurnalistų etikos inspektoriaus bendrąja kompetencija, kurią reglamentuoja Visuomenės informavimo įstatymo 51 straipsnis, nei su kituose teisės aktuose įtvirtintomis žurnalistų etikos inspektoriaus teisėmis bei pareigomis. Kadangi politinių partijų ir politinių kampanijų finansinės veiklos kontrolė yra patikėta Vyriausiajai rinkimų komisijai, o politinės reklamos įkainių bei sąlygų pateikimas – sudėtinė finansinės veiklos dalis ir tam tikras atskaitos taškas, kuriuo vadovaujantis atliekama finansinė kontrolė, vadinasi, būtų tikslingiausia politinės reklamos įkainius, kaip ir po to su ja susijusias ataskaitas, skelbti viename šaltinyje – Vyriausiosios rinkimų komisijos tinklalapyje.

Žurnalistų etikos inspektorius atkreipia dėmesį, kad dviejų institucijų išskyrimas konkrečiu atveju ypatingai klaidina viešosios informacijos rengėjus bei platintojus, kurie pagal įstatymą privalo pateikti politinės reklamos įkainius, sąlygas bei ataskaitas. Dalis medžiagos, kuri turėjo būti pateikiama Vyriausiajai rinkimų komisijai, buvo persiunčiama žurnalistų etikos inspektoriui. Apie tai, kokią informaciją ir kam privalo pateikti viešosios informacijos rengėjai bei platintojai, nuolat reikėjo aiškinti visuomenės informavimo priemonių atstovams, kuriems taipogi nebuvo suprantamas dviejų institucijų sugretinimas.

Etikos inspektoriaus įsitikinimu, informacijos apie viešosios informacijos rengėjų bei platintojų politinės kampanijos dalyviams taikomus politinės reklamos įkainius bei sąlygas turėjimas ir valdymas maksimaliai leistų Vyriausiajai rinkimų komisijai operatyviai reaguoti į įstatymo pažeidimus. Juolab,

kad įstatymas nurodo, jog rinkimų kampanijų informacijos ir kontrolės centras yra Vyriausioji rinkimų komisija.

Remiantis daline gautų duomenų analize, būtų galima daryti išvadą, kad Seimo rinkimų agitacijos kampanijos metu dauguma politinės reklamos buvo skelbta nesivadovaujant įstatymu. Sugretinus viešosios informacijos rengėjų ir (ar) platintojų įkainių ir kitų sąlygų deklaravimo anketų sąrašą (sąrašas skelbtas Žurnalistų etikos inspektoriaus tarnybos tinklalapyje) ir viešosios informacijos rengėjų, platintojų deklaracijas (deklaracijos skelbtos Vyriausiosios rinkimų komisijos tinklalapyje) bei politinių partijų ataskaitas, paaiškėja, kad tarp įstatymo pažeidėjų yra didžiųjų šalies televizijų (išimtis – LNK, TV3), tarp kurių ir nacionalinis transliuotojas, radijo stotys, dienraščiai „Respublika“, „Kauno diena“, „Lietuvos žinios“ ir t.t., kurie ne tik nepateikė politinės reklamos įkainių bei sąlygų žurnalistų etikos inspektoriui, bet, kaip rodo viešai paskelbti duomenys, Vyriausiajai rinkimų komisijai nedeklaravo apie paskelbtą politinę reklamą, nors faktiškai ją skelbė.

Būtų galima įžvelgti ir daugiau politinių rinkimų proceso nušvietimą apkartinančių, tačiau iš dalies nematomų veiksnių.

Politinei reklamai (rinkimų agitacijai) privalomi kai kurie kriterijai – šios informacijos atskyrimas, žymėjimas, reklamos užsakovo šaltinio nurodymas. Prezidento rinkimų įstatymo pataisos įpareigojo žurnalistų etikos inspektorius pateikti pasiūlymus dėl rinkimų agitacijos žymėjimo tvarkos Vyriausiajai rinkimų komisijai.

2004 metų balandį Vyriausiajai rinkimų komisijai pateiktoje Mokamos agitacijos žymėjimo spaudos leidiniuose tvarkos bei 2004 metų rugsėjį – Rinkimų agitacijos žymėjimo periodinės spaudos leidiniuose tvarkos projektuose žurnalistų etikos inspektorius siekė labiau konkretizuoti rinkimų agitacijos tvarką spaudoje, kad skaitytojas galėtų aiškiau skirti skleidžiamą rinkimų agitaciją ir jos apmokėjimo šaltinius.

Žurnalistų etikos inspektorius nėra atsakingas už minėtose tvarkose nustatytų reikalavimų priežiūrą, tačiau, įvertinęs spaudoje tuo metu pasirodžiusias publikacijas, kurios savo turiniu prilygsta rinkimų agitacijai, pastebėjo, kad kai kuriuose spaudos leidiniuose nepaisoma rinkimų agitacijos žymėjimo tvarkos. Nebuvo laikomasi reikalavimo, kad publikacija, kuri savo turiniu atitinka rinkimų agitacijos pobūdį, būtų su užrašu „Rinkimų agitacija“, rinkimų agitacijos užsakymo numeriu, nurodytu šaltiniu, kurio lėšomis buvo parengta ir paskelbta rinkimų agitacija („*Ūkininko patarėjas*“, 2004-05-22; 2004-05-25).

Laikraščiai „*Panevėžio balsas*“, „*Panevėžio rytas*“, „*Vakaro žinios*“, „*Kauno diena*“ ir kt. neišskyrė rinkimų agitacijos pobūdį atitinkančių tekstų iš kitos viešai skelbiamos informacijos. Kaip ir reikėjo tikėtis, ne visų kandidatų plakatai spausdinami laikantis vieningų reikalavimų.

Praėjusių metų pavasarį-vasaros pradžioje vykusios Lietuvos Respublikos Prezidento bei Europos parlamento rinkimų kampanijos išryškino rinkimų agitacijos žymėjimo spaudos leidiniuose tvarkos taikymo nenuoseklumą: Europos parlamento rinkimų agitacijai nebuvo taikomi Prezidento rinkimų agitacijai keliami aiškumo ir skaidrumo reikalavimai.

Žurnalistų etikos inspektoriaus nuomone, skelbiant politinę reklamą visuomenės informavimo priemonėse būtina vadovautis vieninga politinės reklamos (rinkimų agitacijos) žymėjimo tvarka spaudos leidiniuose. Dabartinė formuluotė „Reklama skelbiama nemokamai“ nuslepia aukos šaltinį, o tai sudaro galimybę nefiksuojamiems, dažnai neteisėtiems sandoriams. Tokiu atveju skaitytojas (rinkėjas) netenka galimybės gauti tikslią ir objektyvią informaciją. Kita vertus, rinkos ekonomikos sąlygomis apskritai negali būti nemokamos reklamos, nes ji turi finansinę išraišką. Tokiu atveju, nurodant finansinį šaltinį, turėtų būti viešai skelbiamas aukotojas.

Žurnalistų etikos inspektorius pastebi ir kitą Politinių partijų ir politinių kampanijų finansavimo bei finansavimo kontrolės įstatymo įgyvendinimo spragą – politinės reklamos turinio kontrolės nebuvimą. Inspektorius suvokia, kad įstatyme būtų sunku nustatyti tikslesnius politinės reklamos apibrėžimo kriterijus, tačiau akivaizdu, kad spaudoje būta daug viešosios informacijos, kuri pagal jos turinį prilygsta nepažymėtai politinei reklamai, sklaidos. Tokiais ir panašiais atvejais ne tik nėra

atskiriama politinė reklama (rinkimų agitacija) nuo kitos viešosios informacijos, bet ir nenurodomas šaltinis, kurio lėšomis toje visuomenės informavimo priemonėje buvo parengta ir paskelbta politinė reklama.

Pagrįstų abejonių taip pat kelia ir dvejopa terminų „rinkimų agitacija“ bei „politinė reklama“ vartoseną. Nors įstatyme vartojama pastaroji sąvoka, kituose įstatymuose (pvz., Prezidento rinkimų įstatyme, Seimo rinkimų įstatyme) bei teisės aktuose (pvz., Vyriausiosios rinkimų komisijos 2004-09-03 sprendimu Nr. 279 patvirtintoje „Rinkimų agitacijos žymėjimo periodinės spaudos leidiniuose tvarkoje“; sprendimu Nr. 281 patvirtintoje „Rinkimų agitacijos televizijos ir radijo programose žymėjimo tvarkoje“) numatyta tik sąvoka „rinkimų agitacija“. Žurnalistų etikos inspektorius mano, kad įgyvendinant politinių partijų ir politinių kampanijų finansavimo kontrolę, prižiūrint, kaip laikomasi įstatymo reikalavimų, svarbu suvienodinti arba griežtai atskirti minėtų terminų vartojimą.

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad įstatymo 33 straipsnio 4 punkte numatyto pavedimo Vyriausiajai rinkimų komisijai nustatyti deklaruojančiųjų sąrašą įgyvendinimas nebuvo ir nebus įmanomas, kol nebus sukurtas visuomenės informavimo priemonių (viešosios informacijos rengėjų ir (ar) platintojų) registras.

4. KULTŪROS DIMENSIJA

Demokratinės visuomenės tikslas – harmoninga, tobulinanti savo profesiją, kvalifikaciją, plačių kultūrinių interesų ir aspiracijų asmenybė. Būtent tokių asmenybių visuma nulems mūsų visuomenės sėkmę ir pažangą. Siekiant šio tikslo, rimtos, analitinės, aukštos kultūros žiniasklaidos vaidmuo – milžiniškas.

Pripažįstant žiniasklaidos vaidmenį ir prestižą, negalima nutylėti reiškinių, kurie neturi nieko bendra su laisvojo žodžio paskirtimi ir esme.

Žmogui nelengva pasirinkti visuomenės informavimo priemonių dėl jų specifikos, prieinamumo, galiausiai tą pasirinkimą apsprendžia socialinės priežastys (finansinės galimybės prenumeruoti spaudos leidinius, naudotis kabelinės televizijos, interneto paslaugomis ir pan.). Šalyje geras pozicijas išsaugojusi savivaldybių teritorijose leidžiama ir regioninė spauda, kurioje energingai dirba kūrybingi žurnalistai, siekiantys išsaugoti ryšį su skaitytoju. Mes galime didžiuotis aukšto lygio kultūrine spauda, nors galėtume pageidauti didesnio jos prieinamumo skaitytojui. Mūsų spaudoje esama rimtos analitinės žurnalistikos pavyzdžių („Veide“, „Lietuvos žiniose“, „Atgimime“ ir kituose laikraščiuose bei žurnaluose).

Lietuvoje šiandien egzistuoja įvairi kultūrinė spauda. „Kultūros barai“, „Literatūra ir menas“, „Šiaurės Atėnai“ plačiai atspindi kultūros panoramą, originalius meno reiškinius. Džiugina puikus „Nemuno“ savaitraštis – tai pavyzdys, kad anaipol ne vien pinigai lemia spaudos kultūrą. Tačiau nepakanka šią spaudą laikyti vien elitine ir palikti ją likimo valiai – demokratinėi valstybei ir jos visuomenei reikia, kad ji jaustųsi reikalinga.

Žiniasklaidos statusu, laisvo žodžio, spaudos laisvės principais mėgina dangstyti „Laisvas laikraštis“, „Vakaro žinios“, „Ekstra žinios“ ir panašūs leidiniai, kurių neveikia pagrindiniai visuomenės informavimo principai. Beprasmiška jiems taikyti ir profesinės etikos normas.

Jei mes gerbiame save ir siekiame aukštesnės žiniasklaidos demokratinės kultūros – o toks tikslas natūralus ir suprantamas – mes neturėtume sutikti, kad šiems leidiniams būtų taikomi aukšti visuomenės informavimo kriterijai: tai – bulvarinio pobūdžio leidiniai, brukte brukami už pigiausią kainą neišrankiam skaitytojui. Turėtume ugdyti savo skaitytoją.

Erotinio turinio spauda turėtų būti pažymėta, jog turi neigiamą poveikį nepilnamečiams, jiems ji neturėtų būti platinama, o įsigijimas turėtų būti analogiškai ribojamas kaip žalingos produkcijos, tokios kaip alkoholio ar tabako gaminiai. Tokio pobūdžio ar turinio spauda neturėtų naudotis Pridėtinės vertės mokesčio įstatyme periodinei spaudai nustatytais lengvatomis – t.y. 5 procentų pridėtinės vertės mokesčio tarifu.

Šiuo atveju Žurnalistų ir leidėjų etikos komisija turėtų pasinaudoti ypatingą savo teise – priskirti spaudos leidinius, kino ir videofilms, radijo ir televizijos programas pornografinio, erotinio ir (ar) smurtinio pobūdžio visuomenės informavimo priemonių kategorijai. Šiai kategorijai priskirta visuomenės informavimo priemonė negalėtų pretenduoti į minėtą įstatymo nustatytą lengvatą.

Nagrinėdamas skundus dėl žmogaus teisių pažeidimų komercinėse televizijose, vertindamas, kaip vykdomas Nepilnamečių apsaugos nuo neigiamo viešosios informacijos poveikio įstatymas, žurnalistų etikos inspektorius pabrėžia tam tikrą teigiamą komercinių televizijų vaidmenį nušviečiant aktualius įvykius – konkurencija skatina lenktyniauti ir varžytis žinių turiniu, formatais, stilistika. Esama profesionalių ieškojimų siekiant parodyti atjautą, žmogišką solidarumą, tarpusavio pagalbą, tuos žmones, kuriais gali didžiuotis mūsų šalis, tuos, kurie ištisia pagalbos ranką didžiausioje nelaimėje.

Tačiau tų pačių skundų, kreipimųsi nagrinėjimas leidžia pažvelgti į programų kryptingumą ir kitu rakursu – varžymasis ankštoje eterio erdvėje dažnai tampa primityviu šou, kuriame gausu reklamos. Daugybėje komercinių televizijų laidų iš žmogaus tyčiojamosi, jis žeminamas, nesiskaitoma su privatumu. Nemaža vadinamųjų projektų egzistuoja vien dėl to, kad žmonės negina savo teisių. Įsibrauti į privačią valdą su kamera, tariamai kilniais tikslais išprovokuoti žmones teikti informaciją apie save, kurti įvairius žaidimus dalyvaujant savo teisių nevertinantiems bei nesuvokiantiems

žmonėms įprasta mūsų komercinėse televizijose, kur į žmogaus teises dažniausiai žvelgiama „be tabu“. Rusifikuotas žargonas dažnoje komercinių televizijų laidoje yra „sąmojus“, „humoras“, daryti lietuvių kalbą – „norma“. Ši menkavertė komercinių televizijų produkcija agresyviai traukia jaunimą, demoralizuoja jį, formuoja primityvų skonį, kuria iliuziją, jog tokia televizija sprandžianti visas problemas. Dalis šios produkcijos orientuota į sekso, prievartos, tariamų dievaičių kultą, propaguoja šarlatanizmą, magiją ir okultizmą noriai suteikinėja eterį jo nevertiems „originaliems žmonėms“. Stebėtina, kad reklamos davėjus, kurių didžiąją daugumą sudaro solidžios verslo struktūros, tenkina kontekstas, į kurį patalpinama jų reklama. Be to, abejotinuose projektuose vis dažniau dalyvauja mobiliojo ryšio bendrovės – eteryje tiesiogiai platinama privataus pobūdžio informacija, netiesiogiai ar tiesiogiai reklamuojamos sekso paslaugos ir t.t.

Kai kurios laidos atvirai spekuliuoja aktualijom, lengvai įtraukia politikus į savo diskusijas, jos panašėja į balaganą, nes diskusijų dalyviai neklauso vieni kitų – argumentai čia nebesvarbu, reksmingumas turi atitikti numatytą scenarijų. Šios laidos lyg ir kovoja su populizmu, korupcija, tačiau dažnai matyti, kad jos pačios finansuojamos vienais ar kitais tikslais – taigi, yra pažeidžiamos.

Spekuliatyvi žurnalistika komercinėse televizijose klesti – jos bijomasi, jai pataikaujama.

Mums neteko susidurti su atvejais, kad komercinius transliuotojus reguliuojanti institucija viešai pateiktų poziciją, kaip jų veikla atitinka išduotų licencijų sąlygas. Tokia analizė pageidautina. Įdomu, kokie transliuotojų įsipareigojimai, kuomet jie savo veiklai gauna visų mūsų nacionalinio turto – eterio – dalį.

Demokratinėje valstybėje negali būti uždarų atviroms diskusijoms teritorijų. Ar gali būti skaidrus verslas, jei jis skatina reiškinius, prieštaraujančius sveikai moralei? Todėl vieša diskusija šiais klausimais tikrai nepakenktų informacijos laisvei ir saviraiškai – ji paskatintų transliuotojus labiau gerbti įstatymus ir savo pačių priimtus įsipareigojimus, o tuo pačiu ir Lietuvos visuomenę.

Akivaizdu, kad išvardinti reiškiniai neatneša visuomenei kultūrinio, dvasinio peno – taigi nesudaro pakankamo pagrindo ugdyti pilietiškumą. Tačiau niekas nepaneigs, kad visuomenės informavimas turi ir privalo atlikti ir šią funkciją. Taigi ar pakankamai suvokiame žiniasklaidos, kaip pilietiškumo ir aktyvaus visuomeninio dalyvavimo skatintojos ir palaikytojos vaidmenį?

Demokratinėje visuomenėje netoleruotina bet kokia visuomenės informavimo priemonės veikla, kai žmogus diskriminuojamas dėl jo lyties, seksualinės orientacijos, tautybės, įsitikinimų, kai kurstoma tautinė, rasinė, socialinė nesantaika. Mūsų žiniasklaidos ir žurnalistų garbei tenka pasakyti, kad šie principai yra gerbiami. Atskiri pasireiškimai (Vito Tomkaus rašiniai „Respublikoje“), bulvarinės spaudos publikacijos, kuriose mėginama pašiepti netradicinės seksualinės orientacijos asmenis ar be jokio reikalo negatyviame kontekste akcentuoti asmens ar grupės tautybę, susilaukė ir susilauks principingo įvertinimo. Lietuvoje gyvenančias tautas jų bendrijas žeidžia, kai be jokio būtinumo minima asmens tautybė ar be jos paminėjimo neapsieinama narpliojant įvairius nusikaltimus, piktnaudžiavimus ir t.t. Kaip čia nepriminti didžios tolerancijos dvasios, nuo LDK laikų būdingos ir moderniai demokratinėi Lietuvos valstybei, kilnios Lietuvos tautos sampratos (M. Riomeris), įprastos mūsų tautiniam mentalitetui pakantos, protesto dėl kiekvieno tokio netolerancijos pasireišimo, kuris įžeidžia taip pat ir mus visus?

Atsakyti į šiuos klausimus gali padėti tik pavienių iniciatyvų parengti tyrimai.

4.1. KULTŪRA AUDIOVIZUALINĖJE SRITYJE

Maža šalies rinka sąlygoja menkos vertės pramoginių laidų, žmogaus teisių pažeidinėjimą pavertusių „originalia koncepcija“, gausą. Komercinėms televizijoms ir radijo stotims dažnai tenka konkuruoti, kas įžūlesne forma pažeis žmogaus teises, paniekins kalbą, išsityčios iš moralės, doros. Tenka tiesiai pasakyti, kad neretai konkuruojama cinizmu: vadovaujamosi taisykle, kas pasitelks šį ydingą būdą, auditoriją į savo pusę galės patraukti tik vis labiau iššaukiančiu, drastiškai šokiruojančiu

bulvariškumu. Į šią konkurencinę erdvę dar nepakankamai įsiveržia Europos kūriniai – taigi mes neįgyvendiname Europos konvencijos „Dėl televizijos be sienų“ reikalavimų.

Visuomenės informavimo įstatymo 38 straipsnio 3 dalyje nustatyta, kad televizijos transliuotojai turi daugiau kaip pusę programos laiko, kuris lieka atėmus žinių, sporto, žaidimų, reklamos laidų, teleteksto ir teleparduotuvės laiką, kai tai įmanoma, skirti Europos kūriniams. To pateis straipsnio 4 dalis reikalauja, kad ne mažiau kaip 10 procentų programos laiko, kuris lieka atėmus laiką, skirtą žinių, sporto, žaidimų, reklamos laidoms, teleteksto paslaugoms ir teleparduotuvei, kai tai įmanoma, skirti Europos kūriniams, sukurtiems nepriklausomų kūrėjų ne anksčiau kaip per pastaruosius 5 metus.

Tenka pasakyti, kad šios Visuomenės informavimo įstatymo nuostatos praktiškai negyvos kaip ir Administracinių teisės pažeidimų kodekso 214²¹ straipsnio taikymas. Minėtame kodekso straipsnyje įtvirtinta administracinė atsakomybė dėl Europos kūrinių ir nepriklausomų kūrėjų sukurtų kūrinių dalies transliuojamose programose reikalavimų nesilaikymo. Šiuo požiūriu Lietuvos Respublikos ratifikuota konvencija „Dėl televizijos be sienų“ (Lietuvoje įsigaliojo 2001-01-01), numato, jog šalys – konvencijos dalyvės įsipareigoja kartu ieškoti tinkamiausių būdų ir priemonių, kaip, nediskriminuojant transliuotojų, būtų galima remti Europos kūrinių gamybą ir skatinti veiklą toje srityje, ypač šalyse, kuriose audiovizualinės produkcijos kuriama nedaug arba kuriose yra apribotų kalbinių teritorijų, nėra vykdoma pilna apimtimi, nors kelios abejotino turinio Rusijos laidos retransliuojamos.

Šia proga galima pasakyti, jog keitimasis kultūros vertybėmis, taip pat televizijos produkcija, atitinka valstybių Europos Sąjungos narių nacionalinius interesus bei eurointegracinius tikslus. O juk mums turėtų rūpėti savo kalbos, istorijos, kultūros savitumo propagavimas Europos šalyse.

Todėl norėtusi didesnio Europos kūrinių atspindžio mūsų transliuotojų veikloje, kaip kad norėtusi didesnio kūrybiškumo įveikiant įprastinę žinių laidų schemą: kriminalai, kultūra, sportas, orai.

Visuomenės informavimo įstatymo 39 straipsnio 11 dalies 2 punktas skelbia, kad reklama ir (ar) teleparduotuvė negali būti transliuojama per religinių apeigų transliacijas; reklama ir (ar) teleparduotuvė netransliuojama rodant dokumentinius filmus, žinias, religines laidas ir laidas vaikams, jeigu jos trunka trumpiau negu 30 minučių. Tokia nuostata yra ir Europos konvencijoje „Dėl televizijos be sienų“.

Turbūt nereikia ir reklamos stebėsenos rezultatų tam, kad pasakytume, jog ši nuostata interpretuojama taip, kaip kam geriau. Dar painiau yra todėl, jog nebėra vienu žinių, kadangi savarankiškai egzistuoja atskiros žinios – kultūros žinios, sporto žinios, žinios apie kriminalus, žinios apie orą. Tokį išskirstymą nesunku paaiškinti noru įprastas, nors jau ir pamirštas, žinių laidas pertraukinėti reklamos tarpais. Nesusimąstoma apie tai, jog paprastam žiūrovui yra vienos žinios, todėl neaišku, kodėl jis priverstas žiūrėti ištisą „reklaminių“ žinių srautą.

Atrodytų, kad nebeverta ir diskutuoti apie tai, jog vietoj kraupių nusikaltimų labiau norėtusi susipažinti su problemiškomis naujienomis apie kultūros, doros pavyzdžius mūsų gyvenime, galiausiai susipažinti su gražių įvairiausių kartų Lietuvos žmonių gyvenimu – jų džiaugsmams, dramomis, viltimis ir optimizmu.

Televizijos savo populiarumą propaguoja pagal reitingus, bet ne pagal analitinius specialistų vertinimus. „Naujoji reitingų kultūra yra akivaizdus normų ir vertybių griūties simptomas. Ši kultūra formuoja ne kritiškai mąstantį ir atvirą diskusijai pilietį, o tik be savo politinių herojų iliuzinio artumo jam negalintį gyventi, pramoginės televizijos siūlomais socialinio intymumo surogatais mintantį, infantilizuotą popkultūros vartotoją“, – teigia filosofas, Lietuvos televizijos kultūros pokalbių laidos „Be pykčio“ autorius ir vedėjas Leonidas Donskis. Jei laida vadintųsi, pavyzdžiui, „Su pykčiu“ ir atitiktų stereotipą, ji, ko gero, būtų transliuojama tuojau po „Panoramos“, o ne vidurnaktį.

Nacionalinis transliuotojas jau seniai ypatingo visuomenės dėmesio centre. Visuomenė laukia didesnių pokyčių, jos netenkina vien žinios apie pasikeitusią struktūrą, etatus, mažesnes skolas – jai rūpi programų turinys. Niekam nekylo abejonių dėl jo visuomeninio statuso – juk mūsų nacionalinis Radijas ir televizija teisiniu sureguliuojamo atžvilgiu neatsilieka nuo kitų šalių nacionalinių

transliuotojų. Teigiamai vertintina nacionalinio radijo programų strategija ir kryptys, jo visuomeninių-politinių žinių, programų populiarumas ir įtaiga.

Diskutuojant apie misijos vykdymą, kritikos strėlės dažnai sminga į nacionalinę televiziją. Autoritetinga ir solidi Lietuvos nacionalinio radijo ir televizijos taryba turi savo nuomonę ir viešai išsako požiūrį. Kadangi mūsų visuomenės informavimo sferoje nacionalinė televizija užima išskirtinę vietą, tebus leista pasakyti, kad jos programa neturėtų turinių, laidų vedėjų, reklamos pateikimu bei proporcijomis supanašėti su komercinėmis televizijomis. Tegu tai būna moderni, tačiau ir kryptingai orientuota į nacionalinę kultūrą, istoriją visuomeninė televizija, kuri sugeba keistis programomis ir laidomis su kitų Europos Sąjungos šalių televizijomis, lietuviška, nebijanti, kad jos „nežiūrės“ dėl savito lietuviškumo, tautinių tradicijų dvasios.

Kol nepavyks perorientuoti televizijos programų, pasiūlymai įvesti abonentinį mokestį utopiški – šio mokesčio paprasčiausiai nebus galima surinkti, nes ir jo įvedimo atveju netils ginčai dėl tikslingumo, o skaitlinga visuomenės dalis protestuos jo nemokėdama, ir šį protestą, be abejonės, ji pagrįs tuo, jog nemato skirtumų tarp visuomeninio ir komercinių transliuotojų. Negelbės ir paralelės su situacija kitose šalyse – daugeliu atvejų tenai visuomeninį statusą turinčios televizijos net nebando konkuruoti su komercinėmis televizijomis.

4.2. REKLAMOS KULTŪRA IR ETIKA

Reklama – viešosios informacijos dalis. Be to, ši dalis informacijos kuriama ir tarnauja tam, kad paveiktų visuomenės pasirinkimą ar nuomonę.

Reklama visuomenės informavimo priemonėse kaskart tampa ne tik agresyvesnė, prisodrinta primityvaus erotiškumo, bet ir stokojanti skonio.

Pastaruoju metu reklamoje, ypatingai alkoholio gaminių, jiems išnaudojami reikšmingi valstybės simboliai. Žurnalistų etikos inspektorius atkreipia dėmesį į šiais metais prieš pat valstybines šventes pasirodžiusią „Stumbro“ degtinės reklamą.

Dienraštyje „Lietuvos rytas“ (2005-02-10, Nr. 34), jo prieduose – savaitiniuose žurnaluose – „Stilius“ (2005, Nr. 6), „TV antena“ (2005, Nr. 6), dienraščio „Respublika“ priede „TV publika“ (2005, Nr. 6), dienraščio „Lietuvos žinios“ savaitės žurnale „Televizija“ (2005, Nr. 6) paskelbta „Stumbro“ degtinės reklama, sukurta panaudojant valstybės simbolio – tautinės vėliavos – spalvas ir šį motyvą susiejant su Valstybės atkūrimo diena. Panašios stilistikos „Stumbro“ degtinės reklama pasirodė Nepriklausomybės atkūrimo išvakarėse – kovo 11-oji sutapatinta su dviem degtinės buteliais.

Inspektorius nuomone, tokia alkoholio reklama, būdama viešosios informacijos dalimi, nesuderinama su pagrindiniais visuomenės informavimo principais ir yra neetiška. Visuomenės informavimo priemonių leidėjai, sutikę, jog tokia reklama „puikuotusi“ jų leidžiamų dienraščių puslapiuose, vardan pinigų pasidavę primityviam vartotojiškam degtinės gamintojų poveikiui ir pradę valstybinį mąstymą, negalėtų didžiulis, jog savo veikla skatina visuomenės pilietiškumą ir valstybės pažangą, jog stiprina valstybės nepriklausomybę, ugdo tautinę kultūrą ir dorovę.

Būtent šie siekiai įprasmina pagrindinius visuomenės informavimo principus, išvardintus Visuomenės informavimo įstatymo 3 straipsnio 2 dalyje.

Visuomenės informavimo įstatymo 39 straipsnio 7 dalis draudžia tabako gaminių reklamą. Alkoholinių gėrimų reklamos apribojimus nustato Alkoholio kontrolės įstatymas, kurio vienas iš tikslų – mažinti bendrąjį alkoholio suvartojimą, jo prieinamumą, *ypač nepilnamečiams*, piktnaudžiavimą alkoholiu, jo daromą žalą sveikatai.

Šiuo įstatymu alkoholio reklama draudžiama: 1) laikraščių ir jų savarankiškų priedų, žurnalų bei knygų išorinėse viršelių pusėse; 2) vaikams ir paaugliams skirtuose laikraščiuose, žurnaluose, knygose, televizijos ir radijo programose; 3) Lietuvos Respublikoje įregistruotų radijo ir televizijos stočių, kabelinio radijo ir kabelinės televizijos stočių transliuojamose ir retransliuojamose programose

(išskyrus tiesiogiai ir ištiesai iš užsienio retransliuojamas laidas) nuo 15 valandos iki 22 valandos 30 minučių, o šeštadieniais, sekmadieniais ir moksleivių atostogų dienomis – nuo 8 valandos iki 22 valandos 30 minučių (išskyrus alkoholinių gėrimų, kurių turinė etilo alkoholio koncentracija neviršija 22 procentų, reklamą).

Kyla klausimas, ar aukščiau minėto įstatymo alkoholio reklamos draudimo reikalavimai atitinka Nepilnamečių apsaugos nuo neigiamo viešosios informacijos poveikio įstatymo nustatytus reikalavimus. Mat pastarasis teisės aktas numato, kad darančia neigiamą poveikį nepilnamečių fiziniui, protiniui ar doroviniui vystymuisi laikoma ne tik tokia viešoji informacija, kurioje palankiai vertinamas priklausomumas nuo narkotinių, psichotropinių medžiagų, tabako ar alkoholio, bet ir tokia informacija, kurioje skatinamas šių gaminių vartojimas, gamyba, platinimas ar įsigijimas. Būtent ši informacija apima alkoholio reklamą – bet kuria forma ir bet kokiomis priemonėmis skleidžiamą informaciją, susijusią su įmonių komercine, ūkine bei finansine veikla, skatinančią įsigyti ar vartoti alkoholio produktus.

Keistai nuteikia disonansas: viename dienraščio puslapyje aprašomi girtų asmenų įvykdyti nusikaltimai, o kitame ištaigingai skelbiama alkoholio reklama, dėl kurios neigiamo poveikio ne tik nepilnamečiams („Norisi gerti gryną“) kitą dieną bus aprašinėjamos naujos alkoholio aukos.

Taigi ne viena reklama spaudoje ir televizijoje, kuri atvirai skatina alkoholio vartojimą, pažeidžia Nepilnamečių apsaugos nuo neigiamo viešosios informacijos poveikio įstatymo principus, nors formaliai ir neprieštarauja Alkoholio kontrolės ir Reklamos įstatymams.

Todėl būtina derinti aukščiau minėtus teisės aktus ir reklamos principus. Nesuderinus įstatymų būtų galima teigti, kad alkoholio reklama neturėtų būti skelbiama ne tik laikraščių ir jų savarankiškų priedų, žurnalų bei knygų išorinėse viršelių pusėse bei vaikams ir paaugliams skirtuose laikraščiuose, žurnaluose, knygose, televizijos ir radijo programose, bet ir televizijos programose ir laidose nuo 6 iki 23 valandos.

Didieji reklamos užsakovai tiesiog supančioja kritinę žiniasklaidos mintį. Įsigali interesų grupės. Tad nenuostabu, kad šalies dienraščiai pagrindinę kritikos ugnį nukreipia į valstybės institucijas ir pareigūnus, o kur kas mažiau kritiškai nagrinėja prieštarigus rinkos ekonomikos segmentus, susijusius su didžiaisiais reklamos užsakovais.

Tiek spaudoje, tiek televizijoje didėja reklamos apimtys. „TNS Gallup media“ duomenimis, reklaminių skelbimų plotas laikraščiuose 2004 metų sausio-rugpjūčio mėnesiais, palyginti su 2003 metų tuo pačiu laikotarpiu, išaugo 6 proc. ir sudarė apie 16,6 milijono kvadratinų centimetrų. Tuo pačiu metu žurnaluose reklaminių skelbimų plotas išaugo 16 proc. ir sudarė 4,2 mln. kvadratinų centimetrų. Palyginus reklamos stebėjimo rezultatus 2003 ir 2004 metų tą patį aštuonių mėnesių laikotarpį televizijoje matyti, kad TV reklamos apimtys sekundėmis išaugo beveik 25 proc.²⁷

Tikimasi, kad reklamos baruose išskylančius problemiškesnius dalykus ims vertinti greitai susikursianti reklamos savireguliacijos (savitvarkos) institucija. Prieš keletą metų veikęs Tarptautinės reklamos asociacijos Lietuvos skyrius, vienijęs reklamos užsakovus, jos kūrėjus ir žiniasklaidos atstovus, nutraukė savo veiklą tuomet, kai buvo uždrausta tabako gaminių reklama.

Reklamos savireguliacijos (savitvarkos) instituciją paprastai sudaro reklamos užsakovai, reklamos kūrėjai ir visuomenės informavimo priemonių atstovai. Reklamos savireguliacijos tarnyba Lietuvoje steigama Komunikacijos agentūrų asociacijos (KOMAA) iniciatyva – skelbiama „Žurnalistų žiniuose“²⁸. Susikūrusios 2002 metais KOMAA valdybos pirmininkas Marius Jovaiša prognozuoja, kad tokia tarnyba veiks sėkmingai, bus naudinga ir reikalinga; be to, reklamos savitvarkos institucija reikalinga ir tam, kad reklamos kūrėjai sklandžiau bendrautų su valdžia, o ši, iškilus konfliktams, nesiimtų drastiškų priemonių. M. Jovaišos teigimu, jeigu reklamos užsakovas nesisistengia, kad jo reklama būtų etiška, laikui bėgant visuomenė praranda pasitikėjimą jo kompanija. Anot KOMAA

²⁷ G. Liandzbergienė. Nekurkite reklamos, kurios nenorėtumėte rodyti savo vaikams // Žurnalistų žinios. 2004, Nr. 11/141.

²⁸ Ten pat.

valdybos pirmininko, ypatingai lengva suklysti ir pažeisti etiką kuriant alaus, vaistų, vaikiškų prekių reklamą.

Puikiu pavyzdžiu, kaip neturėtų būti kuriama reklama, gali būti UAB „Krekenavos agrofirmonės“ reklama „Kai norisi mėsos...“, plačiai nuskambėjusi dėl savo turinio ir jos interpretacijos dviprasmybių. Reklamos žinovų ir specialistų sukritikuota ir daugiau reklamų ar reklaminių akcijų: mažmeninės prekybos Lietuvoje tinklo „Rimi“ reklaminė akcija „Mokėkite už vieną, antrą „Rimi“ padovanos“, „Omnitel“ ir „Tele-2“ reklaminė „dvikova“, „SBA“ virtuvės baldų reklama ir pan. Pagrindinių visuomenės informavimo principų požiūriu kai kurias šių reklamų vertino ir žurnalistų etikos inspektorius.

Žurnalistų etikos inspektorius pastebi ir daugiau neigiamų reklamos kontrolės bei priežiūros aspektų visuomenės informavimo priemonėse, tačiau daugelis šių pastebėjimų, ypatingai dėl paslėptos, klaidinančios reklamos aptarti žurnalistų etikos inspektoriaus 2001-2002 metų analitinėje apžvalgoje, ir iki šiol yra aktualūs, todėl šioje apžvalgoje nebus kartojami.

5. VISUOMENĖS INFORMAVIMO PRIEMONIŲ SKAIDRUMAS IR KONCENTRACIJA

Visos visuomenės informavimo sritys sparčiai kinta. Šie pokyčiai ir dinamika geriau matyti transliavimo sferoje (Lietuvos radijo ir televizijos komisijos duomenys). Nesunku sužinoti, kam priklauso viena ar kita televizijos ar radijo stotis – tereikia atsiversti Lietuvos radijo ir televizijos komisijos kasmet išleidžiamą leidinį apie Lietuvos radijo ir televizijos transliuotojus arba šią informaciją susirasti LRTK interneto tinklalapyje. Liūdną situaciją spaudos rinkoje – 2003 metais duomenis apie visuomenės informavimo priemonę valdančius asmenis Kultūros ministerijai pateikė tik 14 visuomenės informavimo priemonių, 2004 metais – 12 (žr. lentelę Nr. 1; Nr. 2). Visuomenės informavimo priemonių skaidrumą ir viešumą atspindinti situacija per pastaruosius keletą metų iš esmės nepasikeitė. Paprastai šių duomenų neteikdavo didžiausi dienraščiai, tačiau 2004 m. pirmą kartą informaciją apie visuomenės informavimo priemonės akcininkus deklaravo dienraščio „Lietuvos rytas“ leidėjas.

Kaip trūkumą, susijusį su minėta situacija, tenka pripažinti tai, kad neturint spaudos leidėjų pateiktų duomenų apie konkrečios visuomenės informavimo priemonės valdymą, negali būti sudarytas vieningas visuomenės informavimo priemonių registras, kuriame būtų pateikta bendra visų visuomenės informavimo priemonių informacija, įskaitant ir duomenis apie šių priemonių akcininkus, nuosavybės santykius. Toks visuomenės informavimo registras turėtų būti nuolat, t.y. kelis kartus per metus atnaujinamas ir skelbiamas viešai.

Žurnalistų etikos inspektoriaus įsitikinimu, duomenų apie visuomenės informavimo priemonių valdymą labiausiai reikia ne valstybės institucijoms – šios žinios būtinos visuomenei, kuri turi teisę orientotis, pasirinkti ir atskirti žiniasklaidos misiją nuo kitų interesų, matyti, kam svarbiausi demokratinės visuomenės ir laisvojo žodžio tikslai, o kam tai tėra skambi deklaracija, dangstanti kitus žiniasklaidos verslo interesus.

Iki šiol nesukurtas veiksmingas mechanizmas, kuris įgalintų skelbti kontrolinį akcijų paketą turinčius asmenis, kitus akcininkus. Kol tokios išsamios informacijos nebus, tol piliečiai negalės susidaryti realaus ir jiems reikalingo vaizdo apie nuosavybės ir laisvosios žiniasklaidos principų santykį. Pritardami principingosios žiniasklaidos drąsai atskleisti bet kokius nusižengimus įstatymui ir skaidrumui, tegalime pageidauti, kad visuomenės informavimo priemonės laikytųsi šių reikalavimų. Demokratinėje valstybėje visi nuosavybės santykiai turi būti aiškūs ir skaidrūs – to reikalauja ir visuomenės informavimo, laisvojo žodžio prigimtis bei esmė.

Be to, Visuomenės informavimo įstatymo 24 straipsnio 2 dalis nustato, kad Seimo, Vyriausybės nariai, savivaldybių tarybų nariai, politinio (asmeninio) pasitikėjimo valstybės tarnautojai, valstybės ir savivaldybių institucijų bei įstaigų vadovai privalo Vyriausybės įgaliotos institucijos nustatyta tvarka paskelbti „Valstybės žinių“ priede „Informaciniai pranešimai“, kokių viešosios informacijos rengėjų ir (ar) platintojų dalyviai jie yra.

Taigi visuomenės informavimo sritį reglamentuojantis pagrindinis šalies įstatymas nedraudžia Seimo, Vyriausybės nariui, savivaldybių tarybų nariui, politinio (asmeninio) pasitikėjimo valstybės tarnautojui, valstybės ir savivaldybių institucijų bei įstaigų vadovui turėti savo rankose visuomenės informavimo priemonę, ar savarankiškai disponuoti tam tikra dalimi tos visuomenės informavimo priemonės akcijų. Tokie nuosavybės santykiai yra teisėti, kai apie juos yra viešai pranešama. Teisėti, bet ar etiški?

Praktikoje pasitaikė atvejų, kad aukščiausio rango politikai, net ir būdami Seime, išsaugojo saitus su nuosavomis visuomenės informavimo priemonėmis. Televizijos laidos buvo panaudojamos rinkimų kampanijai.

„Politiko ir žurnalistų pareigos iš pirmo žvilgsnio atrodo visiškai skirtingos. Pirmasis leidžia įstatymus, antrasis akylai seka, kaip tai daroma, ir mielai tai kritikuoja. Pirmasis saikdinasi dirbąs liaudžiai, o ne sau, antrasis verčiasi per galvą įrodinėdamas, kad tai nėra tiesa. Tačiau ar viskas išlieka

savo vietose, kai pirmasis tampa antrojo darbdaviu?“ – retoriškai klausiama „Žurnalistų žiniuose“.²⁹ „Transparency international“ Lietuvos skyriaus direktoriaus R. Juozapavičiaus teigimu „nereikia puoselėti iliuzijų apie žurnalistų nepriklausomybę. Koks žurnalistas ridens statinę ant Seimo nario, kuris yra jo darbdavys?.. Koks žurnalistas kritikuos politinę partiją, kuriai priklauso jo bosas?“³⁰

Žurnalistų etikos inspektoriaus nuomone, politiko ir žurnalistų profesijų prigimtys yra savaime priešingos. Žurnalistų profesijos neišsižada kai kurie politikai, ir tai patvirtina šią taisyklę.

Visuomenės informavimo priemonių demokratinei raidai svarbu ne tik jų veiklos viešumo ir skaidrumo nuostatos. Ypatingas dėmesys turi būti skiriamas visuomenės informavimo priemonių koncentracijai ir efektyviam dominuojančios padėties visuomenės informavimo srityje užkardymui.

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 44 straipsnio 2 dalyje nustatyta, kad valstybė, politinės partijos, politinės ir visuomeninės organizacijos, kitos institucijos ar asmenys negali monopolizuoti masinės informacijos priemonių. Nors Konstitucija yra tiesiogiai taikomas teisės aktas, aišku, kad negana vien tik minėtos konstitucinės nuostatos. Aiškumo dėlei nepakanka ir Konkurencijos įstatymo, kurio nuostatomis vadovaujantis gali būti pripažįstama dominuojanti padėtis rinkoje.

Visuomenės informavimo verslas – specifinis ir neprilygstantis jokiai kitai verslo šakai. Todėl negali būti vienodi dominuojančios padėties nustatyto kriterijai visuomenės informavimo srityje ir kitose verslo šakose.

Lietuvoje veikia keturi: vienas visuomeninis ir trys komerciniai nacionaliniai antžeminiai televizijos transliuotojai.

Visuomeniniam transliuotojui, t.y. Lietuvos radijui ir televizijai (LRT) priklauso du šalies televizijos kanalai: LTV ir LTV2. Pastarasis transliuotojo veiklą pradėjo 2003 metais ir yra prieinamas tik didžiuosiuose miestuose. Trys šalies komercinės antžeminės televizijos stotys transliuoja penkiais kanalais. Tai TV3, 1992 metais įkurta kaip „Tele-3“, Laisvas nepriklausomas kanalas (LNK), įkurtas 1995 m. ir „Baltijos televizija“, įkurta praėjusio dešimtmečio pradžioje kaip „Rytų Lietuvos televizija“ (vėliau tapusi „Baltijos televizija“, dar vėliau TV4).

2003 m. Lietuvoje buvo įregistruoti 55 kabelinės televizijos tinklai, kurie apėmė 47 šalies miestus bei miestelius. Kabelinę televiziją žiūri daugiau nei pusė milijono gyventojų. Kabelinės televizijos tinklai transliuoja apie 30 televizijos programų iš viso pasaulio. Apie 38 procentai šeimų žiūri palydovinę televiziją.

Per pastarąjį kelerių metų laikotarpį atsirado visuomenės informavimo priemonių koncentracijos nacionalinių verslo struktūrų rankose požymių. Komercinių transliuotojų valdytojai per paskutiniuosius dvejus metus smarkiai pasikeitė, kai Lietuvos verslo grupės iš užsienio investuotojų įsigijo du privačius transliuotojus (LNK ir TV4). 2003 metų pabaigoje iš švedų kompanijos „Bonnier entertainment“ LNK nupirko nacionalinė maisto produktų, nekilnojamojo turto ir prekybos bendrovė „MG Baltic“, kuri taip pat valdanti ir antros didžiausios naujienų agentūros ELTA kontrolinį akcijų paketą.

„Baltijos televizija“ buvo įkurta dešimtojo dešimtmečio pradžioje kaip „Rytų Lietuvos televizija“. Tapusi „Baltijos televizija“ buvo parduota kompanijai „Polsat Baltic“ – dukterinei „Polish Polsat“ kompanijai ir pavadinta TV4. 2004 metais šį transliuotoją nupirko Lietuvos pramoninė grupė „Achema“. Jai taip pat priklauso dienraštis „Lietuvos žinios“, trys radijo stotys: „Radiocentras“, RC2, „Ruskoje radio Baltija“, taip pat spaustuvės „Titnagas“ ir „Aušra“.

Televizija TV3 buvo įkurtas „Tele-3“ vardu, bet 1996 metais paskelbus bankrotą, transliuotoją nupirko švedų kompanija „Kinnevik“, per savo informacijos priemones kontroliuojanti „Modern Times Group“ (MTG), kuri pakeitė stoties pavadinimą į TV3. Nuo 2002 metų TV3 taip pat transliuoja

²⁹ G. Liandzbergienė. Žiniasklaidos priemonė Seimo nario rankose: teisėta, bet ar etiška? // Žurnalistų žinios. 2004, Nr. 7-8/137-138.

³⁰ Ten pat.

jaunimo pramogų kanalą – „Tango TV“, kurio laidas mato tik didžiųjų miestų žiūrovai. Tai pat jiems priklauso ir radijo stotis „Power Hit Radio“.

Nors mūsų analizuojamos problematikos ir perspektyvos požiūriu šiame nuosavybės persiskirstyme nematyti jokio poveikio – šios visuomenės informavimo priemonės (gal išskyrus tik savo specifika išsiskiriančią „ELTA“) niekuo nesiskiria nuo tų, kurias valdo užsienio kapitalas (švedų „Bonnier entertainment“ grupei priklausanti „TV 3“ televizija), reikėtų dar kartą pabrėžti, kad mūsų įstatymuose nepakanka nuostatų, ribojančių visuomenės informavimo priemonių koncentraciją ir užkertančių kelius jų monopolizavimui.

Visuomeninis transliuotojas 2003-2004 metais sugebėjo iškovoti trečiąją vietą pagal auditorijos dalį, nors ši tesudarė apie pusę TV3 arba LNK rinkos dalies. 2003 metų LNK turėjo didžiausią auditoriją (27,0 proc.), o TV3 (23,9 proc.). Nuo 2004 metų gegužės situacija pasikeitė: TV3 turėjo didžiausią auditoriją (26,7 proc.), nedaug atsiliko LNK (25,7 proc.). BTV su 9,4 proc. liko ketvirtoje vietoje. Pagrindinė konkurencinė kova komercinių transliuotojų rinkoje vyksta tarp LNK ir TV3.

Radijo sektorius žymiai pasikeitė po to, kai buvo leista pradėti veikti komerciniams transliuotojams. Tai stotys M-1, „M-1 Plus“, „Radiocentras“, „Lietus“, „Znad Willi“, „Pūkas“, įkurtos šalyje veikiančių verslo grupių atstovų. Pagrindinis skirtumas tarp televizijos ir radijo sektorių – tai visuomeninio transliuotojo situacija. Priešingai negu televizijos sektoriuje, Lietuvos radijas vis dar išlieka populiariausias transliuotojas.

Taigi šiuo metu monopolizavimas – daugiau teorinis dalykas, tačiau kas sutiks garantuoti, jog ateityje nebus mėginimų sutelkti nemažą dalį visuomenės informavimo priemonių vienose rankose? Vargu ar galėtų būti pavyzdys mums spaudos, televizijos oligarchų įsigalėjimas kai kuriose šalyse, juolab galimybė visuomenės informavimo priemonių, pavaldžių žurnalistų pagalba daryti didelę įtaką šalies politinei raidai. Be to, globalizacijos sąlygomis nuosavybė gali pretenduoti įsigalėti rinkoje ne tik iš Vakarų, bet ir iš Rytų.

Žurnalistų etikos inspektorius mano, kad tam tikri pakankamai aiškūs apribojimai, užkertantys kelią koncentracijai (tiek horizontaliai, tiek kryžminei) ir monopolizavimui, turėtų būti nustatyti pačiame Visuomenės informavimo įstatyme.

6. NEPILNAMEČIŲ APSAUGA NUO NEIGIAMO VIEŠOSIOS INFORMACIJOS POVEIKIO

Žiniasklaida šiandieninėje visuomenėje - svarbus vaikų asmenybės ugdymo veiksnys, kuris įtakoja supratimą apie pasaulį, požiūrį į įvairius reiškinius, elgesio normas, vertybių sistemą. Visuomenės informavimo priemonės (ypač audiovizualinės) disponuoja praktiškai neribotomis galimybėmis daryti tiek teigiamą, tiek neigiamą poveikį informacijos vartotojams ne tik nacionaliniu, bet ir regioniniu, net pasauliniu mastu. Nepilnamečiai yra speciali itin pažeidžiamų informacijos gavėjų kategorija, kuriai visuomenės informavimo srityje garantuojamas ypatingas dėmesys, didesnė apsauga, lyginant su kitais visuomenės nariais.

Analizuojant dabartinę visuomenės informavimo būklę nepilnamečių apsaugos aspektu akivaizdu, jog saviraiškos (žodžio) laisvė žiniasklaidos atstovų tarpe suvokiama vienpusiškai, atsietai nuo šią laisvę legalizuojančių pareigų ir atsakomybės, tuo pažeidžiant teisės, kaip teisių ir pareigų vienovės, esmę. Žmogaus teisių ir laisvių apibrėžimas nedviprasmiškai teigia, kad negali būti realizuojama viena žmogaus teisė pažeidžiant kitas teises ir laisves. Pažymėtina, kad viešosios informacijos rengėjai savo veikloje turi vadovautis ne vien teisės aktų nuostatomis, suteikiančiomis pagrindą veikti, bet ir tomis, kurios riboja jų veiklą.

Vertinant pastarojo meto žiniasklaidos veiklą, pastebima, kad nors visuomenės informavimas apie opiausias socialines problemas ir yra viena svarbiausių žiniasklaidos funkcijų demokratinėje visuomenėje, tačiau neretai prasilenkiama su žmogiškosios moralės ir vaiko teisių apsaugos reikalavimais. Turėdama atlikti teigiamai vertinamą informavimo, lavinimo, pramogos funkciją, žiniasklaida neretai šias funkcijas įgyvendina netinkamais būdais ir priemonėmis.

6.1. NEPILNAMEČIŲ APSAUGOS NUO NEIGIAMO VIEŠOSIOS INFORMACIJOS POVEIKIO ĮGYVENDINIMO PROBLEMOS

Žurnalistų etikos inspektorius yra pagrindinė institucija, kuriai pavesta Nepilnamečių apsaugos nuo neigiamo viešosios informacijos poveikio įstatymo priežiūra. Jam pavesta prižiūrėti, kaip viešosios informacijos rengėjai, platintojai, savininkai bei žurnalistai vykdo savo įsipareigojimus. Vykdydamas savo funkcijas, žurnalistų etikos inspektorius per apžvelgiamą laikotarpį yra priėmęs nemažą pareiškimų ir rekomendacijų dėl minėto įstatymo įgyvendinimo. Pagrindinis dokumentų tipas, žurnalistų etikos inspektoriaus priimamas nepilnamečių apsaugos srityje, yra sprendimai. Atsižvelgiant į tai, kad visuomenės informavimo priemonės nuolat pažeidinėja Nepilnamečių apsaugos nuo neigiamo viešosios informacijos poveikio įstatymą, minėtų sprendimų kasmet daugėja (2003 m. buvo priimti 5 sprendimai, 2004 m. – atitinkamai 8, 2005 m. per sausio-kovo mėnesius – 4).

Daugiausia pažeidimų nepilnamečių apsaugos srityje yra konstatuojama dėl draudimo skelbti neigiamą poveikį nepilnamečių vystymuisi darančią viešąją informaciją, susijusią su asmens duomenimis, nepaisymo. Toks draudimas įtvirtintas Nepilnamečių apsaugos nuo neigiamo viešosios informacijos poveikio įstatymo 5 straipsnyje. Minėti pažeidimai nustatomi praktiškai kiekviename žurnalistų etikos inspektoriaus sprendime. Duomenimis, pagal kuriuos galima nustatyti nepilnamečio asmens tapatybę, laikomi toje visuomenės informavimo priemonėje paskelbti duomenys, kurių visumos pakanka tam, kad nepilnamečio kaimynai, bendramoksliai, draugai ar kiti asmenys iš nepilnamečio aplinkos galėtų jį atpažinti, identifikuoti kaip įtariamąjį padarius nusikaltimą, kaltinamąjį, teisiamąjį, nuteistąjį ar nuo nusikalstamos veikos ar kitų teisės pažeidimų nukentėjusį asmenį. Itin svarbu, kad nepilnamečiai, smurto auka ar pažeidęs įstatymus, būtų apsaugomas nuo jo tapatybės viešinimo žiniasklaidoje. Žurnalistai turi jo neklausinėti, nepateikti filmuotos ar fotografuotos medžiagos, kuri leistų jį atpažinti. Labai apmaudu, kad viešosios informacijos rengėjai nesuvokia arba sąmoningai ignoruoja tas neigiamas pasekmes, kurių nepilnamečiai gali sulaukti paskelbus žiniasklaidoje

informaciją apie juos. Paradoksalu, tačiau neretai pradiniu draudžiamos skelbti informacijos, susijusios su nepilnamečio asmens duomenimis, šaltiniu būna vaiko teisių apsaugos tarnybų specialistai. Tai rodo nepakankamą šių asmenų kvalifikaciją ir atsakomybės stoką.

Analizuojant faktinę viešosios informacijos pateikimo padėtį, pastebima, jog ypač dažnai pažeidžiama nepilnamečio teisė į konfidencialumą. Visuomenės informavimo priemonės neleistinai viešina nepilnamečio ir jo šeimos privataus gyvenimo detales, neigiamame socialiniame kontekste pateikia nuotraukas ir tapatybę identifikuojančius duomenis, žemindamos nepilnamečio orumą ir pažeisdamos jo teisėtus interesus. Dažniausiai žiniasklaidoje atspindimi tokie neigiami socialiniai reiškiniai kaip nusikaltimai, kitos teisei priešingos veikos, taip pat girtavimas, smurtas ir nesantaika šeimoje, narkomanija, nepadorus elgesys ir pan. Nagrinėjant minėtas temas, spaudos publikacijose ir televizijos laidose dažnai pateikiami nepilnamečių tapatybę identifikuojantys duomenys, interviu su pačiais nepilnamečiais ar jų tėvais, artimaisiais siejant su nusikalstama veika ar kitais teisės pažeidimais, skelbiami save sužalojusio ar mėginusio sužaloti, nusižudžiusio ar mėginusio nusižudyti nepilnamečio asmens duomenys. Pateikiant duomenis apie nepilnamečių tokiaame kontekste, yra žeminamas jo orumas ir pažeidžiami jo interesai. Tai gali turėti ilgalaikes neigiamas pasekmes tolimesniam vaiko gyvenimui bei asmenybės raidai. Viešosios informacijos rengėjai neretai piktnaudžiauja nepilnamečių pasitikėjimu ir nepatyrimu bei suaugusiųjų, atsakingų už nepilnamečio priežiūrą ir auklėjimą, savo teisių nežinojimu, menku teisinės sąmonės lygiu. Šiais atvejais viešosios informacijos rengėjai akivaizdžiai demonstruoja siaurą ir vienpusišką saviraiškos laisvės supratimą. Toks visuomenės informavimo laisvės traktavimas atsietai nuo bet kokios atsakomybės bei pareigos yra piktnaudžiavimas ja.

Viešosios informacijos rengėjai turėtų daugiau rūpintis informacijos apie neigiamų socialinių reiškinių prevencijos būdus pateikimu, nepilnamečiams socialiai vertingo elgesio skatinimu, šeimos ir moralės vertybių propagavimu. Tai pasitarnautų harmoningos asmenybės formavimuisi, visuomenės raidai bei pačiam visuomenės informavimo priemonių autoritetui didinti.

Prie žurnalistų etikos inspektoriaus veikia nepriekaištingos reputacijos specialių žinių turinčių ekspertų grupė, kuri vertina viešosios informacijos poveikį nepilnamečiams ir teikia savo išvadas žurnalistų etikos inspektoriui (toliau – ekspertų grupė). Ekspertų grupė sudaryta atsižvelgiant į Lietuvos radijo ir televizijos tarybos, Lietuvos radijo ir televizijos komisijos, Kultūros ministerijos, Lietuvos žurnalistų ir leidėjų etikos komisijos bei Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstaigos pasiūlymus. Ekspertų grupėje dirba psichologai, teisininkai, vaikų psichiatras, žurnalistikos ir kultūros sričių specialistai.³¹

Ekspertų grupė dirba pagal pačių priimtą ir žurnalistų etikos inspektoriaus patvirtintą veiklos reglamentą.³²

Išanalizavusi pažangiausių Europos ir kitų pasaulio šalių patirtį (Jungtinės Karalystės, Olandijos, Prancūzijos, JAV, Australijos ir kt. audiovizualinės informacijos klasifikavimo principus),

³¹ Dabartinė ekspertų grupės sudėtis: Lilijana Astra – Lietuvos kultūros, filosofijos ir meno instituto Dabartinės filosofijos skyriaus vyr. mokslo bendradarbė, Lietuvos teisės universiteto Valstybinio valdymo fakulteto Filosofijos katedros docentė, daktarė; Rasa Bieliauskaitė – Vilniaus universiteto Filosofijos fakulteto Klinikinės ir organizacinės katedros docentė, daktarė; Vytautas Blažys – Respublikinės universitetinės ligoninės Vaiko raidos centro direktoriaus pavaduotojas medicininai, Vilniaus universiteto Medicinos fakulteto Vaikų psichiatrijos ir socialinės pediatrijos centro asistentas; Jolanta Borisaitė – psichologė; Silvija Ladygienė – Žurnalistų etikos inspektoriaus tarnybos ekspertė-koordinatorė; Gediminas Mesonis – Mykolo Romerio universiteto Konstitucinės teisės katedros docentas, daktaras; Petras Ragauskas – Teisės instituto direktoriaus pavaduotojas, daktaras; Gintautas Valickas – Vilniaus universiteto Bendrosios psichologijos katedros profesorius, daktaras; Skirmundas Valiulis – Vilniaus universiteto Komunikacijos fakulteto Žurnalistikos instituto docentas.

³² Remiantis reglamentu, grupės darbą koordinuoja ekspertas-koordinatorius. Ekspertų veikla grindžiama individualiu parengiamuoju darbu. Inspektoriaus pavedimu ekspertas-koordinatorius skiria ekspertams užduotis ekspertizėms. Ekspertų darbo grupės bendra išvada dėl viešosios informacijos priskyrimo prie informacijos, kuri daro neigiamą poveikį nepilnamečių fiziniam, protiniam ar doroviniam vystymuisi ir kiti sprendimai yra priimami ekspertų grupės posėdžiuose paprasta dalyvaujančių ekspertų balsų dauguma.

ekspertų grupė dar 2003 m. viduryje parengė neigiamo poveikio nepilnamečiams ribojamos informacijos klasifikavimo pagal amžiaus cenzą ir žymėjimo (indeksavimo simboliais N-7, N-14, (S) sistemą ir susiejo laidų žymėjimą su transliavimo laiku, įspėjimais apie informacijos pobūdį vaizdo ir garso priemonėmis.³³

2004 m. birželio 2 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybė nutarimu patvirtino minėtą viešosios informacijos, darančios neigiamą poveikį nepilnamečiams, platinimo tvarką ir šios informacijos žymėjimo atitinkamomis priemonėmis sistemą.

Remiantis Vyriausybės nutarimu, laidos, pažymėtos simboliu N-14, turi būti transliuojamos po 21 val. Spaudos leidiniai, kuriuose yra ribojamos platinti nepilnamečiams informacijos turi būti platinami specialiaje įpakavime su įspėjimais, jog juose esanti informacija netinkama nepilnamečiams ir negali būti jiems viešai prieinama.

Viešosios informacijos rengėjai, platintojai, jų savininkai privalo patys įvertinti, ar skleidžiama informacija priskirtina informacijos, kuri ribojama skelbti ir platinti kategorijai.

Tam, kad išvengtų klaidų šią informaciją pažymint, žurnalistų etikos inspektorius, remdamasis ekspertų grupės pasiūlymais parengė rekomendaciją transliuotojams dėl viešosios informacijos priskyrimo informacijos, kuri ribojama skelbti ir platinti, kategorijai. Rekomendacija yra programų klasifikavimo ir žymėjimo instrumentas aiškinantis klasifikavimo kategorijų turinį, reikšmę, kategorijai taikomus informacijos apribojimus ir informacijos tinkamumą nepilnamečiams. Ši rekomendacija buvo pristatyta 2004 m. birželio 15 d. Žurnalistų etikos inspektoriatu tarnybos, ekspertų grupės bei Lietuvos radijo ir televizijos komisijos atstovų surengtame pasitarime su nacionalinės ir komercinių televizijų vadovais, probleminių laidų rengėjais. Pasitarime taip pat aptartos Nepilnamečių apsaugos nuo neigiamo viešosios informacijos poveikio įstatymo įgyvendinimo kryptys ir priemonės. Pasikeista nuomonėmis dėl šio įstatymo pažeidimų laidoje, išsakyti ekspertų vertinimai. Ekspertų grupės iniciatyva seminarai transliuotojams rengiami reguliariai. Nors pažeidimų nemaža, visgi pastebimos tam tikros teigiamos tendencijos vykdančios įstatymą ir rekomendacijas.

Bendravimas su Lietuvos radijo ir televizijos komisija neapsiriboja bendrų renginių organizavimu – 2004 m. gegužę Žurnalistų etikos inspektoriatu tarnyba ir Lietuvos radijo ir televizijos komisija pasirašė sutartį dėl bendradarbiavimo nepilnamečių apsaugos nuo neigiamo viešosios informacijos poveikio srityje. Bendraudami su Komisija keičiamės turima informacija apie tai, kaip Lietuvos jurisdikcijai priklausančios radijo ir televizijos transliuotojai ir retransliuotojai laikosi Nepilnamečių apsaugos nuo neigiamo viešosios informacijos poveikio įstatymo nuostatų bei Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimu patvirtintos Neigiamą poveikį nepilnamečių vystymuisi darančios informacijos, priskirtos viešosios informacijos kategorijai, kuri ribojama skelbti ir platinti, skelbimo ir platinimo tvarkos, taip pat apie Neigiamą poveikį nepilnamečių vystymuisi darančios informacijos žymėjimo, garso bei vaizdo priemonių sistemos pažeidimus transliuotojų veikloje.

Šių metų vasario 4 d. ekspertų grupė, remdamasi savo patirtimi vertinant viešąją informaciją, patvirtino Viešosios informacijos darančios neigiamą poveikį nepilnamečių vystymuisi vertinimo nuostatas. Vertinimo nuostatos parengtos vadovaujantis Nepilnamečių apsaugos nuo neigiamo viešosios informacijos poveikio įstatymu (Žin., 2002, Nr. 91-3890), atsižvelgiant į Visuomenės informavimo įstatymą (Žin., 2000, Nr. 75-2272), Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymą (Žin., 1996,

³³ Ekspertų grupės funkcijos: 1) žurnalistų etikos inspektoriatu pavedimu atlieka reiškinį, kurie daro neigiamą poveikį nepilnamečių fiziniui, protiniam ar doroviniui vystymuisi, analizę (tyrimą); 2) teikia išvadas žurnalistų etikos inspektoriatu dėl viešosios informacijos priskyrimo prie informacijos, kuri daro neigiamą poveikį nepilnamečių fiziniui, protiniam ar doroviniui vystymuisi; 3) teikia išvadas žurnalistų etikos inspektoriatu dėl Neigiamą poveikį nepilnamečių vystymuisi darančios viešosios informacijos žymėjimo, garso ir vaizdo priemonių sistemos aprašo reikalavimų laikymosi; 4) teikia išvadas žurnalistų etikos inspektoriatu dėl Neigiamą poveikį nepilnamečių vystymuisi darančios informacijos, priskirtos viešosios informacijos, kuri ribojama skelbti ir platinti, kategorijai, skelbimo ir platinimo tvarkos aprašo reikalavimų laikymosi; 5) teikia rekomendacijas viešosios informacijos rengėjams bei platintojams dėl skelbiamos informacijos poveikio nepilnamečiams; 6) atlieka kitas žurnalistų etikos inspektoriatu užduotis, kurios reikalingos, vykdančios Nepilnamečių apsaugos nuo neigiamo viešosios informacijos poveikio įstatymą.

Nr. 33-807), Jungtinių Tautų Vaiko teisių konvencijos, Europos Konvencijos dėl Televizijos be sienų ir Europos Tarybos Parlamentinės Asamblėjos rezoliucijos dėl žurnalistikos etikos nuostatas. Vertinimo nuostatų tikslai: apibūdinti viešosios informacijos reiškinius, neigiamai veikiančius nepilnamečių vystymąsi pagal jų požymius; išskirti reikšmingus informacijos, žalingai veikiančios nepilnamečių vystymąsi klasifikavimo bei vertinimo kriterijus, įgalinančius įvertinti ar išmatuoti neigiamo poveikio stiprumą (pavojingumo laipsnį); parodyti metodikos taikymo būdus ir galimybes.

Ekspertų grupė per pastaruosius metus pateikė žurnalistų etikos inspektoriui eilę išvadų, kurių pagrindu priimti sprendimai, jog spaudos publikacijose ir televizijos laidose yra pažeidžiamos Nepilnamečių apsaugos nuo neigiamo viešosios informacijos poveikio įstatymo 5 straipsnio nuostatos. Nepilnamečių asmens duomenis, pagal kuriuos galima nustatyti jo asmens tapatybę šio straipsnio nuostatos besąlygiškai draudžiama skelbti.

Sprendimuose paprastai apsiribojama pažeidimo konstatavimu, įspėjimu visuomenės informavimo priemonės vadovui ir atsakingam už visuomenės informavimo priemonės turinį asmeniui, pareikalavimu ateityje laikytis įstatymo normų ir tokio sprendimo viešu paskelbimu „Valstybės žinių” priede „Informaciniai pranešimai”. Kai nustatomas transliuotojų įvykdytas Nepilnamečių apsaugos nuo neigiamo viešosios informacijos poveikio įstatymo pažeidimas, žurnalistų etikos inspektorius kreipiasi į Lietuvos radijo ir televizijos komisiją dėl atitinkamų atsakomybės priemonių taikymo pagal kompetenciją. Žurnalistų etikos inspektoriaus sprendimai vertintini kaip prevencinio, įspėjamojo pobūdžio priemonės, nors dėl visuomenės informavimo priemonių vadovų geros valios stokos pageidaujamo efekto dažniausiai nepasiekia.

ATPK 247⁸ straipsnis žurnalistų etikos inspektoriui suteikia teisę nagrinėti administracinių teisės pažeidimų bylas dėl neigiamą poveikį nepilnamečių vystymuisi darančios viešosios informacijos, kurios skelbimas ir platinimas ribojamas arba draudžiamas, skelbimo ir platinimo reikalavimų pažeidimus. Kol kas neiškelta ir nenagrinėta nė viena administracinio teisės pažeidimo byla. Atliekama tik parengiamoji analizė, nors minėtų priemonių gali tekti imtis.

Veiksmingesnių nuobaudų už Nepilnamečių apsaugos nuo neigiamo viešosios informacijos poveikio įstatymo nepaisymą iki šiol yra susilaukę tik TV3 ir LNK televizijų vadovai bei VŠĮ „Užupio vaizdelis“ direktorius. Transliavimo sfera iš esmės yra Lietuvos radijo ir televizijos komisijos reguliavimo ir kontrolės objektas. Ši nepriklausoma Seimui atskaitinga institucija reguliuoja bei prižiūri komercinių radijo ir televizijos transliuotojų veiklą.

Žurnalistų etikos inspektoriaus 2004 m. gegužės 28 d. sprendimo „Dėl televizijos laidose: „Pavojinga zona“ (LNK, 2004-04-08, 20.25 val.), „Pavojinga zona. Visiškai slapta!“ (LNK, 2004-05-03, 19.10 val.), „Pavojinga zona“ (LNK, 2004-05-13, 20.25 val.), „Abipus sienos“ (TV3, 2004-05-17, 19.10 val.) viešai paskelbtos informacijos” ir 2004 m. liepos 27 d. sprendimo „Dėl laidose „Radijo šou“ („Užupio radijas“, 2004-06-14, 2004-06-21, 2004-06-28, 2004-07-05 10 val.) viešai paskelbtos informacijos“ pagrindu Lietuvos radijo ir televizijos komisija jiems pritaikė administracines nuobaudas – paskyrė 1000 litų baudas.

Nepilnamečių apsauga laikoma ypatinga vertybe, ypatingu visuomenės poreikiu, todėl galimi griežtesni žiniasklaidos priemonių informavimo laisvės suvaržymai. Po minėtų administracinės atsakomybės pritaikymo atvejų, pastebimi teigiami pokyčiai audiovizualiniame sektoriuje. LNK programose imta nuosekliai laikytis nepilnamečių apsaugos nuo neigiamo viešosios informacijos, susijusios su asmens duomenų skelbimu, poveikio reikalavimų, pakoreguotas programų tinklėlis, potencialiai žalingos laidos ir filmai nukelti į vėlesnį rodymo laiką, nutrauktas laidų „Pavojinga zona“, „Visiškai slapta!“, kurios sulaukdavo itin daug priekaištų dėl minėto įstatymo pažeidimų, transliavimas.

Lietuvos radijo ir televizijos komisija vykdo transliuotojų ir retransliuotojų programų stebėseną (monitoringą), tačiau pati nevertina programų turinio, o esant reikalui kreipiasi į Žurnalistų ir leidėjų etikos komisiją arba žurnalistų etikos inspektorius, kurie įstatymais įpareigoti vertinti viešąją informaciją. Vis dėlto priimdama atitinkamus sprendimus Lietuvos radijo ir televizijos komisija ne visada vadovaujasi minėtų institucijų išvadomis. Ji yra nepriklausoma institucija ir administracinių

teisės pažeidimų bylas dėl Nepilnamečių apsaugos nuo neigiamo viešosios informacijos poveikio įstatymo pažeidimų nagrinėja visiškai savarankiškai. Tai rodo 2004 m. gruodžio 1 d. nutraukta administracinės teisės pažeidimo byla LNK generaliniam direktoriui, nenustačius pažeidimo įvykio ir sudėties, nors tokį pažeidimą buvo nustatęs žurnalistų etikos inspektorius, remdamasis prie jo veikiančios ekspertų grupės išvadomis. Ši situacija liudija, kad už įstatymo priežiūrą atsakingų institucijų sistemos trūkumus ir kompetencijos išskaidymo nenaudingumą bei sudaro prielaidas to paties reiškinių vertinimo prieštaravimams bei funkcijų dubliavimui.

Pažymėtina, kad institucijų, atsakingų už Nepilnamečių apsaugos nuo neigiamo viešosios informacijos poveikio įstatymo priežiūrą kompetencija pačiame įstatyme nėra aiškiai atribota, todėl neaiškūs jų įgaliojimai visuomenės informavimo srityje. Įstatymų leidėjas ateityje turėtų tikslinti šių institucijų sistemą ir aiškiau įvardinti kiekvienos jų kompetenciją.

6.2. VISUOMENĖS INFORMAVIMO REIŠKINIŲ, DARANČIŲ NEIGIAMĄ ĮTAKĄ NEPILNAMEČIAMS, ANALIZĖ IR PREVENCINĖS PRIEMONĖS

Pastarojo meto Lietuvos žiniasklaidoje itin dažnai pastebimas neatsakingas savižudybės temos nagrinėjimas. Žurnalistų etikos inspektorius priėmė ir paskelbė ne vieną sprendimą³⁴, kuriuo konstatavo šio tipo pažeidimus spaudos leidiniuose. Dažniausiai savižudybes aprašančiose publikacijose smulkmeniškai pateikiamos įvykio detalės, nusižudžiusio asmens duomenys, tačiau neaptariamoms neigiamoms savižudybės pasekmės, prevencijos ir pagalbos būdai. Taip visuomenėje formuojamas teigiamas požiūris į savižudybę.

Neprofesionalus ir neatsakingas savižudybės temos nagrinėjimas žiniasklaidoje gali paskatinti aukštos savižudybės rizikos nepilnamečius rinktis savižudybę kaip problemų sprendimo būdą. Siekiant išvengti skatinamojo efekto pasireiškimą tikimybės, žurnalistai informaciją apie savižudybes turi pateikti trumpai, objektyviai, be detalių, santūriai. Būtina pateikti prevencinio pobūdžio informaciją. Jokių būdu negalima atskleisti nusižudžiusio ar mėginusio tai padaryti nepilnamečio asmens duomenų, leidžiančių nustatyti jo tapatybę.

Seksualinė prievarta prieš vaikus – jautri socialinė ir moralinė problema. Spaudoje gausu informacijos vos ne apie kiekvieną paaiškėjusį tokį faktą. Nors daugumoje tekstų nėra akivaizdžių Nepilnamečių apsaugos nuo neigiamo viešosios informacijos poveikio įstatymo pažeidimų, tačiau pats informacijos kontekstas ir turinys kelia rimtą rūpestį dėl smulkmeniškai aprašinėjamos situacijos, pagal kurios detales galima nustatyti seksualinę prievartą patyrusio vaiko asmenybę, jo gyvenamąją vietą. Specialistai pažymi, kad spauda gali turėti ženklusnę prevencinę reikšmę, jeigu ji analizuotų šio reiškinių priežastis, dėsningumus, pagalbos vaikui, patyrusiam seksualinę prievartą, būdus ir metodus.

³⁴ Dėl nepilnamečių savižudybių temos ir duomenų apie juos pateikimo publikacijose: „Pusbroliai mirčiai pasirinko tą pačią dieną“ („Lietuvos rytas“, 2003-02-03, Nr. 27/3683), „Moksleivės ir vedusio vyro meilės romaną nutraukė mirtis“ („Lietuvos rytas“, 2003-03-03, Nr. 51/3707), „Du šešiolikmečiai gyvenimą baigė kilpoje ant vienos šakos“ („Lietuvos rytas“, 2003-03-03, Nr. 51/3707), „Meilės romanas baigėsi šurpia tragedija“ („Respublika“, 2003-03-03, Nr. 51/3895), „Šešiolikmečiai mirties paslaptį nusinešė į kapus“ („Lietuvos rytas“, 2003-03-05, Nr. 53/3709), „Slaptos meilės liepsna merginos ateitį pavertė pelenais“ (laikraščio „Lietuvos rytas“, 2003-03-08, Nr. 56/3712 priedas „Gyvenimo būdas“, Nr. 10/476), „Išėjęs iš gyvenimo trylikametis užminė mįslę“ („Lietuvos rytas“, 2003-03-13, Nr. 59/3715), „Netikėta moksleivio mirtis - neįmintą mįslę“ („Respublika“, 2003-04-19, Nr. 91/3935); Dėl publikacijose: „Neišskiriamas draugės išskyrė mirtis“ („Lietuvos rytas“, 2004-09-24, Nr. 222/4182), „Neišskiriamos draugės mirties paslaptį nusinešė į kapus“ („Respublika“, 2004-09-25, Nr. 223/4371), „Lietuvius valdo mirties instinktas“ („Respublika“, 2004-09-25, Nr. 223/4371), „Vyras nužudė draugę ir pasikorė“ („Lietuvos rytas“, 2004-10-19, Nr. 243/4203), „Gelbėtojai nuo kamino nukėlė sušalusį paauglį“ („Lietuvos rytas“, 2004-10-23, Nr. 247/4207), „Dvigubos savižudybės siaubia Lietuvos mokyklas“ („Ekstra“, 2004-11-15, Nr. 45) viešai paskelbtos informacijos // Žurnalistų etikos inspektoriaus sprendimas Nr. SPR-9 // Informaciniai pranešimai, 2004, Nr. 98-900.

Skiriamos ribojamos viešosios informacijos ir draudžiamos informacijos kategorijos. Jos reikalauja visiškai skirtingų teisinių ir technologinių sprendimų. Viešoji informacija susijusi su savitiksliu smurto vaizdavimu ar pornografija, bei neigiamą poveikį nepilnamečio vystymuisi daranti viešoji informacija, susijusi su asmens duomenų paskelbimu yra draudžiama besąlygiškai, jokios išimtys jos skelbimui nedaromos. Tuo tarpu ribojamą informaciją, darančią neigiamą poveikį nepilnamečiams, draudžiama tiesiogiai skelbti ar platinti nepilnamečiams. Negatyvaus turinio informacija, pagal savo esmę daranti neigiamą poveikį, turi būti pateikiama tinkamu metu ir aiškiai apie tai įspėjus. Viešosios informacijos ribojimas šiuo atveju yra grindžiamas humanistiniu tikslu – užtikrinti normalų ir sveiką fizinį, protinį ir dorovinį nepilnamečių vystymąsi. Apsaugant nepilnamečius nuo jiems žalingos informacijos Lietuvoje yra įvesta audiovizualinės produkcijos ženklinimo sistema. Lietuvos Respublikos Vyriausybė 2004 m. birželio 2 d. nutarimu Nr. 681 „Dėl neigiamą poveikį nepilnamečių vystymuisi darančios informacijos, priskirtos viešosios informacijos, kuri ribojama skelbti ir platinti, kategorijai, skelbimo ir platinimo tvarkos aprašo ir neigiamą poveikį nepilnamečių vystymuisi darančios viešosios informacijos žymėjimo, garso ir vaizdo priemonių sistemos aprašo patvirtinimo” patvirtino viešosios informacijos, darančios neigiamą poveikį nepilnamečiams, platinimo tvarką (toliau – Tvarka) ir šios informacijos žymėjimo atitinkamomis priemonėmis sistemą (toliau – Sistema). Žurnalistų etikos inspektorius yra viena iš institucijų, kuriai pavesta prižiūrėti, kaip laikomasi šios Tvarkos ir Sistemos aprašų reikalavimų. Pradinė padėties analizė atskleidė, jog nemaža dalis viešosios informacijos rengėjų, platintojų nesilaiko minėto Vyriausybės nutarimo reikalavimų. Filmų, serialų ir laidų pristatymo (anonso) metu ekrane nerodomas atitinkamas pristatomo (anonsuojamo) filmo, serialo ar laidos indeksas. Dalis televizijų, anonsuodamos savo programas, nepateikia indeksų. Kai kurie viešosios informacijos rengėjai taupumo vardan koreguoja transliuotojų spaudai pateiktas programas – išbraukia filmų, serialų ir laidų indeksus.

Programos rodymo laikas, klasifikavimas, indeksavimas, žymėjimas ir įspėjimai garsu ir (ar) vaizdu turi padėti informacijos gavėjams tinkamai pasirinkti programas ir išvengti nepageidaujamo jų poveikio fiziniam, protiniam bei moraliniam nepilnamečių vystymuisi. Transliuotojai privalo klasifikuoti rodomus vaidybinius, dokumentinius ir videofilms, serialus, laidas ir atskirus animacinius serialus, naudoti jų ženklinimo, indeksavimo sistemas, įspėti auditoriją apie galimą neigiamą laidos ar filmo poveikį nepilnamečiams. Transliuotojai privalo imtis deramų priemonių, tinkamai parinkdami laidų transliavimo laiką arba naudoti technines priemones, garantuojančias, kad nepilnamečiai nematys programų, kuriose yra smurto, erotinio ir brutalaus pobūdžio vaizdų, nešvankios kalbos arba nagrinėjamos tokios temos, kaip vaikų prievarta, tėvų ir vaikų žiaurumas, girtavimas, narkomanija, savižudybės, prostitucija, pedofilija ir pan. Žurnalistų etikos inspektorius ne kartą raštu kreipėsi į ženklinimo ir klasifikavimo sistemų reikalavimų nesilaikančius transliuotojus, nurodydamas pastebėtus pažeidimus ir reikalaudamas juos pašalinti.

Šiuo metu pastebima neigiama tendencija: visuomenės informavimo priemonės, skelbdamos ribojamą viešąją informaciją, dažnai visiškai neakcentuoja prevencinės, žalą mažinančios informacijos. Pažymėtina, jog visuomenės informavimo veikloje svarbu ne tik skleidžiamos informacijos turinys, bet ir jos pateikimo būdas. Nepilnamečiai, skirtingai nei suaugusieji, dar neturi atitinkamų intelektualinių sugebėjimų, patyrimo, todėl yra jautresni moraliniam informacijos fonui. Informaciją pateikti būtina taip, kad ji visuomenėje vaidintų teigiamą vaidmenį.

Žurnalistai privalo prognozuoti savo publikacijų ar laidų visuomeninį rezonansą ir pasistengti, kad jis būtų teigiamas. Jei reportaže dominuoja vien tik smurto idėja, tačiau nėra jokios minties apie smerktiną smurto prigimtį, jo prevenciją, pagalbą aukoms, tuomet smurto vaizdai nepilnamečių sąmonėje gali sukelti neigiamų padarinių.

Žiniasklaidos uždavinys – daryti viską, kad spaudos laisvė nulemtų ne žalingą, o priešingai – teigiamą, naudingą įtaką informacijos adresatams. Tai yra visuomenės informavimo priemonių atsakingumo, žurnalistinės etikos pagrindas. Žurnalistų veikla turi atitikti aukštus dorovinius ir profesinius kriterijus. Žurnalistas privalo užtikrinti, kad skelbiama informacija neprieštarautų

socialinėms vertybėms, tokioms kaip moralė, dorovė, atsakingas vaikų auklėjimas. Jis tiesiog privalo vadovautis bendražmogiškais kriterijais, valstybės Konstitucija ir kitais įstatymais bei savo sąžine. Aukščiau išvardintos problemos paskatino Žurnalistų etikos inspektoriaus tarnybą kartu su Kultūros ministerija, sietuvos radijo ir televizijos komisija, Vilniaus universitetu 2003 m. gruodžio 5-6 dienomis surengti tarptautinę konferenciją „Žiniasklaida ir asmenybės raida: nepilnamečių apsauga ir žmogaus orumas“. Konferencijoje analizuoti ir vertinti visuomenės informavimo priemonių raiškos ir savireguliacijos būdai, paskelbti naujausių tyrimų duomenys apie neigiamos informacijos poveikį nepilnamečių brandai ir sąsajas su nusikalstamumu. Išsamiai nagrinėta etika ir orumas, teisės ir moralės normų sąveika, žurnalistų statuso klausimai, psichologiniai ir edukaciniai žiniasklaidos požymiai.

Žiniasklaidos atstovai turėtų suprasti savo veiklos funkcijų reikšmę. Todėl labai svarbu, kad tame procese visuomenės informavimo priemonės dalyvautų profesionaliai ir kompetentingai – ugdytų pilnavertę, dorą, socialiai subrendusią asmenybę. Šiandieninė visuomenės informavimo praktika rodo, kad nugalė komercinis pelno siekimo interesas, o ne nesavanaudiška visuomenei naudinga intelektualinė, moralinė intencija.

Nors teisinis nepilnamečių apsaugos mechanizmas funkcionuoja, sukurti teisinės nepilnamečių apsaugos nuo žalingos jų vystymuisi informacijos būdai, tačiau problemų ir pažeidimų, ieškant pusiausvyros tarp nepilnamečių apsaugos nuo jų raidai neigiamos viešosios informacijos ir informacijos laisvės, nepavyksta išvengti.

Viena iš būtinų sąlygų nepilnamečių apsaugai nuo žalingos jų raidai informacijos įgyvendinti – žurnalistų profesinis meistriškumas, atsakomybė ir etiniai įsipareigojimai. Faktinė padėties analizė rodo, kad žurnalistams neretai trūksta ne tik teisinių žinių, bet ir profesinės kompetencijos, informacijos sklaidimo kultūros. Kartu galime įžvelgti ir šios problemos sąryšį su kita – profesionalaus žurnalistų teisinio statuso neapibrėžtumo problema.

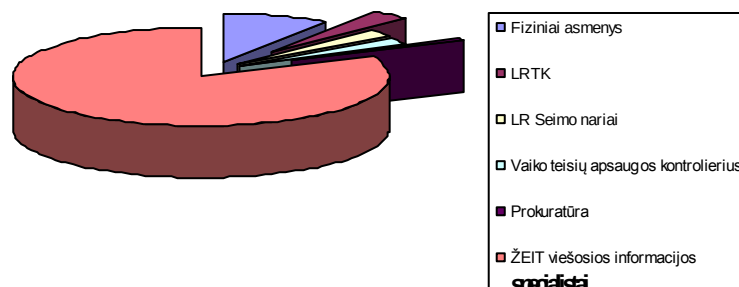
Faktinė visuomenės informavimo kultūros analizė leidžia konstatuoti, kad dabartiniu metu žiniasklaidos priemonės neretai netinkamai naudojasi saviraiškos laisve, stokoja profesinės atsakomybės ir dažnai informaciją sklaidžia visiškai pamiršdamos jos etinę, moralinę misiją.

Nepilnamečių vystymuisi žalinga informacija keldama iššūkį tradicinėms socialinėms vertybėms itin dažnai sulaukia ne tik atitinkamų institucijų, bet ir visuomenės kritiškos bei smerkiančios reakcijos.

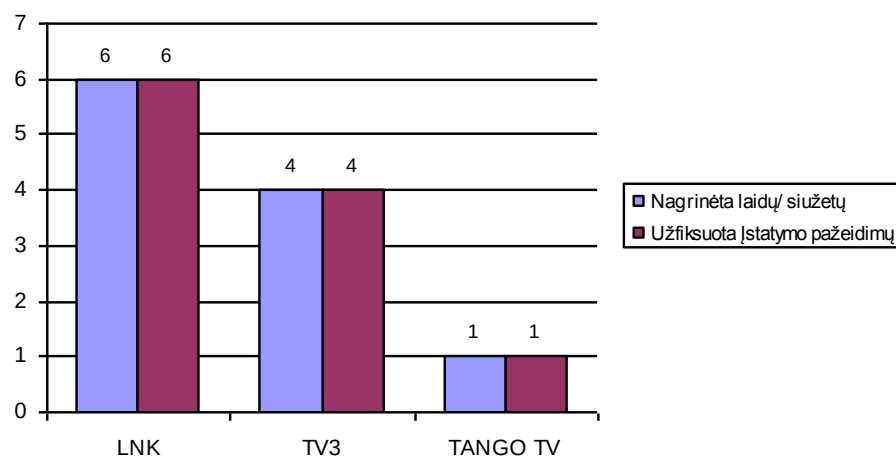
Žemiau pateiktose diagramose matyti žurnalistų etikos inspektoriaus per nagrinėjamą laikotarpį gautų skundų skaičius, jų dinamika ir pobūdis.

diagrama Nr. 6

2005 m. ekspertų grupei svarstymui teikė:

Įstatymo pažeidimai televizijoje (2003 m.)

Įstatymo pažeidimai spaudoje (2003 m.)

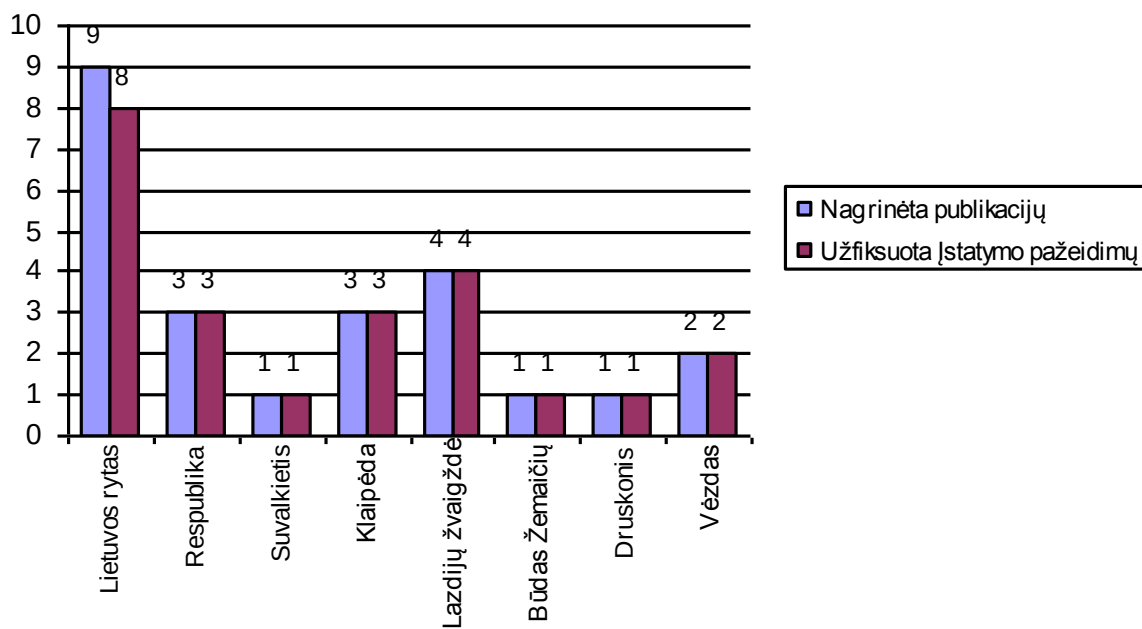

diagrama Nr. 9

Įstatymo pažeidimai spaudoje (2004 m.)

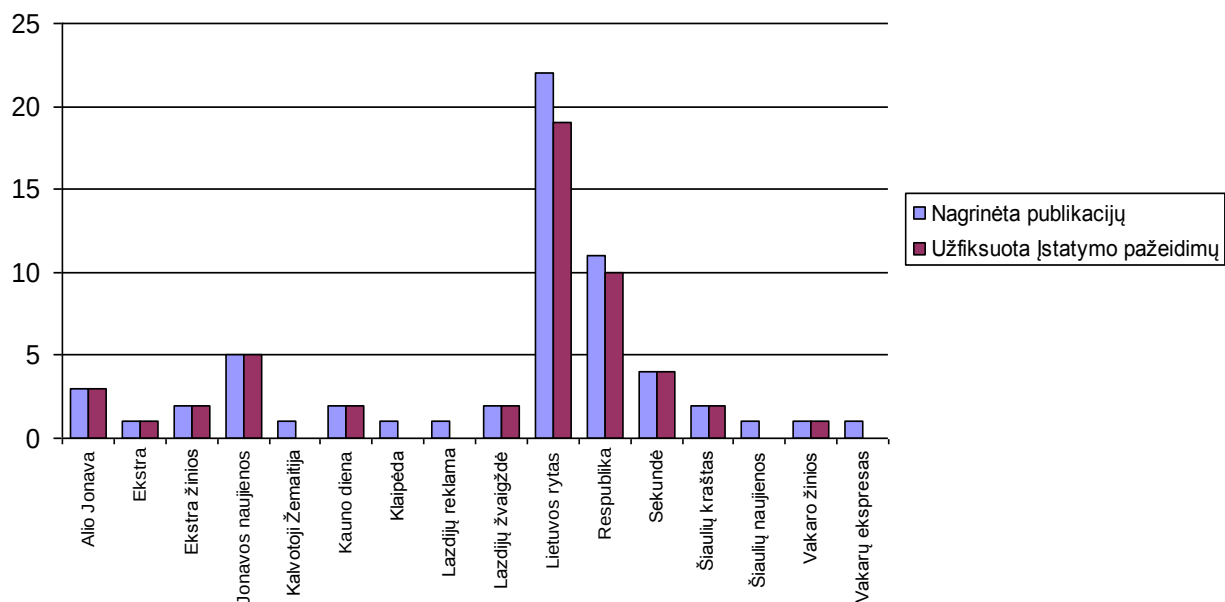
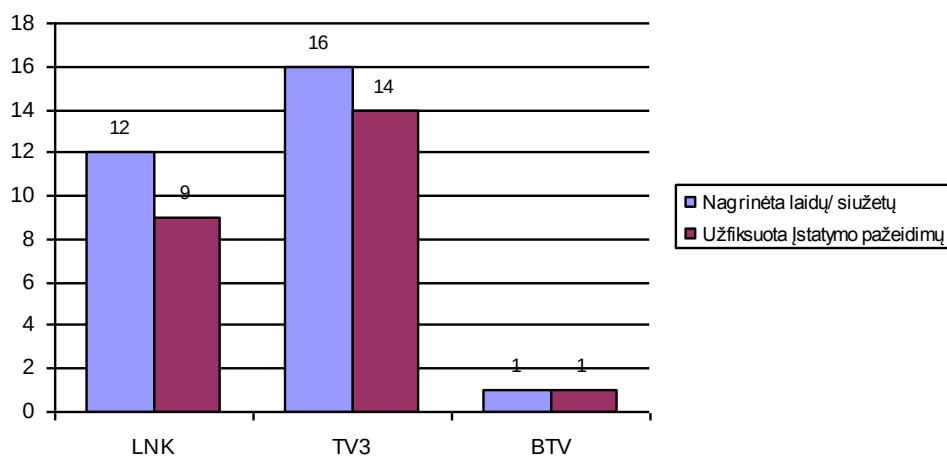
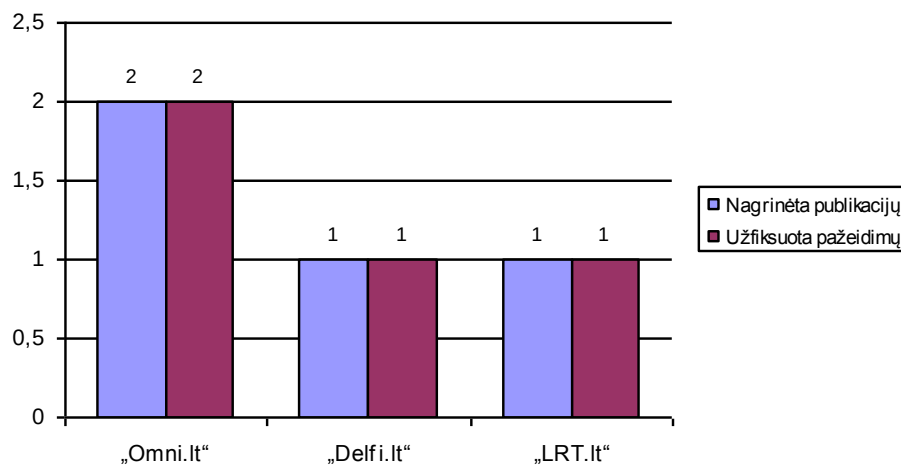

diagrama Nr. 10

Įstatymo pažeidimai televizijoje (2004 m.)

Įstatymo pažeidimai internete (2004 m.)

Kai kuriais atvejais šie sprendimai pasitarnauja kaip įrodymai, kai pareiškėjai nusprendžia ginti savo pažeistas teises teisme. Civilinių ieškinių pareiškimas ir jų patenkinimas laikytinas viena iš efektyviausių pažeidėjų drausminimo ir prevencijos priemonių. Deja, dar nedaugelis nukentėjusiųjų gina žiniasklaidos priemonių pažeistas teises civiline tvarka.

Viena iš svarbiausių neigiamo viešosios informacijos poveikio nepilnamečiams prevencijos krypčių yra mokymas apie visuomenės informavimo procesą, visuomenės informavimo priemonių vaidmenį, tam tikro santykio, požiūrio į gaunamą informaciją formavimas (angl. *media education, media literacy*).

Žurnalistų etikos inspektoriaus tarnybos ekspertai parengė pasiūlymus Švietimo ir mokslo ministerijai dėl tokio mokyklos ugdymo programos papildymo. Džiugu, kad buvęs Švietimo ir mokslo ministras A. Monkevičius pritarė šiai idėjai. Mūsų bendradarbiavimas tęsiasi ir ministro pareigas užėmus naujam ministrui R. Motuzui. Šių metų vasario 1 d. žurnalistų etikos inspektorius ir keletas ekspertų susitiko su ministru aptarti bendradarbiavimo kuriant mokymo apie žiniasklaidą programą. Programos tikslas – sudaryti sąlygas mokiniams ugdyti gebėjimą kritiškai mąstyti bei savarankiškai ir atsakingai priimti sprendimus, vertinant viešąją informaciją ir kitus visuomenės informavimo reiškinius. Ekspertai parengė programos metmenis ir sieks, kad būtų sudaryta Žurnalistų etikos inspektoriaus tarnybos ir Švietimo ir mokslo ministerijos bendra darbo grupė programai parengti. Dalyvavome Švietimo ir mokslo ministerijos organizuotame seminare „ES struktūrinių fondų parama švietimui ir mokslui: bendradarbiavimo galimybės“, vykusiam 2005 m. vasario 28 – kovo 1 d. Seminare, kuriame dalyvavo Švietimo ir mokslo ministerijos Europos Sąjungos paramos koordinavimo skyriaus specialistai, kalbėta apie kuriamo informavimo tinklo paskirtį ir tolesnio bendradarbiavimo galimybes, apžvelgti 2004 m. paraiškų teikimo rezultatai, dažniausiai pasitaikančios klaidos.

Ši praktinė patirtis bus naudinga Žurnalistų etikos inspektoriaus tarnybai įgyvendinant puoselėjamas idėjas bei programinius siekius – sieksime, kad šioje programoje dalyvautų ir Europos Sąjungos valstybių institucijos, ekspertai ir partneriai. Žurnalistų etikos inspektorius artimiausiu metu ketina kreiptis į Lietuvos Respublikos Vyriausybę dėl programos pradinio finansavimo, ateityje tikintis finansavimo iš Europos Sąjungos fondų.

Šių metų pavasarį Švietimo ir mokslo ministerija skelbs naują kvietimą teikti paraiškas. Ketiname teikti paraišką bei rengti projektą pagal Bendrojo Programavimo Dokumento (BPD) 2 prioriteto 2.5 priemonę „Žmoniškųjų išteklių kokybės gerinimas mokslinių tyrimų ir inovacijų srityje“.

Pagal iki 2008-ųjų metų veikiančią 50 mln. eurų vertės programą Europos Komisija parengs keletą programų, kuriomis bus siekiama apsaugoti vaikus nuo pornografijos, rasizmo bei neigiamo poveikio internetinės informacijos. Įgyvendinus Europos Komisijos programą „Vaikai ir saugus internetas“, ketinama įkurti plačias priežiūros teises turėsiančią instituciją – Saugesnio interneto forumą – kuri padės keistis patirtimi bei kurti vaikams saugesnę aplinką. Bus įkurta speciali telefono linija, kuria žmonės galės pranešti apie internete rastą ir vaikams prieinamą neteisėtą turinį medžiagą.

Žurnalistų etikos inspektoriatas tarnyba ketina dalyvauti procesuose, kurie užtikrintų vaikams ir nepilnamečiams teisę laisvai ir saugiai naudotis internetu, lankytis pokalbių svetainėse, mokytis ir žaisti. Tai ypač aktualus klausimas mūsų šalyje, nuolat didėjant ir plečiantis galimybei naudotis internetu.

Siekiant kuo efektyviau įgyvendinti nepilnamečių apsaugą nuo jiems žalingos informacijos būtina stiprinti žiniasklaidos atstovų, atsakingų valstybės pareigūnų, specialistų bendradarbiavimą teisiškai šviečiant visuomenę, pabrėžiant tiek savikontrolės mechanizmą, tiek tėvų atsakomybės svarbą. Visuomenės ir pačių nepilnamečių švietimas žiniasklaidos sferoje kartu su interneto filtravimo programinės įrangos diegimu laikomas naujausiomis nepilnamečių apsaugą visuomenės informavimo srityje turinčiomis pagerinti priemonėmis.

Itin didelę reikšmę įgyja teisinis švietimas, teisinio sąmoningumo ugdymas. Labai svarbu padėti visuomenei, ypač vaikams, paaugliams suvokti, kokias jie turi teises, kaip jas įgyvendinti, kaip ginti pažeidimo atveju. Didinant žiniasklaidos atstovų atsakomybę, būtina, kad ir viešosios informacijos rengėjai, platintojai, jų savininkai, žurnalistai būtų gerai susipažinę su jų veiklą bei žmogaus teisių apsaugą žiniasklaidos srityje reglamentuojančiais teisės aktais ir jų laikytusi. Tik tokiu atveju patys viešosios informacijos rengėjai ir platintojai galės tinkamai įvertinti informacijos pobūdį, bus įgyvendintos visos prielaidos efektyviam savireguliacijos mechanizmo funkcionavimui.

6.3. NAUJŲ TECHNOLOGIJŲ ĮTAKA IR PERSPEKTYVA

Informacinių technologijų įtaka visuomeniniams santykiams yra didžiulė, apimanti platų žmogaus sričių ratą. Nuo elektroninių laiškų rašymo iki elektroninės bankininkystės ar medicinos operacijų atliekamų interneto pagalba. Ir galiausiai, informacinės technologijos ypatingos tuo, kad jos skirtos darbui su unikalia vertybe – informacija. Šioje erdvėje panaikinami bet kokie geografiniai suvaržymai duomenų judėjimui, žmonės bendrauja nepriklausomai nuo atstumo, laiko, valstybių sienų. Internetas žymi intensyvią informacinės sklaidos priemonių vystymąsi ir naujos žiniasklaidos rūšies – internetinės žiniasklaidos atsiradimą. Iki 2000 metų vidurio egzistavo tik internetiniai laikraščiai, žurnalai. Šiandien jau galime išvysti televiziją internete, taip pat integruotą kelių žiniasklaidos priemonių variantą. Naujos bendravimo galimybės domina pačius įvairiausius informacijos vartotojus, todėl internetas taip pat naudojamas ir nepageidaujamos ar nelegalios informacijos skleidimui, neretai aptinkamas turinys, kurio viešą skelbimą įstatymai riboja ar visai draudžia. Pirmą kartą Europos Sąjungos mastu interneto turinio reguliavimu buvo susirūpinta 1996 m., priimant Europos komisijos komunikatą apie neteisėtą ir žalingą turinį Internete, kuriame buvo akcentuojama būtinybė užtikrinti laisvą informacijos platinimą, apsaugant viešąjį interesą.

Europos Sąjungos valstybių Saugesnio interneto veiksmų plane³⁵ numatytos tokio pagrindinės priemonės:

³⁵ Europos Parlamento ir Tarybos 1999 m. sausio 25 d. sprendimu Nr. 276/1999/EB, patvirtintas daugiametis ES valstybių saugesnio Interneto veiksmų planas.

1. saugesnės aplinkos kūrimas – veiksmingas būdas apriboti neteisėtos medžiagos judėjimą – sukurti Europos centrų (vadinamų specialiomis ryšio linijomis) tinklą, kuris leistų vartotojams pranešti apie turinį, kuris, jų nuomone yra neteisėtas. Asmenų, kurie atsako už neteisėtą turinį, baudžiamasis persekiojimas pavedamas nacionalinėms teisėsaugos institucijoms. Užtikrinti tinklo įdiegimą visoje Europoje ir didinti veiksmingumą keičiantis informacija ir patirtimi;

2. savireguliacijos ir elgesio kodeksų skatinimas – didinti savireguliacijos priemonių veiksmingumą Europos Sąjungos lygiu, parengti rekomendacijas dėl elgesio kodeksų, kad būtų pasiektas bendras sutarimas dėl jų taikymo ir remiamas jų įgyvendinimas. Kartu su elgesio kodeksų rengimu skatinama naudoti „kokybiškų interneto svetainių žymenų“ sistemą, kuri padėtų vartotojams nustatyti tuos interneto paslaugų teikėjus, kurie laikosi elgesio kodeksų;

3. filtravimo ir kategorijų priskyrimo sistemų diegimas (sudarant vartotojui galimybę pasirinkti tokį turinį, kokį jis nori gauti, nustačius turinio filtrą arba renkantis atitinkamos kategorijos tinklapius). Skatinamos tos vertinimo sistemos, kurios yra suderintos tarptautiniu mastu, atitinka Europos reikalavimus ir praktiškai suteikia vartotojams, tėvams ir mokytojams veiksmingas pasirinkimo galimybes;

4. visuomenės informavimas (sudarant sąlygas tėvams, mokytojams ir vaikams žinoti apie Interneto teikiamas galimybes, tiek apie galimus pavojus, ir informuojant juos apie veiklą, kuriant saugesnio interneto užtikrinimo priemones);

5. palaikymo veiksmai (įvertinant esamą nacionalinę teisinę bazę ir derinant ją pagal naujai atsirandančius poreikius, dalyvaujant tarptautinėse iniciatyvose ir pan.).

Akivaizdu, kad Europos Sąjungoje pagrindinis dėmesys, sprendžiant interneto turinio reguliavimo problemą, yra skiriamas savireguliacijai. Elektroninė žiniasklaida Lietuvoje tapo svarbia visuomenės gyvenime, tačiau galiojantys įstatymai ignoruoja šiuos pasikeitimus. Nors 2003 m. Vyriausybė priėmė nutarimą dėl neskelbtinos informacijos kontrolės internete, tačiau šis poįstatyminis aktas negalėjo išspręsti interneto teisinio reguliavimo problemų. Konstitucinis Teismas konstatuoja, jog žmogaus teisės į saviraiškos laisvę ribojimas turėtų būti numatytas įstatymo, o ne poįstatyminių aktų. Visuomenės informavimo įstatyme apie internetinę žiniasklaidą net neužsimenama.

2004 m. balandžio mėnesį parėmėme UAB „Bitė GSM“ pastangas dalyvauti Europos komisijos Informacinės visuomenės direktorato visose ES šalyse įgyvendinamoje programoje „Saugesnis internetas“. Šis projektas sėkmingai diegiamas ES šalyse nuo 1999 metų, taip pat kviečiamos prisijungti ir naujosios narės. Programos esmė – kova su bet kokia nelegalia informacija, tokia kaip pornografija, pedofilija, rasizmas. Ypatingas dėmesys skiriamas vaikų saugumui. UAB „Bitė GSM“ pateikė pasiūlymus dalyvauti šios programos dviejų krypčių konkursuose kartu su Švietimo ir mokslo ministerija bei Socialinių ir psichologinių paslaugų centru. Programa bus vykdoma dviem kryptimis: „AWARENESS“ – visuomenės (jaunimo, tėvų ir mokytojų) švietimas, „HOTLINE“ – nemokamos telefoninės linijos įdiegimas pranešimams apie nelegalaus turinio informaciją priimti. Nuo š.m. balandžio mėnesio turi būti pradėtas šio projekto įgyvendinimas.

2004 m. liepos 1 d. žurnalistų etikos inspektorius inicijavo susitikimą su stambiausių internetinių portalų vadovais bei elektroninės periodikos redaktoriais. Šiuo susitikimu siekėme, kad susikurtų internetinės sferos savireguliacija kaip alternatyva valstybinei kontrolei ir priežiūrai, taip pat, kad būtų priimtas elgesio kodeksas. Po šio susitikimo DELFI portalas vis dėlto nusprendė pralaužti ledus, ir kurti asociaciją, kuri reguliuotų Interneto žiniasklaidos veiklą, nors ir susilaukė daug kritikos iš konkurentų už iniciatyvą riboti visišką laisvę ir nustatyti bendrus savikontrolės principus. Šiuo metu portalas DELFI yra parengęs „Viešosios informacijos rengėjų ir platintojų internetu asociacijos įstatus“, kuriuos artimiausiu metu turėtų įvertinti būsimi asociacijos nariai. Derybos pradėtos su „Lietuvos telekomu“, „Bitė“, bei keletu mažesnių rinkos dalyvių. Planuojama, kad asociaciją pavyks įkurti vasario mėnesio pabaigoje arba kovo mėnesio pirmoje pusėje.

7. IŠVADOS IR PASIŪLYMAI

1. Žmogus turi vertinti savo orumą bei privatumą, jausti, kad tai aukščiausios vertybės, sugebėti jas apginti. Šiuo mūsų pilietinės visuomenės trūkumu piktnaudžiaujanti žiniasklaida ir jos užsakymus vykdančios žmonės vargu ar patys savaime paisys patobulinto Etikos kodekso ar Visuomenės informavimo įstatymo normų – didesnę įtaką jiems gali padaryti nebent drąsesnis ir principingesnis protestas bei teisiniai pažeistų teisių gynimo būdai.

2. Žmogaus, nepilnamečių teisių gynimo būdas, kurį pasirenka piliečiai kreipdamiesi į žurnalistų etikos inspektorių, iš esmės gali būti perspektyvus. Žurnalistų etikos inspektoriaus sprendimai Lietuvos Respublikos teismų praktikoje pagrįstai vertinami kaip rašytiniai įrodymai, nors ir neturi prejudicinės galios. Šiuo būdu kaip tam tikra kilusio ginčo suregulavimo priemonė pasinaudoja vis daugiau asmenų. Ikiteisminis visuomenės informavimo priemonėse pažeistų asmens teisių gynimo būdas būtų efektyvesnis, jei viešosios informacijos rengėjai ne tik teigtų turį teisę skelbti informaciją visuomenei, bet praktinėje veikloje realizuotų profesines pareigas ir jautų atsakomybę už skelbiamos informacijos turinį.

3. Skleidžiant kriminogeninio pobūdžio informaciją, praktinių problemų dažnai kelia tai, kad iki šiol nėra pakankamai aiškiai nustatytas ir nusistovėjęs teisėsaugos institucijų bendradarbiavimo su žiniasklaida turinys, formos ir atsakomybė už viešosios informacijos rengėjui suteiktą informaciją.

4. Iki šiol aukštas pasitikėjimas žiniasklaida itin dažnai remiasi pačios žiniasklaidos užsakytomis apklausomis, todėl į jų rezultatus reikėtų žvelgti kritiškai.

5. Naudojimosi saviraiškos laisve suvaržymo atvejai atskleidžia vieną mūsų visuomenėje dar neįsisąmonintą dalyką – visuomenė negali būti demokratinė, kai įvairiomis, – kad ir teisinėmis-baudžiamosiomis priemonėmis siekiama pažaboti saviraiškos laisvę. Tokios priemonės turi būti kraštutinės. Tuo tarpu šios priemonės nepagrįstas naudojimas, išryškėjęs pastaraisiais metais, ypač prieš žurnalistus, verčia susimąstyti ir pasverti, ar tokiu bauginimu nėra daroma žala visuomenei, jos atvirumui. Nereikėtų leisti, jog ši kraštutinė priemonė virstu tam tikru standartu. Tam tikrais atvejais žurnalistų saviraiškos laisvė, nors ir kandžios kritikos forma neretai yra, ko gero ir bus, saugoma Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos.

6. Įvaizdžio formavimas už pinigus žiniasklaidoje sietinas su reklama, tačiau dažnai ribos tarp teisingos, pretenduojančios į objektyvumą informacijos ir reklaminio turinio propagandos išnyksta – skaitytojas, žiūrovas, klausytojas klaidinamas, šio pobūdžio informacija įgauna paslėptos reklamos pobūdį. Visa tai kenkia žiniasklaidos prestižui, perša nuomonę, kad žiniasklaidoje esą viską gali nupirkti dideli pinigai.

7. Politinės reklamos srautas, padidėjęs rinkimų kampanijų metu mažina viešosios informacijos objektyvumą. Dėl to didėja manipuliacijų visuomenės sąmone tikimybė. Politinė reklama skatina populizmą, o populizmas tampa grėsme pilietinei visuomenei, demokratijai, nes politikoje vis labiau ima įsigalėti komerciniai išskaičiavimai. Skelbiant politinę reklamą visuomenės informavimo priemonėse būtina vadovautis vieninga politinės reklamos (rinkimų agitacijos) žymėjimo tvarka. Egzistuojanti ydinga formuluotė, nedraudžianti nemokamos politinės reklamos, sudaro teisines prielaidas nuslėpti politinės reklamos aukos šaltinį, o tai sudaro galimybę nefiksuojamiems, dažnai neteisėtiems sandoriams. Kita vertus, rinkos ekonomikos sąlygomis apskritai negali būti nemokamos reklamos, nes ji turi finansinę išraišką. Tokiu atveju, nurodant finansinį šaltinį, turėtų būti viešai skelbiamas aukotojas.

8. Prižiūrint, kaip laikomasi Politinių partijų ir politinių kampanijų finansavimo bei kontrolės įstatymo reikalavimų, svarbu suvienodinti arba griežtai atskirti „politinės reklamos“ ir „rinkimų agitacijos“ sąvokas.

9. Reklamos tarpai žinių laidose ir pačių žinių segmentavimas – tam tikras transliuotojų ir reklamos užsakovo gudravimas siekiant nesilaikyti Visuomenės informavimo įstatymo nuostatos,

draudžiančios žinių laidose skelbti reklamą. Šiuo metu nebėra vienu žinių, kadangi savarankiškai egzistuoja atskiros žinios – kultūros žinios, sporto žinios, žinios apie kriminalus, žinios apie orą.

10. Pasiūlymai įvesti nacionalinio transliuotojo abonentinį mokestį negalės būti įgyvendinti tol, kol nepavyks šio transliuotojo televizijos programų turinio aiškiai atskirti nuo komercinių televizijų produkcijos.

11. Nors reikalavimai ir apribojimai alkoholio reklamai nustatyti Alkoholio kontrolės ir Reklamos įstatymuose, dažnai alkoholio reklama pažeidžiami Nepilnamečių apsaugos nuo neigiamo viešosios informacijos poveikio įstatymo principai, nes bet kokia alkoholio reklama skatina jo vartojimą. Alkoholio reklamos apribojimai šiuo metu nesuderinti su Nepilnamečių apsaugos nuo neigiamo viešosios informacijos poveikio įstatymo reikalavimais.

12. Neturint spaudos leidėjų pateiktų duomenų apie konkrečios visuomenės informavimo priemonės valdymą, negali būti sudarytas vieningas visuomenės informavimo priemonių registras, kuriame būtų pateikta bendra visų visuomenės informavimo priemonių informacija, įskaitant ir duomenis apie šių priemonių akcininkus, nuosavybės santykius. Registras turėtų būti nuolat atnaujinamas ir skelbiamas viešai. Kol tokios išsamios informacijos nebus, tol piliečiai negalės susidaryti realaus ir jiems reikalingo vaizdo apie nuosavybės ir laisvosios žiniasklaidos principų santykį. Pažymėtina, kad Politinių partijų ir politinių kampanijų finansavimo bei kontrolės įstatymo 33 straipsnio 4 punkte numatyto pavedimo Vyriausiajai rinkimų komisijai nustatyti deklaruojančiųjų sąrašą įgyvendinimas nebuvo ir nebus įmanomas, kol nebus sukurtas visuomenės informavimo priemonių (viešosios informacijos rengėjų ir (ar) platintojų) registras.

13. Visuomenės informavimo įstatymas nedraudžia Seimo, Vyriausybės nariui, savivaldybių tarybų nariui, politinio (asmeninio) pasitikėjimo valstybės tarnautojui, valstybės ir savivaldybių institucijų bei įstaigų vadovui turėti savo rankose visuomenės informavimo priemonę, ar savarankiškai disponuoti tam tikra dalimi tos visuomenės informavimo priemonės akcijų. Tokie nuosavybės santykiai yra teisėti, kai apie juos yra viešai pranešama, tačiau pagrindinių visuomenės informavimo principų požiūriu vis dėl to nėra etiški.

14. Visuomenės informavimo verslas – specifinis ir neprilygstantis jokiai kitai verslo šakai. Tokiu būdu negali būti vienodi dominuojančios padėties nustatyto kriterijai visuomenės informavimo, kaip specifinio verslo, srities ir kitų verslo šakų. Nors šiuo metu visuomenės informavimo priemonių monopolizavimas – daugiau teorinis dalykas, tačiau ateityje, siekiant išvengti bet kokių rimtesnių mėginimų monopolizuoti žiniasklaidos priemones, šiuo metu galiojančių teisinių nuostatų nepakanka. Aiškesni apribojimai, užkertantys kelią koncentracijai (tiek horizontaliai, tiek kryžminei) ir monopolizavimui, turi būti įtvirtinti pačiame Visuomenės informavimo įstatyme.

15. Skleisdamos nepilnamečių gerovei žalingą informaciją, visuomenės informavimo priemonės prasilenkia su moralės nuostatomis ir vaiko teisių apsaugos reikalavimais. Saviraiškos (žodžio) laisvė žiniasklaidos atstovų tarpe suvokiama vienpusiškai, atsietai nuo šią laisvę legalizuojančių pareigų ir atsakomybės. Nepilnamečių, kaip ypatingos socialinės grupės, statusas, viešosios informacijos poveikis nesubrendusiai asmenybei, viešojo visuomenės intereso apsaugos poreikis demokratinėje visuomenėje sąlygoja saviraiškos laisvės ribojimo būtinybę.

16. Institucijų, atsakingų už Nepilnamečių apsaugos nuo neigiamo viešosios informacijos poveikio įstatymo priežiūrą kompetencija nėra aiškiai atribota, todėl ši situacija sudaro prielaidas to paties reiškinio vertinimo prieštaravimams bei funkcijų dubliavimui. Būtina tikslinti šių institucijų sistemą ir aiškiai įvardinti kiekvienos jų kompetenciją.

17. Mokymas apie žiniasklaidą ir interneto filtravimo programinės įrangos įdiegimas yra naujausios kryptys, kurios orientuoja į veiksmingą nepilnamečių apsaugą visuomenės informavimo srityje ir žalingo viešosios informacijos poveikio prevenciją.

18. Kol kas nėra įteisintos Visuomenės informavimo įstatymo pataisos, kuriomis siekta apibrėžti naujas sąvokas, reglamentuoti atsakomybę už elektroninėse visuomenės informavimo priemonėse pateikiamos informacijos turinį, apibrėžti žurnalistų teisinį statusą, detaliau reglamentuoti

informacijos šaltinio apsaugą, sugriežtinti nuosavybės santykių visuomenės informavimo priemonėse deklaravimo visuomenei ir skaidrumo sąlygas, įteisinti visuomenės informavimo priemonių registrą, suderinti atsakomybę apibrėžiančias įstatymo nuostatas su Lietuvos Respublikos civiliniu kodeksu ir kt. Šias įstatymo spragas būtina panaikinti svarstant įstatymo projektą š.m. vasarį Seimo valdybos sudarytoje darbo grupėje.

Ši probleminė analizė leidžia mums daryti išvadą, kad demokratinė Lietuvos raida neįsivaizduojama be žiniasklaidos pozityvaus vaidmens ir įtakos.

Analizėje išryškinti trūkumai, jų priežastys, pažeidimai ar nuomonių nesutapimai nenutylėti todėl, kad jie įveikiami tikint žiniasklaidos, jos atstovų, žurnalistų misija, solidumu, brandumu ir atsakomybe.

Žurnalistų etikos inspektorius, nagrinėdamas konkrečius skundus savo kompetencijos ribose, ir toliau sieks bendradarbiavimo su savitvarkos institucijomis, visuomene, viešo ir demokratiško probleminių klausimų svarstymo.

Žurnalistų etikos inspektorius yra įsitikinęs, jog klaidų ištaisymai, tikrovės neatitinkančios informacijos paneigimai, atsakymo teisės užtikrinimas, nepilnamečių apsaugos nuo neigiamo viešosios informacijos įgyvendinimo būdai bei metodai, naujų profesinės etikos normų, tarptautinės patirties įsisavinimas, ES institucijų rekomendacijos artimiausioje ateityje teigiamai paveiks visuomenės informavimo demokratinę plėtrą.

8. PRIEDAI:
8.1. INFORMACIJA

DUOMENYS APIE VIEŠOSIOS INFORMACIJOS RENGĖJUS, PLATINTOJUS IR JŲ SAVININKUS (2003 M.)³⁶

Viešosios informacijos rengėjo ir (ar) platintojo pavadinimas	Įmonės kodas	Akcinių ar dalininkų vardai, pavardės ar pavadinimai	Turimo turto dalis ar akcijų skaičius	Balsų dalis, proc.	Valdymo organai ir vadovaujantys asmenys	Turimų santykių ir (ar) jungtinė veikla, siejanti su kitais viešosios informacijos rengėjais ir (ar) platintojais ir (ar) jų
UAB „BNS“ Jogailos g. 9/1, LT-2000 Vilnius	BĮ 92-292	AB „Baltic News Service – Balti Uudistetalituse“	11775 6	99,99	Valdyba, direktorius. Valdybos pirmininkas – George A. Shabad. UAB „BNS“ direktorius – Rimantas Šimkus	nėra
UAB „Rinkos aikštė“ Josvainių g. 41, LT-5030 Kėdainiai		Vitalija Surgautienė	100	100	Direktorė – redaktorė Vitalija Surgautienė	nėra
UAB „Auksinė varpa“ Vytauto Didžiojo g. 59, LT-5220 Pakruojis	679339 4	Gvidas Romualdas Šliažas	7152	48,97	Administracijos vadovas Gvidas Romualdas Šliažas	nėra
Viešoji įstaiga „Bičiulystė“ – savaitraštis „Bičiulystė“ Saltoniškių g. 29/3, LT-2000 Vilnius	917669 9	Lietuvos invalidų draugija	visas	100	Lietuvos invalidų draugijos visuotinis susirinkimas. Valdyba, vyr. redaktorė - Aldona Milieškienė	nėra
UAB „Šiaulių naujienos“ Aušros alėja 48,		UAB „Vaivorykštė“	29633	59,98	Bendrovės valdyba, valdybos pirmininkas –	nėra

³⁶ Lietuvos Respublikos kultūros ministerijos informacija. Informaciniai pranešimai, 2003, Nr. 38.

LT-5400 Šiauliai		AB „Šiaulių lyra“	16752	33,91	Anridas Vinkleris. Direktorius – Vytautas Skripkauskas	
UAB „Per capita“ Palangos g. 9/ Kurpių g. 18 LT-3000 Kaunas	358857 7	Jonas Vitkauskas	50	50	Bendrovės direktorius – Aurelijus Daškevičius	nėra
		Vaidonė Tamošiūnaitė	50	50		
UAB „Dangus“ Palangos g. 9, LT-3000 Kaunas	359620 3	Vytautas Kandrotas	50	50	Direktorius – Vytautas Kandrotas	nėra
		Vaidonė Tamošiūnaitė	33	33		
		Jonas Vitkauskas	17	17		
UAB „Neolitas“ Kurpių g. 18/ Palangos g. 9, 9a, LT-3000 Kaunas	AB 93- 671	Jonas Vitkauskas	1514	50,47	Valdybos pirmininkas ir bendrovės direktorius -Jonas Vitkauskas, valdybos narė – Vaidonė Tamošiūnaitė, Valdybos narė – Inga Sakalauskaitė	UAB „Neolitas“ turi 90 procentų UAB „Medinf a“ akcijų
		Vaidonė Tamošiūnaitė	1486	49,53		
UAB „Medinf a“ Kurpių g. 18/ Palangos g. 9, 9a LT-3000 Kaunas	350759 1	UAB „Neolitas“	450	90	Direktorė – Fortūnata Juknaitė	90 procentų UAB „Medinf a“ akcijų priklauso UAB Neolitas“
		Vidmantas Samuitis	50	10		
UAB „Pajūrio naujienos“ Rotušės a. 17, LT-5700 Kretinga		Vitalija Vitkauskienė	77	50	Redaktorė – Genovaitė Paulikaitė	nėra
		Genovaitė Paulikaitė	77	50		
„Telšių žinios“ – savininkas UAB „VVARFF“ Respublikos g. 8, LT-5610 Telšiai	697004 8/11	Fortunatas Bučius	3126	37,9	Valdybos nariai: Fortunatas Bučius Viktoras Jasinskas Robertas Gabševičius Vilmantas Bučius. Generalinis bendrovės direktorius – Vilmantas Bučius	nėra
		Viktoras Jasinskas	1993	24,2		
		Robertas Gabševičius	1993	24,2		
		Vilmantas Bučius	1134	13,8		
UAB „Mūsų žodis“	739037 2	Stasys Jonauskas	690	21,9	Redaktorius – Juozas Vyšniauskas	nėra

Šaulių g. 1, LT-5670 Skuodas		Juozas Vyšniauskas	566	17,8		
		Irena Jautakienė	516	16,3		
UAB „Tauragiškių balsas“ V. Kudirkos g. 18, LT-5900 Tauragė		Tadas Meiželis	11224	27,3	Tadas Meiželis, Jonas Šileris, Gražina Agapova. Redaktorius – Tadas Meiželis	nėra
		Jonas Šileris	6448	15,7		
		Bronius Jagminas	4715	11,5		
UAB „Sugardas“ Statybininkų g. 26, LT-4761 Visaginas		UAB „INIT“		50	Valdyba: Paulius Živatkauskas, Kazys Miciūnas, Zenonas Bieliauskas, Aleksandras Šukevičius	nėra
		Kazys Miciūnas		18,76		

DUOMENYS APIE VIEŠOSIOS INFORMACIJOS RENGĖJUS, PLATINTOJUS IR JŲ DALYVIUS (2004 M.)³⁷

Viešosios informacijos rengėjo ir (ar) platintojo pavadinimas	Įmonės kodas	Akcinių ar dalininkų vardai, pavardės, ar pavadinimai	Turimo turto dalis ar akcijų skaičius	Balsų dalis proc.	Valdymo organai ir vadovaujantys asmenys	Turimų santykių ir (ar) jungtinė veikla, siejanti su kitais viešosios informacijos rengėjais ir (ar) platintojais ir (ar) įdarbinėjais
UAB „BNS“ Jogailos g. 9/1 Vilnius	1032685 5	AB „Baltic News Service – Balti Uudistetalituse“	74860	99,928	UAB „BNS“ direktorius – Rimantas Šimkus	nėra
UAB „LIETUVOS RYTAS“ Gedimino pr. 12A, 01103 Vilnius Bendrovės leidiniai: dienraštis „LIETUVOS RYTAS“, laikraštis rusų kalba „LIETUVOS RYTAS“, Kauno dienraštis „LAIKINOJI SOSTINĖ“, dienraštis „PANEVĖŽIO RYTAS“, mėnesinis žurnalas „KOMPIUTERIJA“	200303 1	Gedvydas Vainauskas	27055 4	40,08	Bendrovės vadovas – Gedvydas Vainauskas Valdybos nariai: Algimantas Budrys, Algirdas Kumža, Vidmantas Strimaitis, Feliksas Telksnys, Rima Vaitiekūnienė, Rimvydas Valatka	UAB „Lietuvos rytas“ turimos viešosios informacijos rengėjų akcijos: 1. UAB „Ekstra“ žurnalas, įm. kodas 2458889, Gedimino pr. 12A, Vilnius – 80 proc. akcijų; 2. UAB „Spaudos televizija“, įm. kodas 2421237, Vilniaus g. 12-9, Vilnius – 80 proc. akcijų; 3. UAB „Ekstra žinios“, įm. kodas 1409636, Vilniaus g. 12-11, Vilnius – 100 proc. akcijų.
		Vidmantas Strimaitis	12748 0	18,88		
		Algimantas Budrys	96050	14,23		
		Algirdas Kumža	69826	10,34		

³⁷ Lietuvos Respublikos kultūros ministerijos informacija. Informaciniai pranešimai, 2004, Nr. 36.

UAB „EKSTRA“ ŽURNALAS Gedimino pr. 12A, Vilnius	245888 9	UAB „Lietuvos rytas“	8000	80	Akcininkų susirinkimas, Bendrovės vadovas	UAB „Lietuvo s rytas“
		Valdas Vasiliauskas	1100	11	–Valdas Vasiliauskas	
UAB „Spaudos televizija“ Vilniaus g. 12-9, Vilnius	242123 7	UAB „Lietuvos rytas“	1600	80	Akcininkų susirinkimas, Bendrovės vadovas	UAB „Lietuvo s rytas“
		Romualdas Mironas	400	20	–Romualdas Mironas	
UAB „EKSTRA ŽINIOS“ Vilniaus g. 12-11, Vilnius	140963 6	UAB „Lietuvos rytas“	500	100	Akcininkų susirinkimas, Administracijos vadovas – Valdas Vasiliauskas	UAB „Lietuvo s rytas“
UAB „DELFI“ Šeimyniškių g. 1A, Vilnius Skelbia informaciją internete, adresu: www.delfi.lt		DELFI AS Adresas – Parnu mnt. 158 Tallinn, Estija	-	100	Valdybos nariai: Ville Jehe, Allan Sombri, Andrus Rudsalu, Juris Mendzins, Jurga Eivaitė Direktorė – Jurga Eivaitė, Vyriausioji redaktorė – Monika Garbačiauskaitė	nėra
AB Lietuvos telegramų agentūra ELTA Gedimino pr. 21/2, 01103 Vilnius	214333 5	UAB „MG Baltic Investment“	34765	50,86	Visuotinis akcininkų susirinkimas, Septynių narių valdyba,	nėra
		Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerija	27009	39,50	Valdybos pirmininkas – Raimondas Kurlianskis, Generalinis direktorius – Kęstutis Jankauskas	
Lino Valilionio teisinių paslaugų ir naujienų agentūros įmonė Knygnešių g. 8- 10, Šilutė	7740417	Linas Valilionis	-	-	Įmonės vadovas – Linas Valilionis	nėra

Dangero Andrijaičio individuali įmonė Knygnešių g. 15-6, Šilutė Vykdo naujienų agentūrų veiklą ir leidžia laikraštį „Visiškai viešai“	774237 1	Dangeras Andrijaitis	-	-	Įmonės vadovas – Dangeras Andrijaitis	nėra
UAB „Auksinė varpa“ Vytauto Didžiojo g. 59, Pakruojis	679339 4	Gvidas Romualdas Šliažas	7152	48,97	Bendrovės vadovas – direktorius-redaktorius Gvidas Romualdas Šliažas	nėra
UAB „Mūsų žodis“ Šaulių g. 1, Skuodas	739037 2	Stasys Jonauskas	690	21,9	Stasys Jonauskas,	nėra
		Juozas Vyšniauskas	566	17,8	Juozas Vyšniauskas,	
		Irena Jautakienė	516	16,3	Irena Jautakienė Redaktorius – Juozas Vyšniauskas	
UAB „Sugardas“ Statybininkų g. 26, 31205 Visaginas	-	UAB „INIT“	-	50	Valdyba: Paulius Živatkauskas, Kazys Miciūnas, Zenonas Bieliauskas, Aleksandras Šukevičius	nėra
		Kazys Miciūnas	-	18,76		

8.2. INFORMACIJA APIE ŽURNALISTŲ ETIKOS INSPEKTORIAUS 2003-2004 METAIS PRIIMTUS SPRENDIMUS

1. Dėl publikacijose: „Tėvas įtariamasis žaginęs dukras“ („Lietuvos rytas“, 2004-10-05, Nr. 231/4191), „Viešai laimės svetur - mirtis kilpoje“ („Lietuvos rytas“, 2004-10-07, Nr. 233/4193), „Motinos gegutės naudojasi valstybės globa“ („Respublika“, 2004-10-14, Nr. 239/4387), „Mokyklos šokiuose sužalotas dvylikametis“ („Šiaulių kraštas“, 2004-10-26, Nr. 249/3918), „Tėvai pragėrė teises į keturis savo vaikus“ („Lietuvos rytas“, 2004-10-26, Nr. 249/4209), „Tryškiuose - mįslinga devintokės mirtis“ („Lietuvos rytas“, 2004-10-23, Nr. 247/4207), „Paauglys buvo subūręs suaugusiųjų gaują“ („Kauno diena“, 2004-10-27, Nr. 250/17407), „Pagaliau įkliuvo banko vagišius“ („Naujienos“, 2004-01-29, Nr. 12/2785), „Penkiolikmetės žudiko išpažintis atskleidžia kruvinos nakties paslaptis“ („Sekundė“, 2004-11-02), „Mergaitės - sužvėrėjusių paauglių aukos“ („Respublika“, 2004-11-02, Nr. 254/4402), „Vėlinių išvakarėse - žvakės ant naujo kapo“ („Lietuvos rytas“, 2004-11-02, Nr. 254/4214), „Žudikai suimti dviem mėnesiams“ (LRT interneto tinklapis, 2004-11-02), „Panevėžyje sulaikyti penkiolikmetės nužudymu įtariamieji jaunuoliai“ (Interneto vartai „Delfi“, 2004-11-02), „Panevėžyje sulaikyti jaunuoliai, įtariamieji penkiolikmetės moksleivės nužudymu“ (Interneto vartai „Omni“, 2004-11-02), „Abiturientas laikinai klasę iškeitė į kamerą“ („Lietuvos rytas“, 2004-11-08, Nr. 259/4219), „Kaliniai sumušė vyro žagintoją“ („Respublika“, 2004-11-08, Nr. 259/4407) viešai paskelbtos informacijos // Informaciniai pranešimai, 2004 Nr. 100-928.

2. Dėl publikacijose: „Neišskiriamas draugės išskyrė mirtis“ („Lietuvos rytas“, 2004-09-24, Nr. 222/4182), „Neišskiriamos draugės mirties paslaptį nusinešė į kapus“ („Respublika“, 2004-09-25, Nr. 223/4371), „Lietuvius valdo mirties instinktas“ („Respublika“, 2004-09-25, Nr. 223/4371), „Vyras nužudė draugę ir pasikorė“ („Lietuvos rytas“, 2004-10-19, Nr. 243/4203), „Gelbėtojai nuo kamino nukėlė sušalusį paauglį“ („Lietuvos rytas“, 2004-10-23, Nr. 247/4207), „Dvigubos savižudybės siaubia Lietuvos mokyklas“ („Ekstra“, 2004-11-15, Nr. 45) viešai paskelbtos informacijos // Informaciniai pranešimai, 2004 Nr. 98-900.

3. Dėl televizijos laidose: „Pagalba 112“ (LNK, 2004-09-14, 19.10 val.), „Antroji banga“ (LNK, 2004-09-20, 19.10 val.) viešai paskelbtos informacijos // Informaciniai pranešimai, 2004 Nr. 80-693.

4. Dėl publikacijose: „Apdegęs paauglys užminė mįslę tyrėjams“ („Respublika“, 2004-09-02, Nr. 203/4531), „Naktį nudurtas septyniolikmetis“ („Lietuvos rytas“, 2004-09-03, Nr. 204/4164), „Banko vagis vėl areštineje“ („Alio Jonava“, 2004-08-14), „Paskui vagis - Nerimi ir kopėčiomis“ („Alio Jonava“, 2004-09-04) viešai paskelbtos informacijos // Informaciniai pranešimai, 2004 Nr. 73-658.

5. Dėl laidose „Radijo šou“ („Užupio radijas“, 2004-06-14, 2004-06-21, 2004-06-28, 2004-07-05 10 val.) viešai paskelbtos informacijos // Informaciniai pranešimai, 2004 Nr. 57-555.

6. Dėl publikacijose: „Smurtininkas paliko šeimą be namų“ („Šiaulių kraštas“, 2004-02-12, Nr. 35/3704), „Skriaudžiamieji moteriai – namas“ („Lietuvos rytas“, 2004-02-12, Nr. 35/3995), „Jonavos policija aiškinasi aštuntokos mirties aplinkybes“ (Interneto svetainė „OMNI“, 2004-02-12), „Triukšmingoji paauglė susilaukė dukters“ („Lazdijų žvaigždė“, 2004-02-20, Nr. 8/373), „Nepilnamečių egzekucijų scenarijai rašomi per pamokas“ („Kauno diena“, 2004-03-04, Nr. 52/17209), „Mažametė nuo alkio bandė gintis žalia mėsa“ („Lietuvos rytas“, 2004-03-15, Nr. 60/4020), „Sumušė girtos moksleivės“ („Lazdijų žvaigždė“, 2004-03-24, Nr. 13/378), „Venckų kaime neblaivi motina sumušė penkiametį sūnų“ („Respublika“, 2004-05-12, Nr. 108/4256) viešai paskelbtos informacijos // Informaciniai pranešimai, 2004 Nr. 54-546.

7. Dėl televizijos laidose: „Pavojinga zona“ (LNK, 2004-04-08, 20.25 val.), „Pavojinga zona. Visiškai slaptai“ (LNK, 2004-05-03, 19.10 val.), „Pavojinga zona“ (LNK, 2004-05-13, 20.25 val.),

„Abipus sienos“ (TV3, 2004-05-17, 19.10 val.) viešai paskelbtos informacijos // Informaciniai pranešimai, 2004 Nr. 41-444.

8. Dėl publikacijose „Košmaras. Trijų vyrų kūnai vidury baltos dienos garliaviškių akivaizdoje virto degėsiais“ („Ekstra žinios“, 2004-05-14, Nr. 50), „Dvigubi standartai“ („Ekstra žinios“, 2004-05-17, Nr. 52) paskelbtos nuotraukos // Informaciniai pranešimai, 2004 Nr. 38-427.

9. Dėl publikacijoje „Skolingi už pokalbius telefonu“ („Lazdijų žvaigždė“, 2004-01-23, Nr. 4/369) viešai paskelbtos informacijos // Informaciniai pranešimai, 2004 Nr. 31-329.

10. Dėl publikacijoje „Už finansinę paramą atsiskaitoma postais“ („Respublika“, 2003-11-08 Nr. 261/4105) paskelbtos informacijos // Informaciniai pranešimai, 2004 Nr. 22-244.

11. Dėl publikacijoje „Prigimties defektas“ („Būdas žemaičių“, 2003-03-19 Nr. 33/625) paskelbtos informacijos // Informaciniai pranešimai, 2003 Nr. 77-738.

12. Dėl publikacijose: „Žudytis bandžiusi motina dabar bijo venerinių ligų“ („Lazdijų žvaigždė“, 2002-09-13 Nr. 37/299), „Garsioji E. Lapaitytė vėl nukentėjo“ („Lazdijų žvaigždė“, 2002-11-15 Nr. 46/308), „Už anūkės „žygius“ baudė močiutę“ („Lazdijų žvaigždė“, 2003-01-10 Nr. 2/316), „Langai dužo iš keršto prievartautojui?“ („Vėzdas“, 2002-06-06, Nr. 1), „Nuo anūkės gerbėjų saugo grotos“ („Vėzdas“, 2002-06-20 Nr. 3) paskelbtos informacijos // Informaciniai pranešimai, 2003 Nr. 72-701.

13. Dėl publikacijoje „Atsisveikinimas su darželiu-mokykla baigėsi reanimacijos palatoje“ („Lazdijų žvaigždė“, 2003-06-13 Nr. 24/338) paskelbtos informacijos // Informaciniai pranešimai, 2003 Nr. 71-694.

14. Dėl publikacijoje „Kurčėnyliai“ („Dialogas“, 2003-06-06 Nr. 23/570) paskelbtos informacijos // Informaciniai pranešimai, 2003 Nr. 68-654.

15. Dėl publikacijoje „Svarbiausia - atminties neprarasti“ („Lietuvos aidas“, 2003-03-04 Nr. 52/8933) paskelbtos informacijos // Informaciniai pranešimai, 2003 Nr. 41-376.

16. Dėl nepilnamečių savižudybių temos ir duomenų apie juos pateikimo publikacijose: „Pusbroliai mirčiai pasirinko tą pačią dieną“ („Lietuvos rytas“, 2003-02-03, Nr. 27/3683), „Moksleivės ir vedusio vyro meilės romaną nutraukė mirtis“ („Lietuvos rytas“, 2003-03-03, Nr. 51/3707), „Du šešiolikmečiai gyvenimą baigė kilpoje ant vienos šakos“ („Lietuvos rytas“, 2003-03-03, Nr. 51/3707), „Meilės romanas baigėsi šiurpia tragedija“ („Respublika“, 2003-03-03, Nr. 51/3895), „Šešiolikmečiai mirties paslaptį nusinešė į kapus“ („Lietuvos rytas“, 2003-03-05, Nr. 53/3709), „Slaptos meilės liepsna merginos ateitį pavertė pelenais“ (laikraščio „Lietuvos rytas“, 2003-03-08, Nr. 56/3712 priedas „Gyvenimo būdas“, Nr. 10/476), „Išėjęs iš gyvenimo trylikametis užminė mįslę“ („Lietuvos rytas“, 2003-03-13, Nr. 59/3715), „Netikėta moksleivio mirtis - neįminta mįslė“ („Respublika“, 2003-04-19, Nr. 91/3935) // Informaciniai pranešimai, 2003 Nr. 39-346.

17. Dėl nepilnamečių seksualinės prievartos temos laidose „Pavojinga zona“ (LNK, 2003-02-27, 2003-03-13, 2003-03-20, 2003-03-27) // Informaciniai pranešimai, 2003 Nr. 34-295.

8.3. ŽURNALISTŲ ETIKOS INSPEKTORIAUS PAREIŠKIMAI, REKOMENDACIJOS, KOMENTARAI

P A R E I Š K I M A S DĖL VIEŠOSIOS INFORMACIJOS LAIKOTARPIU PO LIETUVOS RESPUBLIKOS PREZIDENTO RINKIMŲ ETIŠKUMO

2003 m. vasario 7 d.
Vilnius

Lig šiol jaunos mūsų demokratijos kasdienybė lyg ir liudijo apie sklandų valdžios perdavimą po rinkimų. Atrodė, jog mes jau išmokome džiaugtis pergale nežemindami pralaimėjusio varžovo, nemaišydami jo su purvais ir patys nesipurvindami, atrodė, kad pralaimėjusieji televizijos ekrane nebado laimėtojo portrete akių ir išdidžiai nesimėgauja šia ypatinga išraiškos laisve bei “labai originalia humoro forma” – taigi varžomės tik prieš rinkimus ir jų metu, o po rinkimų kartu su laimėtoju ar laimėtojais žvelgiame į ateitį, kur politiniai oponentai susitaiko su pralaimėjimu ir, be dantų griežimo, tyliai ramiai rengiasi būsimoms karštomis diskusijoms bei kovoms, savo tiesos sakymui. Taip buvo, bet šiandien Lietuvoje Prezidento rinkimai juk dar nėra pasibaigę: nors žinomi oficialūs jų rezultatai, jau rengiamasi inauguracijai, vis dėlto didelė dalis spaudos, absoliuti dauguma radijo, televizijos kanalų tebeskėsta rinkimų verpetuose.

Vertindamas šios temos informaciją visose visuomenės informavimo priemonėse, pastebėdamas teigiamus dalykus (tiek didžiojoje, tiek regioninėje spaudoje), aš matau tam tikrą išiplieskusių aistrų, kaltinimų, spėlionių ir hipotezių iracionalumą, aiškią tendenciją kuo ilgiau išlaikyti skaitytoją ir žiūrovą režisuojamoje rinkimų arenoje. Visa galima pateisinti viešu interesu, teigti, jog tai apskritai nėra susiję su etika. Tačiau juk baigiančiam kadenciją Respublikos Prezidentui Valdui Adamkui netgi neleidžiama išmintingai ir oriai perduoti savo įgaliojimų užbaigiant visus darbus – jam, sakykime, tenka solidžiai tarptautinei organizacijai (ak, tas lietuvių noras amžinai skųstis savųjų piktais kėslais nunešus nešvarius marškinius svetimoms skalbykloms!) aiškinti savo nuoseklią liberalią poziciją dėl laisvosios spaudos - poziciją, kuri iki šios dienos mums Lietuvoje nekelia abejonių. Išrinktojo Prezidento Rolando Pakso padėtis – nekalbu apie politinę - žodžiais nenusakoma ir fantazija nenuspėjama. Iš daugelio mūsų visuomenės informavimo priemonių pateikiamos informacijos tebesklinda įtarinėjimai, kaltinimai, abejonės dėl būdų, kaip įgyti tie aukščiausiojo valstybės pareigūno įgaliojimai, tarsi jų suteikimą aiškia piliečių daugumos laisva valia demokratiniuose rinkimuose dar galima būtų kaip nors sukompromituoti konstitucinio valdžios perėmimo metu. Esama kraštutinių pažiūrų, kurias galima suvokti kaip apskritai pasityčiojimą iš Respublikos Prezidento institucijos, net kaip garbės ir orumo įžeidimą – beje, tokių reiškinių vertinimo nemaloni pareiga pagal galiojančius įstatymus ir tenka žurnalistų etikos inspektoriui.

Tačiau esminis dalykas šiuo atveju, matyt, yra aklas ir netoliaregiškas interesų grupių veikimas, už pinigų pasitelkiant populiariausių visuomenės informavimo priemonių teikiamas galimybes, siekimas paversti jas savo įrankiais pačioms liekant šešėlyje, nuvertinant žurnalistą, jo profesinę įžvalgą – tai pavojingas reiškinys žiniasklaidos autoritetui, visuomenės pasitikėjimui ja.

Esu įsitikinęs, kad tiek Valdui Adamkui, tiek Rolandui Paksui mažų mažiausia reikia užtarimo ar užuojautos. Užuojautą turime, privalome pareikšti patys sau, jei nesugebame gyvenime, pirmiausia jį atspindinčiose visuomenės informavimo priemonėse, be žodžių ir išankstinių triukšmingų susitarimų paskelbti paliaubas – tai yra nutraukti šią precedento neturinčią kovą po rinkimų bei su ja susijusias insinuacijas ir aistras, susilaikyti nuo bet kokios tvirtais įrodymais neparemtos informacijos, galinčios kurstyti įtarinėjimų laužą. Kam netinka lietuviškas žodis, siūlome pavadinti moratoriumu, kurio turinys būtų apibrėžtas kultūros ir moralės normų, sveiko proto ir įžvalgumo. Įsisąmoninta informacijos

laisvės, visuomenės informavimo principų esmė šiuo atveju skatina mus elgtis itin atsakingai ir pilietiškai.

Tradicinis demokratiname pasaulyje šimto dienų laikotarpis padėtų visiems susimąstyti, atsipeikėti ir pasirengti objektyvios informacijos ir tiesos paieškoms, susijusioms taip pat ir su šiais rinkimais, jų pasekmėmis šalies ateičiai, susitelkti būsimai polemikai, kuri neišvengiamai lydės mūsų pasirinkimą demokratijos kelyje.

P A R E I Š K I M A S
DĖL VIEŠOSIOS INFORMACIJOS, SUSIJUSIOS SU ŽIAURIU NUSIKALTIMU
KLAIPĖDOJE, PATEIKIMO VISUOMENEI

2003 m. rugsėjo 12 d.
Vilnius

Š.m. rugsėjo 10-11 dienomis daugelyje šalies visuomenės informavimo priemonių buvo paskelbta visuomenei svarbi informacija apie žinomo Klaipėdos advokato Ruslano Rožkovo nužudymą.

Spaudoje, radijuje, televizijoje, elektroninės žiniasklaidos priemonėse atsispindi diskusija dėl įtariamo sunkiu nusikaltimu nepilnamečio bei įvykdyto nusikaltimo motyvų, versijų.

Šalies dienraščių publikacijose: „Po pergalių bokso ringe – troškimas žudyti“ (*„Lietuvos rytas“* 2003-09-10 Nr. 211/3867), „Advokato budelis – Lietuvos bokso čempionas“ (*„Respublika“* 2003-09-10 Nr. 211/4055), „Sulaikytas įtariamasis advokato nužudymu“ (*„Lietuvos aidas“* 2003-09-10 Nr. 211/9092), „Šešiolikmetis įtariamasis advokato nužudymu“ (*„Lietuvos žinios“* 2003-09-10 Nr. 211/10638), „Paaugliui pateikti įtarimai dėl advokato nužudymo“ (*„Kauno diena“* 2003-09-10 Nr. 211/17063), „Mirtis atsėlino iš kitapus gatvės“ (*„Klaipėda“* 2003-09-10 Nr. 211), „Priesaika svarbiau nei jausmų protrūkis“ (*„Lietuvos rytas“* 2003-09-11 Nr. 212/3868), „Nužudymo kaina – pusė milijono“ (*„Lietuvos žinios“* 2003-09-11 Nr. 212/10639), „Teisme – nauja nužudymo versija“ (*„Klaipėda“* 2003-09-11 Nr. 212), „Kraupios atomazgos nuojauta“ (*„Lietuvos rytas“* 2003-09-12 Nr. 213/3869) stengiasi išsamiai pateikti informaciją apie įvykius Klaipėdoje.

Tačiau viešai pateikiant informaciją apie aukščiau minėtą įvykį, neišvengta pažeidimų – kai kuriuose dienraščiuose buvo viešai paskelbta įtariamo nusikaltimo padarymu nepilnamečio asmens duomenys, leidžiantys nustatyti jo tapatybę (*„Lietuvos rytas“* 2003-09-10 Nr. 211/3867). Taip pat publikuotos nuotraukos su šio nepilnamečio asmens atvaizdu (*„Lietuvos rytas“* 2003-09-10 Nr. 211/3867; *„Lietuvos žinios“* 2003-09-10 Nr. 211/10638; *„Klaipėda“* 2003-09-10 Nr. 211). Nepilnamečio pavardė pagarsinta ir Lietuvos radijo 2003-09-11 rytinėje laidoje.

Nepilnamečių apsaugos nuo neigiamo viešosios informacijos poveikio įstatyme nustatyta, kad neigiamą poveikį nepilnamečio vystymuisi darančia informacija laikoma viešoji informacija, kurioje siejant su nusikalstama veika ar kitais teisės pažeidimais skelbiami nuo teisėsaugos institucijų ar teismo nesislapstančio įtariamojo padarius nusikaltimą, kaltinamojo, teisiamojo, nuteistojo ar nuo nusikalstamos veikos arba kitų teisės pažeidimų nukentėjusiojo nepilnamečio asmens duomenys, pagal kuriuos galima nustatyti jo asmens tapatybę. Viešai skelbti šią informaciją minėtas teisės aktas besąlygiškai draudžia. Šiais principais besąlygiškai vadovaujamas kitose demokratinėse valstybėse.

Žurnalistų etikos inspektorius, rūpindamasis šio įstatymo nuostatų įgyvendinimu bei prižiūrėdamas, kaip jų laikomasi, atkreipia viešosios informacijos rengėjų bei platintojų, taip pat žurnalistų, visuomenės informavimo priemonių darbuotojų dėmesį į tai, kad būtina laikytis ne tik žurnalistų profesinei etikai keliamų reikalavimų, bet ir galiojančių teisinių nuostatų, gerbti jas.

P A R E I Š K I M A S
DĖL KAI KURIŲ SPAUDOS PUBLIKACIJŲ IR TELEVIZIJOS LAIDŲ
KATALIKŲ BAŽNYČIOS TEMA

2003 m. spalio 30 d.
Vilnius

Spauda, radijas, televizija atspindi išskirtinai svarbų katalikų Bažnyčios vaidmenį demokratinės Lietuvos valstybės gyvenime. Istorine mūsų katalikiško krašto tradicija grįsta pagarba Bažnyčios misijai iki šiol buvo atskleidžiama skelbiant pozityvias žinias apie jos veiklą, nenutylint pasitaikančių negerovių. Itin svarbu, kad visa ši informacija visuomenės informavimo priemonėse būtų pateikta teisingai, tiksliai ir nešališkai, paisant humanizmo, pakantos, pagarbos žmogui, dorovės principų, paliudijant tai aukščiausiąją žurnalistinio profesionalumo kokybę.

Tikintieji ir net toliau nuo Bažnyčios esantieji pasipiktinę, kad autorinėje š.m. spalio 3 dieną parodytoje LNK laidoje „Dviračio žynios“ nederamai šaipomasi iš Šventojo Tėvo negalios parodijuojant mūsų valstybės vadovo vizitą į Vatikaną, kad šis abejotinas „humoras“ minėtoje laidoje prateštas ir š.m. spalio 17 dieną. Jie teisūs dėl savo protesto.

„Lietuvos ryto“ publikacijos nuo vasaros pradžios sukėlė dideles diskusijas. Kelia nerimą šio dienraščio pozicija – apkaltinti vieną aukščiausių Lietuvos dvasininkų, Kauno arkivyskupą metropolitą S. Tamkevičių. Tenka tik apgailestauti, kad šie kaltinimai kenkia moraliniam klimatui – griaua autoritetų vaidmenį mūsų gyvenime, skatina atsisakyti gėrio ir kultūros atsvaros prieš moralinio nuosmukio apraiškas.

Pastaruoju metu ženkliai padaugėjo ir televizijos laidų Bažnyčios tema.

Mes visi matome, jog Bažnyčia reaguoja į žiniasklaidos atskleistus neigiamus savo tarnų darbus, nesitaiksto su kompromituojančiomis jos misiją žiniomis ar faktais. Lietuvos vyskupai kviečia dialogo paieškoms, tačiau nesutinka su tendencija menkinti katalikų Bažnyčios autoritetą. Tokia pozicija suprantama: mes visi turėtume labai geranoriškai siekti, kad šios tematikos publikacijose bei laidose būtų vadovaujamas sąžine, sveiku protu, objektyvumu, nepasikliaujama vien emocijomis, gandais ar insinuacijomis.

Visiems, kieno rankose plunksna ir televizijos kamera, spaudos ir eterio galia, vertėtų įsiklausyti į Lietuvos kardinolo Audrio Juozo Bačkio žodžius, pasakytus Arkikatedroje: „Į purvą stumiami visi tie, kurių autoritetu tauta galėtų remtis, kurie regimi viešumoje, kurie pagal savo pareigas atsakingi už rūpestį bendruoju gėriu, o žodis suteikiamas nusikaltėliams.“

Raginu visus žurnalistus, viešosios informacijos platintojus ir rengėjus susilaikyti nuo skelbimo žinių, kol jos nepatikrintos, neįrodytos, neparemtos patikimais šaltiniais, susimąstyti apie ypatingą subtilumą, taktą ir atsakomybę už skelbiamą informaciją minėtos tematikos spaudos publikacijose, radijo ir televizijos laidose.

Tarptautinės konferencijos
**„ŽINIASKLAIDA IR ASMENYBĖS RAIDAI: NEPILNAMEČIŲ APSAUGA IR ŽMOGAUS
ORUMAS“
REKOMENDACIJOS**

2003 m. gruodžio 5-6 d.

Vilnius

Sparčiai plėtojantis informacinėms technologijoms bei kuriantis žinių visuomenei, žiniasklaidos priemonėms tenka svarbus vaidmuo ir didžiulė atsakomybė formuojant visuomenės sampratą apie žmogaus teises ir orumą, vaiko gerovę, vaikams pritaikyto pasaulio kūrimo būdus.

Mes rekomenduojame Lietuvos visuomenės informavimo politiką formuojančioms bei reglamentuojančioms, žiniasklaidos savireguliacijos institucijoms ir viešosios informacijos rengėjams bei platintojams:

1. Pripažįstant, jog vaikas yra neįkainojama vertybė, ginti jo teises, interesus bei orumą, saugoti vaikus nuo neteisybės, išnaudojimo ar skriaudos.
2. Pastebėti, išgirsti vaikus, išvelgti jų poreikius bei problemas, bet viešai skleidžiant informaciją, niekada nepakenkti patiems vaikams.
3. Skatinti fizinį, psichologinį, dvasinį, socialinį ir kultūrinį vaikų vystymąsi kaip nacionalinį prioritetą.
4. Propaguoti darnios, doros šeimos įvaizdį ir jos vaidmenį vaiko asmenybės raidai.
5. Įtvirtinti teisės aktuose neigiamą poveikį nepilnamečių vystymuisi darančios informacijos skelbimo, klasifikavimo ir žymėjimo garso bei vaizdo priemonėmis tvarką ir spartinti jos įgyvendinimą.
6. Skatinti mokslinius viešosios informacijos poveikio nepilnamečių vystymuisi tyrimus ir apie jų rezultatus informuoti visuomenę, o ypač žiniasklaidos atstovus.
7. Plėtoti visuomenės švietimą apie žiniasklaidos poveikį asmenybės raidai, žmogaus orumą, privataus gyvenimo sampratą bei visuomenės interesus.
8. Tobulinant mokyklines programas ugdyti vaikų ir jaunimo kritinį santykį su žiniasklaidos teikiama informacija.
9. Skatinti vaikams bei jaunimui skirtų ir žiniasklaidos švietimo projektų kūrimą per Spaudos, radijo ir televizijos rėmimo fondą.
10. Atsižvelgiant į Europos valstybių patirtį tobulinti visuomenės informavimo priemonių savireguliacijos mechanizmus, žurnalistų etikos ir veiklos kodeksus.
11. Stiprinti institucijų, atsakingų už nepilnamečių apsaugą nuo neigiamo viešosios informacijos poveikio, žmogaus teisių ir orumo gynimą, gebėjimus, užtikrinti jų veiksmingumą bei plėtoti tarpusavio bendradarbiavimą.
12. Plėtoti tarptautinį strateginį bendradarbiavimą nepilnamečių apsaugos nuo neigiamo viešosios informacijos poveikio ir žmogaus orumo ginties kryptimis.

Konferencijos organizatoriai

Žurnalistų etikos inspektorius
Lietuvos radijo ir televizijos komisija
Kultūros ministerija
Vilniaus universitetas

P A R E I Š K I M A S DĖL „SPECIALIOJO „ŪKININKO PATARĖJO“ LEIDINIO

2003 m. gruodžio 9 d.
Vilnius

Visiems žinoma, koki svarbą vaidmenį spauda, radijas, televizija, internetas atlieka politinių kampanijų metu. Tas vaidmuo keičiasi pasibaigus rinkimams. Mes privalome gerbti kiekvieno žmogaus teises ir įsitikinimus – pilietis rinkimų kampanijose apsisprendžia pats, laisva valia, pasirinkdamas idėjas, programas, tinkamiausias valdžiai asmenybes. Mistifikuota „politinių technologų“ savigyra dėl „nuopelnų“ dažnai kelia nuostabą ir protestą. Todėl negalima sutikti su mėginimais visuomenei primetinėti, brukte brukti – netgi prieš žmonių valią – užsakytą, dideliais pinigais apmokėtą, iki pašto dėžučių atgabentą, spaudos kioskų darbuotojų pašnibždom siūlytą, iš esmės rinkimų agitacijos elementų kupiną rašliavą. Būtent taip aš vertinu laikraščio „Ūkininko patarėjas“ šių metų gruodžio mėnesio specialųjį leidinį – gėdingą savo turiniu bandymą pasinaudoti įstatymais įtvirtinta informacijos laisve. Šis leidinys į padanges kelia „Avia Baltica“ bendrovės direktoriaus J. Borisovo „nuopelnus“ Lietuvos Respublikos Prezidento rinkimuose ir po jų.

Mes neturėtume sutikti su aiškinimais, jog tai esąs tik komercinio sandėrio reikalas. Ne, moralinė atsakomybė tenka laikraščiui, kurio vyriausiasis redaktorius V. Neverdauskas neslepia naudos, taip pat spaustuvei AB „Spauda“, stebėtiną uolumą rodžiusiems leidinio platintojams. Ypač apmaudu, kad solidus ūkininkų ir sodininkų laikraštis taiso sunkią savo finansinę padėtį tokiu būdu.

Taigi pinigų galios pagalba jau net nebe rinkimų laikotarpiu išdrįstama visai atvirai manipuliuoti visuomenės sąmone.

Lietuvos Respublikos Seimas artimiausiu metu turėtų apibendrinti visus pasiūlymus dėl politinės reklamos taisyklių ir jų įteisinimo atskiru įstatymu. Tikiuosi, kad įvairios visuomenės asociacijos, parlamentinės politinės partijos, visi mes, dirbantys visuomenės informavimo srityje, sugebėsime pasiekti, jog politinė reklama visuomenės informavimo priemonėse vyktų pagal aiškias ir skaidrias taisykles bei deramu laiku – atėjus rinkimų metui, pilietišškai, visiems suprantamai. Aš kreipiuosi į visuomenės informavimo priemonių savininkus, rengėjus, platintojus, visus kolegas žurnalistus: neleiskime, kad nekontroliuojami pinigai užtemdytų piliečiams pasirinkimo laisvę, kad plėstųsi „juodųjų technologijų“ pretenzijos į valdžią ir įtaką, pagalvokime apie savo atsakomybę.

Vieną tikslą leidinys „Apginkime demokratiją“ pasiekė – demokratija čia tikrai niekuo dėta.

P A R E I Š K I M A S I R R E K O M E N D A C I J O S DĖL NEPILNAMEČIŲ APSAUGOS NUO NEIGIAMO VIEŠOSIOS INFORMACIJOS POVEIKIO ĮSTATYMO ĮGYVENDINIMO

2004 m. vasario 10 d.
Vilnius

Žurnalistų etikos inspektorius pastebi: nors Nepilnamečių apsaugos nuo neigiamo viešosios informacijos poveikio įstatymas įsigaliojo 2002 m. rugsėjo 18 d., tačiau įstatymo nuostatos ir toliau pažeidinėjamos. Visuomenės dauguma yra sunerimusi, kad viešosios informacijos rengėjai, žurnalistai, spaudos atstovai bei transliuotojai nėra atidžiai susipažinę arba sąmoningai nepaiso šio įstatymo nuostatų.

Įtvirtinant Nepilnamečių apsaugos nuo neigiamo viešosios informacijos poveikio įstatymo nuostatas bei nustatant atsakomybę už jų pažeidimus buvo vadovaujama pirmiausia pačių nepilnamečių interesais, antra, visuomenės interesais ir, trečia, viešosios informacijos rengėjų ir platintojų, visuomenės informavimo priemonių savininkų, žurnalistų atsakomybe, savikontrolė bei įsipareigojimais.

Nepilnamečių apsaugos įstatymo 4 ir 5 straipsniai nustato neigiamą poveikį nepilnamečių fiziniam, protiniam ar doroviniam vystymuisi darančios viešosios informacijos kriterijus. Prie žurnalistų etikos inspektoriaus sudaryta ekspertų grupė vertina viešąją informaciją pagal įstatyme išvardintus kriterijus, specialios metodikos pagalba priskiria ją ribojamai arba draudžiamai skelbti bei platinti informacijai ir konstatuoja įstatymo pažeidimus.

Žurnalistų etikos inspektorius, remdamasis ekspertų grupės analize, atkreipia dėmesį į tai, jog pastaruoju metu spaudoje bei televizijos laidose dažnai yra skelbiama informacija, susijusi su fizinio ar psichinio smurto vaizdavimu, seksualine prievarta, informacija, kurioje demonstruojamas mirusiojo arba žiauriai sužaloto žmogaus kūnas be poreikio nustatyti asmens tapatybę, informacija, kurioje detalai vaizduojami įvairūs nusikaltimai, taip pat susijusi su nusikalstamos veikos modeliavimu. Tokia informacija labiausiai veikia jautriausią visuomenės dalį – nepilnamečius. Perdėtas dėmesys smurto, nusikaltimų, prievartos tematikai, jos eskalavimas spaudos puslapiuose bei televizijos ekrane nepilnamečiams gali kelti nepagrįstą baimę, įtampą, formuoti iškreiptą pasaulio vaizdą, sudaryti prielaidas agresyviai ar asocialiai elgesiui, pavojaus ar priešiško jausmui. Minėta informacija dažnai yra pateikiama sensacingai, pirmuose laikraščių puslapiuose, su nuotraukomis arba labiausiai žiūrimu laiku, vadinamu „šeimos laiku“ – iki 21 valandos.

Tuo tarpu Nepilnamečių apsaugos nuo neigiamo viešosios informacijos poveikio įstatymas vienareikšmiškai numato informacijos, atitinkančios bent vieną neigiamo poveikio nepilnamečių vystymuisi darančios informacijos kriterijų ir priskirtos ribojamos skelbti ar platinti viešosios informacijos kategorijai, transliavimo laiką – tik nuo 23 iki 6 valandos. Tokia informacija turi būti žymima atitinkamais simboliais pagal žiūrovų amžiaus cenzą bei lydima garsiniais įspėjimais.

Žurnalistų etikos inspektorius konstatuoja, jog šiuo metu transliuotojai atsitiktinai, nesisteminiai žymi ribojamą skelbti informaciją, visiškai neatsižvelgdami į tokios informacijos transliavimo laiką. Viešosios informacijos rengėjai, platintojai, transliuotojai, ypač atsakingi už programų turinį asmenys, turėtų atidžiai susipažinti su Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimu (projektas jau parengtas), kuriame bus nustatyta ribojamos neigiamą poveikį nepilnamečių vystymuisi darančios informacijos skelbimo ir platinimo tvarka bei garso ir vaizdo priemonių sistema, taip pat sukurti šios tvarkos įgyvendinimo, savikontrolės ir priežiūros mechanizmus visuomenės informavimo priemonės viduje.

Ekspertų grupė, vertinanti viešosios informacijos poveikį nepilnamečių vystymuisi, yra pateikusi nemažą išvadų, jog spaudos publikacijose ir televizijos laidose yra pažeidžiamos Nepilnamečių apsaugos nuo neigiamo viešosios informacijos poveikio įstatymo 5 straipsnio nuostatos.

Šiame įstatymo straipsnyje yra išvardijami atvejai, kai besąlygiškai draudžiama skelbti nepilnamečio asmens duomenis, pagal kuriuos galima nustatyti jo asmens tapatybę. Tuo tarpu spaudos publikacijose ir televizijos laidose dar dažnai pateikiami nepilnamečių dosjė, interviu su pačiais nepilnamečiais ar jų tėvais, auklėtojais, siejant su nusikalstama veika ar kitais teisės pažeidimais, skelbiami save sužalojusio ar mėginusio sužaloti, nusižudžiusio ar mėginusio nusižudyti nepilnamečio asmens duomenys. Pateikiant duomenis apie nepilnamečių tokioje kontekste yra žeminamas jo orumas ir pažeidžiami interesai. Tai gali turėti ilgalaikes neigiamas pasekmes tolimesniam vaiko gyvenimui bei asmenybės raidai. Kartais laidose ir spaudos straipsniuose, nagrinėjančiuose įvairius neigiamus socialinius reiškinius, ypač asocialių šeimų santykius, smurtavimą prieš vaikus, vaikų pametimą ir gyvenimą vaikų globos namuose, seksualinį išnaudojimą bei prievartą, savižudybes, girtavimą ir kitas skaudžias visuomenės bėdas, nepilnamečiai yra verčiami viešai vertinti artimuosius, reikšti savo nuomones, požiūrius ar net jausmus. Viešosios informacijos autoriai piktnaudžiauja vaikų pasitikėjimu bei nepatyrimu, o tai yra neleistini veiksmai. Pasitaiko atvejų, kai nepilnamečiai yra apklausiami kaip teisės pažeidimų ar nusikaltimų dalyviai, liudininkai ar aukos. Įstatymas besąlygiškai draudžia viešai skelbti tokią informaciją.

Kartais laidose yra atliekami įvairūs rizikingi psichologiniai eksperimentai, kuriuose dalyvauja ir nepilnamečiai. Jie yra verčiami viešai vertinti savo šeimos gyvenimo būdą, tėvų tarpusavio santykius, charakterius, poelgius, atskleisti tėvų polinkius bei įpročius, rinktis ar smerkti savo gyvenimo aplinką, artimuosius. Autoriai piktnaudžiauja vaikų emocijomis, globos poreikiu ar jų bejėgiškumu. Kitos laidos veliasi į šeimos ar kaimynų konfliktus, buitines rietenas, turto dalybas, įvairiausių ginčus, peštynes, kuriuos stebi, dalyvauja ar net komentuoja vaikai. Žiniasklaidos atstovai neretai imasi teismo, psichologinės ar net medicininės pagalbos, tyrimo, konsultavimo funkcijų, nors visuomenės informavimo priemonių funkcijos tėra informavimas, švietimas, kultūros skleidimas ir pramoga.

Žurnalistų etikos inspektorius pabrėžia, jog transliuotojai nesilaiko Nepilnamečių apsaugos nuo neigiamo viešosios informacijos poveikio įstatymo 8 straipsnio nuostatų dėl reklamos ir anonų (savireklamos). Anonsai, kuriuose yra informacijos, darančios neigiamą poveikį nepilnamečių vystymuisi, pagal įstatymą gali būti transliuojami tik nuo 23 iki 6 valandos.

Administracinių teisės pažeidimų kodeksas suteikia žurnalistų etikos inspektoriui bei Lietuvos radijo ir televizijos komisijai teisę taikyti nuobaudas už Nepilnamečių apsaugos nuo neigiamo viešosios informacijos poveikio įstatymo pažeidimus. Jeigu viešosios informacijos rengėjai bei platintojai ir toliau ignoruos šiuos principus bei nuostatas, inspektorius bus priverstas pasinaudoti šia teise. Tačiau žurnalistų etikos inspektorius siekia visuomenės informavimo proceso dalyvių geranoriško susitarimo, visapusiškos savireguliacijos institucijų bei žiniasklaidos atstovų interesų dermės, informacijos laisvės, visuomenės informavimo priemonių atsakomybės bei visuomenės interesų pusiausvyros. Viešosios informacijos rengėjai bei platintojai privalo gerbti kiekvieno žmogaus teises, privatų gyvenimą, apsaugoti žmogaus orumą, ypatingai rūpintis nepilnamečių interesais ir vaikų gerove.

Žurnalistų etikos inspektorius ir ekspertų grupė, matydami Nepilnamečių apsaugos nuo neigiamo viešosios informacijos poveikio įstatymo įgyvendinimo problemas, rekomenduoja:

1. Pripažįstant, jog vaikas yra labiausiai pažeidžiama visuomenės ląstelė, ypač saugoti ir ginti nepilnamečių teises, interesus bei orumą visuomenės informavimo priemonėse.
2. Apsaugoti vaikus nuo neteisybės, išnaudojimo ir skriaudos viešosios informacijos srityje.
3. Pastebėti, išgirsti vaikus, įžvelgti jų poreikius bei problemas, bet viešai skleidžiant informaciją nepakenkti patiems nepilnamečiams.
4. Pateikti daugiau kokybiškos informacijos, vertingos fiziniam, psichiniam, dvasiniam, socialiniam ir kultūriniam vaikų vystymuisi.
5. Propaguoti darnios ir doros šeimos įvaizdį žiniasklaidoje, akcentuoti svarbą šeimos vaidmenį vaiko asmenybės raidai.

6. Nepilnamečių nuomones, požiūrius, vertinimus bei išgyvenimus pateikti jiems palankiose gyvenimo situacijose, teigiamų socialinių reiškinių kontekste.
7. Parodyti vaikų sugebėjimus, žinias, asmenybės brandą, išryškinti pozityvius vaiko veiklos ir elgesio bruožus.
8. Įgyvendinti neigiamą poveikį nepilnamečių vystymuisi darančios informacijos skelbimo ir platinimo tvarką bei žymėjimo garso bei vaizdo priemonėmis sistemą, patvirtintą LR Vyriausybės nutarimu.
9. Tobulinti žurnalistų etikos bei profesinės veiklos kodeksus, žiniasklaidos savikontrolės ir savireguliacijos mechanizmus.

K O M E N T A R A S

DĖL ŽINIASKLAIDOS KONCENTRACIJOS IR NUOSAVYBĖS TENDENCIJŲ

2004 m. vasario 10 d.
Vilnius

Pastaruoju metu pastebime, kad lietuviškosios verslo struktūros įsigyja visuomenės informavimo priemones. Tokių pokyčių bus ir ateityje. Atkreipiame dėmesį į tendencijas bei dėsningumus, susiklosčiusius demokratiname pasaulyje.

Pagrindinė socialinė, kultūrinė, politinė bei ekonominė visuomenės informavimo priemonių paskirtis yra mūsų pasaulio, tikrovės atspindėjimas. Visuomenės informavimo priemonės privalo puoselėti pilietines demokratinės visuomenės vertybes, kultūrą, gerbti žmogaus teises, skatinti nuomonių pliuralizmą.

Dėl spartaus technologijų vystymosi bei konvergencijos rinka gali tapti sunkiai reguliuojama, pasireiškiant visuomenės informavimo priemonių nuosavybės koncentracijai. Visuomenės informavimo sferoje gali susidaryti oligopolio situacija, iškreipianti natūralius rinkos dėsningumus, vienodas konkurencijos galimybes.

Konkurencinės ekonomikos sąlygomis kuriasi taip vadinamos „sukryžmintos“ nuosavybės struktūros (cross-ownership structures), kai viena ranka valdo kelias skirtingas visuomenės informavimo priemones, taip pat skirtingus ekonomikos sektorius. Tokios struktūros gali tapti kolektyviniais informacijos gniaužtais, grėsme demokratinėi informacinės visuomenės plėtrai. Šios pasaulinės tendencijos prabyla apie visuomenės informavimo priemonių koncentracijos pavojus.

„Sukryžmintos“ nuosavybės struktūros (arba „jungtinės nuosavybės pajėgos“) gimdo neetišką interesų konfliktą, ypač kai visuomenės informavimo priemonės yra valdomos kompanijų, nesusijusių su visuomenės informavimu. Dominavimas, vertikali integracija bei koncentracija, nereguluojama galimybė komercinėms struktūroms užvaldyti visuomenės informavimo priemones kelia didžiulį pavojų idėjų, nuomonių pliuralizmui ir informacijos laisvei, pačiai žinių visuomenei.

Jėga paremta koncentracija yra nepriimtina demokratinėi visuomenei. Nei komercinė, nei korporuota jėga neturi kontroliuoti informacijos ir kultūros, lygiai kaip to neturi daryti jokia valstybinė ar politinė jėga.

Pavojinga visuomenės informavimo priemonių galios koncentracija yra tiesioginė grėsmė demokratijai ir pliuralizmui, nes visuomenės teisei žinoti kenkiama įvairiais būdais: apribojant informacijos šaltinių skaičių, suvaržant išraiškos laisvę, kontroliuojant informacijos kanalus, turinį ir tokiu būdu manipuliuojant visuomenės nuomone.

Nacionaliniu lygmeniu būtina atsižvelgti į šiuos visuomenės informavimo priemonių koncentracijos bei nuosavybės procesus pasaulyje, kad ateityje būtume pajėgūs kontroliuoti ne visuomenės informavimo priemones, bet jų koncentraciją, nuosavybės apjungimo procesus, išvengtume informacinės visuomenės monopolizavimo.

Koncentracijos procesus bei informacijos kanalų skirstymą kontroliuojančios institucijos galėtų sėkmingai atlikti „filtrų“ vaidmenį ir informuoti visuomenę apie pastebimas tendencijas.

Demokratinės visuomenės informavimo plėtros tikslas – apginti visuomenės interesus ir teises informavimo srityje, užtikrinti turinio kokybę bei nuosavybės formų įvairovę. Šį tikslą galima pasiekti tik sugriežtinus žiniasklaidos priemonių įsigijimo reikalavimus, standartus, išlaikius lygias, nediskriminuojančias galimybes patekti į informacijos rinką, užkirtus kelią žiniasklaidos magnatų įsigalėjimui, užtikrinus, kad rinkos logika ir pelno troškimas neužgožtų visuomenės poreikių.

Jeigu tikrai norime informacinės visuomenės pažangos, labai svarbu turėti tokį visuomenės informavimo priemonių modelį, kuris būtų tikrasis modernios demokratijos ir pilietiškumo instrumentas.

P A R E I Š K I M A S
DĖL VIEŠOSIOS INFORMACIJOS APIE PROFESORIAUS VYTAUTO KUBILIAUS ŽŪTĮ
ETIŠKUMO

2004 m. vasario 18 d.
Vilnius

Šiomis akimirkomis visa Lietuva sukrėsta tragiškos žymaus literatūrologo, kultūros ir visuomenės veikėjo profesoriaus Vytauto Kubiliaus mirties.

Deja, tam tikra mūsų visuomenės informavimo priemonių dalis neišvengė pagrindinių visuomenės informavimo principų, ginančių asmens privatumą, garbę bei orumą jam mirus, pažeidimo.

Ypač šokiruojančia forma tragedija atspindėta laikraštyje „Lietuvos rytas“ (2004-02-18, Nr. 39/3999), paskelbus profesoriaus Vytauto Kubiliaus žūties nuotrauką pirmajame puslapyje. Panašių vaizdų būta ir komercinių televizijų informacinėse ar žinių laidose. Tai – nedovanotina etinio pobūdžio klaida!

Visuomenės informavimo priemonės neturėtų pasiduoti cinizmui ir nežmoniškumui, neturėtų siekti, kad sensacijos detale taptų žūties kraupumas: mirties faktas neatima asmens teisės į savo privatumą, orumą ir garbę. Tokių reiškinių negalima toleruoti – jie prieštarauja demokratinių valstybių visuotinai pripažintoms moralės vertybėms.

Tikiuosi, kad viešosios informacijos rengėjas – laikraščio „Lietuvos rytas“ redakcija atras būdą atsiprašyti šeimos, artimųjų ir bičiulių, visų, kieno jausmus įžeidė ši nuotrauka.

Ši nelemta etinio pobūdžio klaida turėtų būti pamoka visuomenės informavimo priemonėms, siekiant ateityje išvengti panašių nediskretiškų nuotraukų bei vaizdų.

P A R E I Š K I M A S

DĖL INFORMACIJOS OBJEKTIVUMO IR SPECIFINIO ŽINIASKLAIDOS VERSLO BEI INTERESŲ SANTYKIO

2004 m. vasario 19 d.
Vilnius

Pastaruoju metu šalia aktualiausių vidaus politinių įvykių temos vis didesnę masą įgauna dviejų didžiausių dienraščių konfliktas, rusenęs jau seniai, bet suliepsnojęs po žinomų žymiausio Lietuvos krepšininko Arvydo Sabonio ir Vilniaus mero Artūro Zuoko pareiškimų.

Šalies visuomenės informavimo priemonėse plačiai ir objektyviai nušviesti ne tik šie pareiškimai, bet ir žymiausių politikų, visuomenės reakcija. Kaip mes visi suprantame, tai jau ne vien „dar vienos mūsų religijos“ – krepšinio padėtis ar reklamos teikėjų pretenzijos, o kur kas gilesni dalykai.

Bet kuris skandalas, jo priežastys, eiga ir pasekmės visados gausina skaitytojus, klausytojus bei žiūrovus, paskatina žmones kuo aktyviausiai reikšti savo nuomonės internete. Kuo įvairesnės savo turiniu bei pozicijomis visuomenės informavimo priemonės, tuo platesnis pasirinkimas. Deja, mūsų gyvenime skirtingai reiškiamos pozicijos dažnai praranda normalios diskusijos pobūdį, virsta insinuacijomis, išpuoliais ir užgauliojimais.

Nesame kokia išimtis – mus lydi bendrieji demokratinės žiniasklaidos dėsningumai. Vis dėlto į kai kuriuos klausimus mums būtina atsakyti – nuo jų priklauso žiniasklaidos prestižas. Šiuos klausimus kelia ne vien žiniasklaidos turinys, bet ir iki šiol nutyliama jos pusė.

1. Visame demokratiname pasaulyje visuomenės informavimas – verslo rūšis. Tačiau tai – y p a t i n g a s v e r s l a s, kuriame savininkų interesai jokių būdu neturi užgožti svarbiausių visuomenės informavimo tikslų bei principų. Reikėtų prisiminti ir pamatines visuomenės informavimo taisykles, jog žinios, informacija – nėra nei leidėjų, savininkų ar žurnalistų nuosavybė, nei jų prekė. Informacija – yra pagrindinė piliečių teisė. Savininkai, imdamiesi šio verslo, sąlygiškai pasižada veikti objektyvios informacijos, nuomonių pliuralizmo, demokratijos, moralės, pilietinės visuomenės naudai. Verslo specifika neišvengiama, bet dėl jos negalime atsisakyti šių principų.

2. Visuomenės informavimo priemonė jokių būdu neturi atspindėti savininkų individualių ar korporatyvinių interesų, ji neturi būti saistoma interesų bendrumu su verslo grupėmis, valdžia ar politinėmis partijomis – menkiausias nusižengimas šiam principui verčia visuomenės informavimo priemonę tapti šališka ir tendencinga, taigi nusižengti pagrindiniams visuomenės informavimo principams.

3. Pripažinkime, kad viena krizės reiškinių valstybės gyvenime sąlygojusių priežasčių – tai, kad mes per ilgai nutylėjome visuomenės informavimo kasdienybę lydinčius šešėlius, pirmiausiai kruopščiai dangstomus komercinius interesus, negražią konkurenciją.

4. Viešosios informacijos rengėjo savininkas ar savininkai neturi painioti naudos iš viešųjų ryšių, užsakomosios informacijos, politinės reklamos, politinių kampanijų su savosios visuomenės informavimo priemonės tikslais ir paskirtimi.

5. Akivaizdu, kad mes susiduriame su „savininkų visagalybės“ sindromu, kai jiems pradeda atrodyti, jog gali diktuoti sąlygas ir įkainius verslo struktūrų, politikų priklausomybei. Aš nenoriu tikėti žinia apie neva egzistuojančias kažkokias „politinio aptarnavimo sutartis“: jei ši informacija yra tiesa – vadinasi, į visuomenės informavimo sferą ateina korupcijos reiškiniai.

6. Visuomenės informavimo priemonės savininkas ar savininkai negali duoti užsakymų ar užduočių savo žurnalistams vienaip ar kitaip pažeisti Visuomenės informavimo įstatymą, Lietuvos žurnalistų ir leidėjų etikos kodeksą. Jie turi rūpintis palankiomis žurnalistų profesinės karjeros

sąlygomis, žurnalistų teisėmis, savarankiškumu pagrįsta originalia raiška bei atsakomybe. Užduotys demaskuoti neįtinkančius asmenis, diskredituoti juos visuomenės akyse neetiškos ir amoralios.

7. Nors kai kuriose šalyse „mediaimperijos“ grindžia savininkams kelią į realią politinę valdžią (S. Berlusconi) – šis modelis nėra priimtinas mūsų demokratijai bei susiklosčiusiam visuomenės informavimo modeliui, kuriame iki šiol dar pavyko išvengti žymesnės koncentracijos ir monopolizavimo.

8. Visuomenės informavimo priemonės savininkas ar savininkai klysta manydami, kad demaskavimai, sensacijos ar valdžios, politinių partijų, valdininkijos veiklos netobulumas jau savaime užtikrina sėkmę bei įtaką amžiams – skaitytojas, klausytojas, žiūrovas išsaugo teisę ieškoti tiesos informacijos sraute, pastebėti intereso egoizmą.

9. Didelė iliuzija nematyti, kad kriticismas dėl šešėlinės žiniasklaidos pusės visuomenėje auga, kad pasitikėjimas gali silpnėti ar būti pakirstas.

10. Dviejų stambiausių mūsų visuomenės informavimo priemonių savininkų G. Vainausko ir V. Tomkaus konfliktas atspindi ne tik senus nesutarimus, bet ir tam tikrą verslo grupių, individualių interesų viršenybę. Tokio lygio konfliktai civilizuotose demokratinėse šalyse paprastai neiškyla į pirmą planą ar sprendžiami nepriklausomose „redaktorių tarybose“, „spaudos tarybose“ ir pan. Konflikto dalyviams reikėtų suprasti – jie kerta šaką ant kurios sėdi, jie kenkia visos žiniasklaidos prestižui.

Aš tikiu, kad naujausi politiniai įvykiai mūsų šalyje ir minėti skandalai bei konfliktai paskatins visuomenės informavimo priemones, visus savininkus, platintojus, rengėjus ir žurnalistus įvertinti savo atsakomybę, pasimokyti iš klaidų bei neigiamybių.

Jei atskiri savininkai ar mūsų Kolegos demokratijos vertybes regi tik pro pinigą – anksčiau ar vėliau šie dvigubos moralės standartai išryškės.

Didelės grėsmės mūsų demokratijos vertybėms akivaizdoje, mieli Kolegos saugokime ir ginkime mūsų žiniasklaidos pilietiškumą, taurumą ir prestižą.

Ragu visus Kolegas nepamiršti šios didžios savo misijos. „Džiunglių įstatymo“ pasireiškimai anksčiau ar vėliau bus sėkmingai įveikti.

Šiandien, kai mūsų demokratijai, valstybei kyla rimti pavojai iš populizmo ir radikalizmo pusės, mes turime būti principingi ir kartu su visuomenės dauguma ginti kelią, kuriuo žengiame štai jau keturiolika metų.

**VIEŠOSIOS INFORMACIJOS RENGĖJŲ
D E K L A R A C I J A
DĖL AKTUALIAUSIŲ LIETUVOS ŽINIASKLAIDOS KLAUSIMŲ**

2004 m. kovo 24 d.
Vilnius

Mes – Lietuvos viešosios informacijos rengėjai, susirinkę Žurnalistų ir leidėjų etikos komisijos ir Žurnalistų etikos inspektoriaus kvietimu, pareiškiame, jog suvokiame ypatingą žiniasklaidos vaidmenį stiprinant demokratinę, teisinę valstybę, formuojant atviros pilietinės visuomenės nuostatas.

Mes pripažįstame, kad pastaruoju metu žiniasklaidoje, kaip ir visuomenėje, išryškėjo pavojinga priešprieša, skatinamas nepakantumas socialinėms ir tautinėms grupėms, o vietoj argumentų naudojami neatsakingi šūkiai.

Mes tikimės, kad žiniasklaida, kaip dera civilizuotoje visuomenėje, objektyviai ir nešališkai atspindės tiek pozityvias, tiek ir neigiamas tendencijas, garbingai atliks savo misiją.

Mes raginame visus kolegas nepalaikyti nuomonių ir idėjų, vedančių į destrukciją, populizmą ir sumaištį.

Esame įsitikinę, kad žiniasklaida, nors ir vadinama „ketvirtąja valdžia“, neturėtų pretenduoti į realią politinę valdžią.

Mūsų stiprybė – kokybiškos ir vertingos informacijos pateikimas skaitytojui, žiūrovui, klausytojui.

Mūsų tikslas – ugdyti demokratijos, patriotizmo, pasididžiavimo savo tauta ir valstybe idėjas, praturtinti pasaulį lietuviškąja savastimi.

Šiuos tikslus įgyvendinsime ir visuomenės lūkesčius pateisinsime tik garbingai diskutuodami ir vadovaudamiesi laisvojo žodžio paskirtimi tarnauti tiesai ir žmoniškumui.

Todėl kreipiamės į visus viešosios informacijos rengėjus **k v i e s d a m i**:

1. Laikytis nuostatos, kad svarbiausias žiniasklaidos indėlis puoselėjant visuomenės solidarumą ir demokratiją – tai nešališkumas ir tikslumas bet kokiomis aplinkybėmis.
2. Visa savo veikla puoselėti visuomenę vienijančias vertybes, ugdyti visuomenės teisinę sąmonę.
3. Vadovautis nekaltumo prezumpcija, gerbti asmens teisę į privatumą ir kitas žmogaus teises, ypač saugoti nepilnamečių teises bei teisėtus interesus.
4. Pripažinti ypatingą savo atsakomybę visuomenei ir valstybei dėl vadinamųjų „rizikos temų“ – smurto, agresijos, seksualinės prievartos, įvairios diskriminacijos – pateikimo.
5. Siekti mūsų veiklos skaidrumo ir sąžiningos konkurencijos, aiškiai atskiriant žiniasklaidos privačius interesus nuo visuomenės interesų, skelbti tikslus duomenis apie viešosios informacijos rengėjų nuosavybės santykius ir audituojamą leidinių tiražą.
6. Nenaudoti savo žiniasklaidos priemonių kenkiant konkurentams, užtikrinti dirbančių visuomenės informavimo priemonėje žurnalistų saviraiškos laisvę.
7. Įgyvendinant šiuos principus, bendradarbiauti su viešosios informacijos reguliavimo bei savitvarkos institucijomis, tobulinti viešosios informacijos rengėjų profesinės etikos normas ir jų nuosekliai laikytis.

Kartu atkreipiame visuomenės ir specialistų dėmesį, kad pilietiškumo ugdymui būtina speciali valstybės finansuojama visuomenės teisinio švietimo programa.

P A R E I Š K I M A S
DĖL NAUJAGIMIO NUOTRAUKOS PUBLIKACIJOJE „NAUJAGIMĮ PASITINKA
MOTINOS ŽUDIKĖS RANKA“ („LIETUVOS RYTAS“, 2004-05-22, NR. 117/4077)
PASKELBIMO IR VIEŠOSIOS INFORMACIJOS ETIŠKUMO

2004 m. gegužės 24 d.

Vilnius

Š.m. gegužės 22 d. pirmo puslapio publikacijoje „Naujagimį pasitinka motinos žudikės ranka“ („Lietuvos rytas“, 2004-05-22, Nr. 177/4077) paskelbta naujagimio lavono nuotrauka. Tai – nežmoniška!

Taip, baisus socialinis ir psichologinis mūsų gyvenimo reiškinyss egzistuoja, tačiau jį reikia atspindėti ne smulkmeniškai detalizuotais žudymo būdų aprašymais, o gilia analize.

Žurnalistų etikos inspektorius šiemet jau dukart buvo įspėjęs „Lietuvos ryto“ redakciją dėl pirmame dienraščio puslapyje paskelbtų nuotraukų – profesoriaus Vytauto Kubiliaus žūties, autoįvykio Garliavoje – neetiškumo. Tačiau dienraštis ir toliau sistemingai nepaiso žurnalistų profesinės etikos, visuomenės reakcijos.

Dėl minėtoje publikacijoje paskelbtos informacijos įvertinimo Nepilnamečių apsaugos nuo neigiamo viešosios informacijos poveikio įstatymo požiūriu žurnalistų etikos inspektorius įstatymų nustatyta tvarka kreipiasi į ekspertų grupę ir primena redakcijai, kad pagrindiniai visuomenės informavimo principai bei žurnalistų profesinės etikos normos galioja taip pat ir „Lietuvos rytui“.

R E K O M E N D A C I J A

VIEŠOSIOS INFORMACIJOS RENGĖJAMS, PLATINTOJAMS, ŽURNALISTAMS DĖL POLITINĖS REKLAMOS

2004 m. rugsėjo 10 d.
Vilnius

Seimui priėmus Politinių partijų ir politinių kampanijų finansavimo bei finansavimo kontrolės įstatymą (Valstybės žinios, 2004, Nr.135-4894), žurnalistų etikos inspektorius kreipiasi į visus Kolegas - nuo Jūsų profesionalumo ir pilietiškumo priklauso politinė kampanija viešosios informacijos sraute bei jos poveikis pilietinei sąmonei, teisingas ir demokratiškas rinkėjų apsisprendimas, Jums tenka ypatinga atsakomybė už politinės reklamos turinį.

Pripažindamas susiklosčiusius rinkos santykius tarp Kolegų atstovaujamų visuomenės informavimo priemonių bei politinių partijų, atskirų kandidatų rinkimų štabų, reklamos ir viešųjų ryšių agentūrų, vis dėlto nelaikau šių santykių prioritetiniais ir vieninteliais. Jie nėra ir negali būti nei pavyzdys, nei tikslas.

Vienintelis mūsų elgesio pozicijos matas ir kriterijus – laisvas žmogaus pasirinkimas, kai varžomasi idėjomis, programinėmis nuostatomis, asmenybių profesionaliu pasirengimu valstybės politikų darbui, moralinėmis savybėmis, konkuruojama solidžiu prisistatymu bei turininga informacija, o ne svaidomasi kompromitacija, insinuacijomis, prasimanymais, kai niekinami oponentai, efektingai pateikiamos tuščios pretenzijos į politinę valdžią.

Mes neturime sudaryti palankių šiltnamio sąlygų visuomenės informavimo sferoje tiems, kurie siekia manipuliuoti piliečių sąmone, kartodami demokratijos lozungus, įsivaizduodami, kad valdžią galima įgyti ne mūsų, rinkėjų, valia, o pinigais, kurių didžioji dalis skiriama politinei reklamai norint sumažinti mūsų budrumą, primesti ar įteigti savo valią.

Mes turime aiškiai pasakyti sau ir visuomenei, kad visi mėginimai nutylėti ar suniveluoti užsakomąjį, piniginių politinės reklamos pobūdį, visi bandymai remtis vien rinkos santykių neišvengiamybe, pasišaipymai iš dorovės ir etikos veda į korupcinius santykius, sutepa laisvo žodžio, „ketvirtosios valdžios“, reputaciją, meta šešėlį net tiems profesionaliems žurnalistams, kurie niekaip nėra susiję su politinės reklamos užsakymu ir pinigais.

Mūsų naujausiojoje istorijoje apstu pavyzdžių, kai nepamatuotai didelis pasiklojimas pinigais politinėje reklamoje lėmė ir klaidingus pasirinkimus, ir skandalus, ir skaudžias pasekmes. Nelaukime, kad pinigai ir išvirkščia moralę užtemdytų mūsų viltį ir optimizmą.

Mūsų visų garbės dalykas, nelaukiant naujų įstatymų, sugrąžinti politinei reklamai, visai viešajai informacijai rinkimų kampanijos metu skaidrumą ir aiškumą, visuomenei ir Kolegoms - aiškias taisykles.

R e k o m e n d u o j u:

1. Aiškiai išskirti užsakomąją politinę reklamą iš visos kitos viešosios informacijos. Šioje srityje kiekviena visuomenės informavimo priemonė turi individualių kūrybinių galimybių.

2. Visais atvejais ryškiai skelbti užsakomosios politinės reklamos finansavimo šaltinius. Rinkėjas, pilietis turi aiškiai matyti, kas apmoka politinę reklamą, lyginti jos pasiskirstymą bei proporcijas kitose visuomenės informavimo priemonėse.

3. Visais atvejais laikytis lygiateisiškumo ir korektiškumo principų. Nebijoti sulaužyti išankstinių susitarimų, jei susiduriama su agresyvia rinkimų dalyvio ar tarpininko strategija, siekimu nepamatuotai priešpastatyti pigius populistinius triukus rimtiems politiniams konkurentams, jų pozityviam racionalumui, jei politinės reklamos turinys prieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir įstatymams.

4. Laikytis demokratinės diskusijos viršenybės prieš “juodąsias technologijas”. Vieša diskusija ir polemika dėl programinių nuostatų, tų diskusijų skirtumai ir įvairovė, pagaliau idėjų visuma – vienintelis patikimas kriterijus, atribojantis svarbų valstybės ateičiai rinkimų kampanijos metą nuo nešvarių marškinių skalbimo, pikantiškumo ir bulvariškumo.

5. Paslėptą politinę reklamą laikyti nešvarios politinės kovos išraiška, netoleruoti mėginimų slėpti ir užvuolijuoti politinės reklamos užduotį.

6. Interesą skelbti sensacingas žinias derinti su pagarba nekaltumo prezumpcijai.

P A R E I Š K I M A S
DĖL PUBLIKACIJOJE „KREPŠINIO AIKŠTĖJE – AKISTATA SU MIRTIMI“ („LIETUVOS RYTAS“, 2004-10-18, NR. 242/4202) PASKELBTOS T. STUMBRIO NUOTRAUKOS

2004 m. spalio 18 d.
Vilnius

Lietuvą ir jos žmones sukrėtusi tragedija – krepšininko Tauro Stumbrio mirtis – plačiai atspindėta visuomenės informavimo priemonėse. Šiai temai skirtoje publikacijoje „Krepšinio aikštėje – akistata su mirtimi“ („Lietuvos ryto“, 2004-10-18, Nr. 242/4202) paskelbta T. Stumbrio nuotrauka – akivaizdi ir nepamatuota dienraščio „Lietuvos rytas“ redakcijos klaida.

Ne tik Visuomenės informavimo įstatymas, Lietuvos žurnalistų ir leidėjų etikos kodeksas, bet paprasčiausias žmogiškumas reikalauja: neskelbti nuotraukų, kuriose fiksuojamos mirties akimirkos, afekto būsenoje esantis žmogus.

Dvi nuotraukos „Lietuvos ryte“ – mirštančio sportininko ir raudančios jo žmonos – paskelbtos nesilaikant žurnalistinės etikos bei pagrindinių visuomenės informavimo principų.

Pastebėdamas visuomenės informavimo priemonėje – dienraštyje „Lietuvos rytas“ itin neigiamą tendenciją, raginu „Lietuvos ryto“ vyriausiąjį redaktorių G. Vainauską atitaisyti šią etinę klaidą.

P A R E I Š K I M A S
DĖL „STUMBRO“ DEGTINĖS REKLAMOS NEETIŠKUMO

2005 m. vasario 17 d.
Vilnius

Žurnalistų etikos inspektorius atkreipia dėmesį į pastarosiomis dienomis pasirodžiusią „Stumbro“ degtinės reklamą.

Dienraštyje „Lietuvos rytas“ (2005-02-10, Nr. 34), jo prieduose – savaitiniuose žurnaluose – „Stilius“ (2005, Nr. 6), „TV antena“ (2005, Nr. 6), dienraščio „Respublika“ priede „TV publika“ (2005, Nr. 6), dienraščio „Lietuvos žinios“ savaitės žurnale „Televizija“ (2005, Nr. 6) paskelbta „Stumbro“ degtinės reklama, sukurta panaudojant valstybės simbolio – tautinės vėliavos – spalvas ir šį motyvą susiejant su Valstybės atkūrimo diena.

Tokia alkoholio reklama, būdama viešosios informacijos dalimi, nesuderinama su pagrindiniais visuomenės informavimo principais ir yra neetiška. Žurnalistų etikos inspektorius svarstys, ar paskelbta reklama nebuvo pažeistos Nepilnamečių apsaugos nuo neigiamo viešosios informacijos poveikio įstatymo nuostatos.